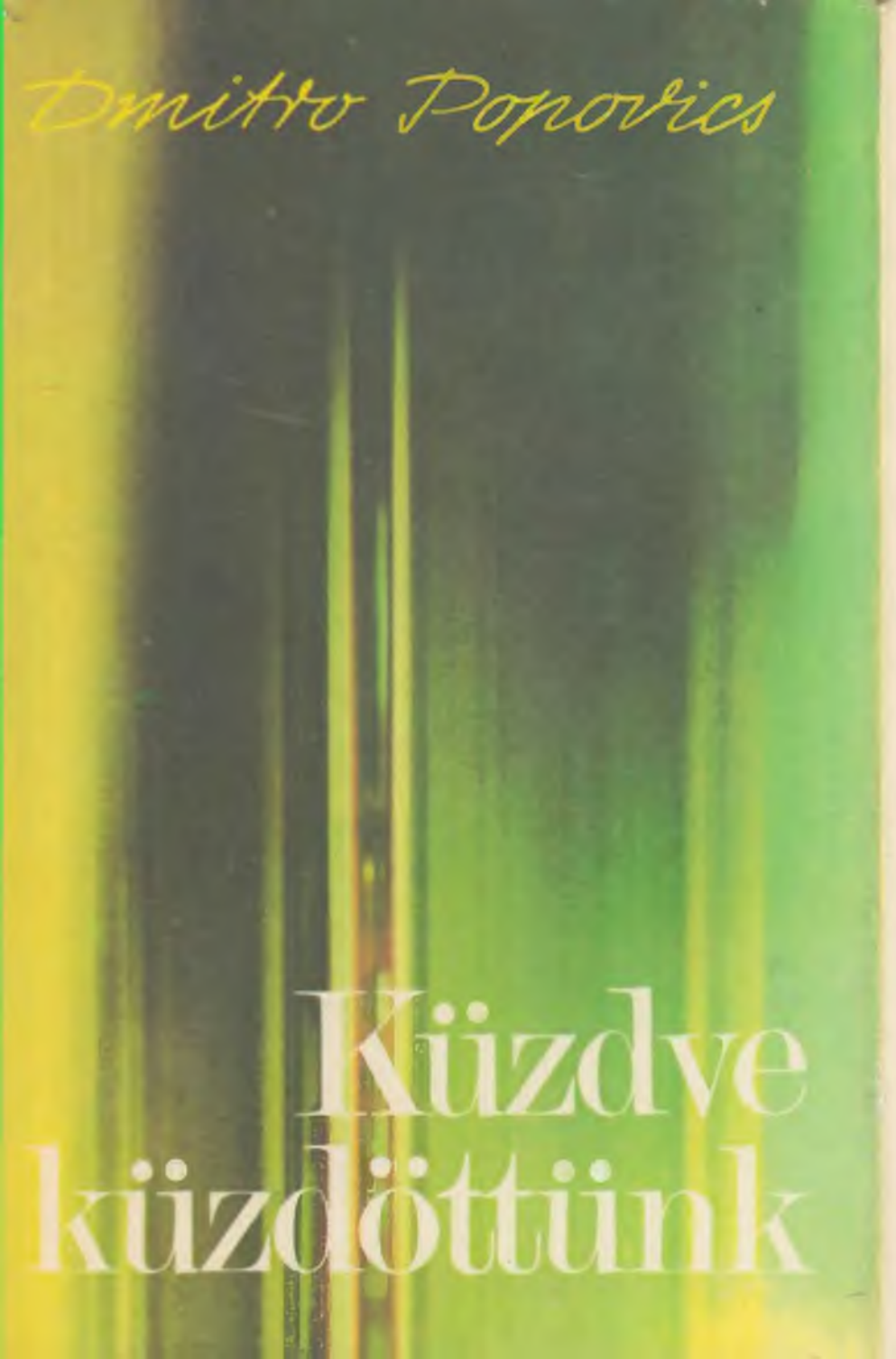

Dmitro Popovics

KÜZDVE KÜZDÖTTÜNK

Vannak emberi sorsok, melyek alakulását történelmi mérföldkövek jelzik. A könyv szerzőjének küzdelmes sorsában egy vidék több évtizedes osztályharcos múltja tárul az olvasó elé.

Dmitro Popovics élete elválaszthatatlanul kötődik ahhoz a harchoz, amelyet szűkebb hazája, a Szovjetunió Kárpátontúli területének dolgozói vívtak a két világháború között társadalmi és nemzeti felszabadulásukért. Az öntudatra ébredt ifjúmunkásból hivatásos forradalmár, a kommunista mozgalom aktív harcosa lett.

A kötet a szerző élményeit meséli el, harcait a kommunista fiatalok, a forradalmár parasztok élén. Nemcsak a nemzetközi munkásmozgalom egy sajátos színfoltját rajzolja meg, de egyben példát is mutat. Kárpát-Ukrajna felszabadulása, létének kiteljesedése összekapcsolódik a nemzetközi imperializmus, a fasizmus elleni harccal, a szovjet, a cseh, a szlovák, a magyar és a román dolgozók harcával és – győzelmével. A emberi helytállás epizódjait villantja fel a könyv második része – a szerző tisztelettel adózik volt harcostársai, Oleksza Borkanyuk, Török Pál, Emmanuil Klima és mások emlékének – s ezután már a szocialista társadalomformálás nem kevésbé küzdelmes feladata következik. Dmitro Popovics mint a terület párt- és tanácsi szerveinek felelős munkatársa, az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának képviselője tevékeny részese volt a felszabadulás után kibontakozó új életnek is.

Küzdve küzdöttünk

Dmitro Popovics

KÜZDVE KÜZDÖTTÜNK

Dimitrov Popovics 93
Küzdve küzdöttünk

3. r. sz. Könyvkártya
ÁKV Könyvtárellátó
Közl. Ny.

Ára: 8 fillér

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / BUDAPEST
KÁRPÁTI KÖNYVKIADÓ / UZSGOROD
1980

A mű eredeti címe:
Дмитро Попович:
Крізь тортури
Ужгород
Видавництво „Карпати" 1977

A szerző visszaemlékezéseit lejegyezte:
MIHAJLO BABIDORICS

Fordította:
FEJES JÁNOS

ISBN 963 09 1601 0
© HUNGARIAN TRANSLATION FEJES JÁNOS 1980
(3069)

I. Az igazság felé

KESERŰ KENYÉR

Az ember legtöbb emléke a gyermekkorhoz fűződik.

Mindmáig a legapróbb részletekig emlékszem házunk tájára a Huszt környéki Boronyava községben, a régi szülői házra, amely mindig emberektől volt hangos.

Gondolom ez adja meg a választ arra a kérdésre, miért töltöttem egész életemet a tömegek körében, miért éreztem, hogy ott van rám leginkább szükség, hogy köztük boldog, erős voltam. Mind a kilencen, vagyis a szüleim és a hét gyermek, egy putriban laktunk. Mi, gyerekek, egy széles ágyon aludtunk, közös daróctakaró alatt. Apámnak nem volt se lova, se ökre. Annak is örültünk, ha a burgonya és a kukorica eltartott húsvétig. A tüzelőt mi, gyerekek gyűjtöttük télire: egész tavaszon, nyáron és őszön rőzsét szedtünk és hátunkra kötve hordtuk haza. A falu, bár mindenütt erdő vette körül, fagyoskodott. Különösen kitűnt kegyetlenségével Oleksza Szkunc urasági erdész; ha valakit elfogott, aki rőzsét nyalábolt, irgalmatlanul elverte. A nélkülözés és az elkeseredettség kétségbeesett lépésekre vitte rá az embereket. A nép haragja az uraság lakáját is utolérte. A falusi fiúk szembeszálltak vele és agyonverték az elvetemült erdészt. Ezért Vaszil Csolant életfogytiglani fegyházra ítélték.

Gyermekkorunk állandó éhezés, ínség közepette telt. A verejtékes munka és a feltört tenyér sem segített rajtunk. Apám borjakat vásárolt, etette őket, hogy a tél közeledtével leadja és málénak valót, ruhát, cipőt vegyen a gyermekeinek. Ez így ment évről évre.

Gyermek- és ifjúéveiből mindenkit elkísér további életútján valamilyen különleges emlék. Egyeseket anyjuk kedvessége, másokat apjuk bölcsessége és szigora. Vannak, akiket a szülői ház melege, meghittsége ragad meg. Én a szegényekkel rokonszen-

veztem, ezt az érzést hoztam magammal. Meg az éhségtől való félelmet. Gyermekkorunkat mindvégig az éhhalál réme árnyékolta be. Az éhség kiirtotta az emberekből a nemes szándékokat s egyeseket arra késztetett, hogy megalázkodjanak a hatalmasok és a gazdagok előtt, másokat pedig tolvajlásra kárhoztatott. Még az erős akaratúak sem tudtak ellenállni bomlasztó hatásának. Az uraság mindent elkövetett, hogy az éhínség kutyaszorítójában tartsa a népet, és hogy a dolgozó ember semmire ne gondoljon az evésen kívül.

Gyakran kenyérrel álmodtam, olyan fehér, lágy kenyérrel, amilyet húsvétkor a templomba igyekvőknél láttam a kosarakban. Reggel anyám szólított el attól a kenyértől, teljes erejéből meg-megrázva, ezt ismételgetve: „Dmitro, kelj fel, a gyermekek már elmentek Danilovóba sóléért, téged meg nem bírlak felébreszteni. Ha nem jut nekünk belőle, mivel sózzuk majd meg az ételt?..."

Egyszer azt híresztelték a faluban, hogy irtani fogják az uraságí erdőt, és a vállalkozók már toborozzák a munkásokat, köztük a gyerekeket is a gallyazásra. Így lettem bérmunkás tizenegy éves koromban. Emlékszem, hogy három havi munkámért egy koronánál is kevesebb bért kaptam.

Négy télen át jártam iskolába. Gyermekkoromban ezzel be is fejeződött a tanulás...

Községünk nemsokára szembetűnően megváltozott. Nem, nem külsőleg. Más lett a hangulata. Méghozzá annyira más, hogy szinte úgy tűnt, mintha nem is a szülői házban lennénk, hanem valamilyen méhkasban: zsong-zsibong a falu népe, felajzott csoportokban gyülekeznek az emberek a lelkesen szónokló falubeliek köré. Ebben a rajzó embertömegben mi, gyerekek, először hallottuk a számunkra még felfoghatatlanul csengő szavakat: Október, forradalom, Lenin, Oroszország. Akkoriban tért haza orosz fogságból Vaszil Kundrja és Petro Dovhanics, ők voltak a proletárforradalom első szemtanúi.

Házunk minden este falubeliektől volt hangos, akik betértek, hogy meghányják-vessék az eseményeket. Számunkra ismeretlen, új szavakat hallottunk tőlük: szovjetek, szocializmus, bolsevikok. Nem értettük ezeket a szavakat, de megéreztük, hogy sokat je-

lentő szavak, mert szüleink remélték, hogy azok megszabadítják őket az éhínségtől és a bajoktól.

Emlékszem, 1919 elején Huszton népes összejövetel volt. A parasztok apámat és Mihajlo Lemkót választották küldöttül. Miután hazatértek, elmondották, hogy a küldöttek úgy határoztak: Kárpát-Ukrajna egyesüljön Szovjet-Ukrajnával. Az egész falu örömmámorban úszott.

1919 tavaszán a világ forrongása községünket is elérte. Még mi, a tizenhárom évesek is tudtuk: Magyarországon megdöntötték az urak hatalmát, s létrejött a munkások és a parasztok hatalma. A falu központjában csaknem mind egy szálig egybegyűltek a boronyavaiak. Az asztalra fellépő szónokok ezt harsogták a tömegnek: „A föld legyen azé, aki megműveli!"

Ez a követelés oly gyakran elhangzott, hogy az emberek hol a „kincstári erdő", hol pedig a kolostori földek irányába pillantgattak, ahol mint béresek dolgoztak, s ahol a javak azoknak jutottak, akik a kisujjukat sem mozdították.

Jó néhányan meg se várták a tömeggyűlés végét. A bátrabbak a laktanyabarakkoknak estek, szagatták a deszkákat és vitték haza. Egyesek mezsgyecövekeket vertek a kolostori földbe, mások már vágták is az erdőt. Az erdészek elmenekültek, csendőrök nem voltak a láthatáron. Általános volt a lelkesedés, nagy reményeket fűztek Boronyaván a holnaphoz, egészen húsvétig. Eltelt az ünnep első napja, s másnap . . .

A falubeliek épp hazaindultak a templomból. A kijáratnál kisebb csoportokba verődtek, hogy elbeszélgessenek. Szerettem hallgatni az idősebbeket. Meg-megálltam apám mellett, minden szavára odafigyeltem.

A társalgást férfiak kiáltozása, nők és gyermekek sikolya szakította félbe. Szinte a föld alól ismeretlen öltözetű katonák tűntek fel. Senki sem látta, honnan kerültek elő. A katonák számunkra érthetetlen nyelven valamit kiabáltak és ütlegelték az embereket. A boronyavaiak eleinte megrökönyödtek. Senki sem tudta, mi történt, miféle katonák ezek, mit akarnak, miért ütik az embereket. A gyalogosok után szélvészsebesen lovasok jelentek meg a templom előtti téren és korbáccsal ütötték-verték, akit értek. Éktelen lárma támadt, lövések dördültek, majd ismét ordítozás, sikoly hallatszott.

Ijedtemben apámba fogództam, akinek gyökeret vert a lába. Nem tudta, mitévő legyen. Egy katona vágtatott el mellettünk, és korbáccsal fejbe csapta apámat. Otthon láttam meg, hogy egész arcán keresztül véres seb húzódik.

„Románok ... Mit keresnek ezek itt nálunk?" – ennyit mondott apám.

Másnap megparancsolták, hogy mindazok, akik szemet vetettek a földesúri és a kolostori földekre, jelenjenek meg a községházán.

Vesszőnyalábbal, kegyetlenül ütlegelték az embereket. A fineszesebbek megszimatolták, mi vár rájuk, miért toborozza a román csapat az embereket, és elmenekültek az erdőbe, más falvakba, ismerőseikhez, rokonaikhoz.

Apámat hiába vártuk haza. Este bementem a faluba, hogy megtudjam, mi történik ott és hol van édesapám. A barátaim elmondták, hogy Jurko Mackanyukot, Ivan Turokot, idősebb Mihajlo Lemkót, Ivan Fantát, Mihajlo Korolt úgy összeverték, hogy a hozzátartozóiknak kellett hazavinni őket. Az egyiket azért ütötték, mert vágta az urasági erdőt, a másikat azért, mert széthordta a laktanya barakképületeit. Azokat is elővették, akik azt követelték, hogy osszák szét a kolostori földet, másokat pedig minden kérdezés nélkül elvertek. Egyesek mellé őrt állítottak.

Odalopakodtam a bíró udvarához, s a szomszéd ház sarkánál figyeltem, nincs-e apám a letartóztatottak között. Mivel nem láttam őt, kiabálni kezdtem:

– Édesapám, én vagyok, Dmitro!

Ekkor hozzám lépett egy katona, és menekülnöm kellett. Aznap este apám nem tért haza. Valahol rejtőzött, amíg a román katonák el nem hagyták a falut.

A román megszálló csapatok bevonulásával mintha sötét fellegek borultak volna házunk fölé. Az éhínség, a nyomor, amelytől, úgy tűnt, már-már megszabadultunk, még inkább a nyakunkba szakadt. Anyám megbetegedett. Állandóan nélkülöztünk, így hát nem volt miből orvost hívnunk. Édesanyámat egész fiatalon elvitte a betegség. Heten maradtunk árván, mi kisgyerekek.

Egy idő múlva apám feleséget hozott a házhoz, mert nem győzte, hogy egymaga kenyérkereső is legyen és a gyerekeket is

gondozza. Még két testvérrel gyarapodott a családunk. Én már tizenhárom éves múltam, ideje volt, hogy a magam lábára álljak.

Épp akkoriban bolygatta fel a falut az a hír, hogy Apsicán (ma Vogyanica), Velikij Bicskovtól (Nagybocskó) nem messze, keskeny vágányú vasutat építenek, és ha felépül, hozzálátnak a fakitermeléshez. Megtudtam, hogy Mihajlo Babec, Oleksza Timko, Jurko Mackanyuk, Oleksza Levrinc, Ivan Dancsa már megbeszélték, hogy együtt mennek dolgozni. Kértem őket, engem is vigyenek magukkal. Levrinc végigmért tekintetével: cinegesovány, gyenge voltam . . .

– Korán lenne még neked, jó fiú, napszámosnak menni, de hiszen otthon sem maradhatsz.

Apsicán felkerestük a vállalkozót. Poláknak hívták. Az fürkészően nézett végig.

– Hát ezt a gyereket miért hoztátok ide?

– Dolgozni. Nem ülhet örökké az apja nyakán . . . – Levrinc mérgesen válaszolt, de amikor rám pillantott, megértettem, miről van szó.

– Én már tizennyolc éves vagyok – füllentettem. – És dolgoztam már erdőben.

A boronyavaiak igazolták, hogy valóban tizennyolc éves vagyok, és nem először vállalok velük együtt munkát.

Felvettek. Örültem, hogy kenyeret fogok keresni, és segítek apámnak kistestvéreim eltartásában.

A keskeny vágányú vasút építésére osztottak be bennünket. Talicskával agyagot és követ hordtam a vasúti töltésre. Bár a boronyavaiak néhány deszkát kerítettek nekem, és azokon toltam a nagy talicskát, mégis igen keservesen ment a munka, különösen délután. Csuklóban szinte kiszakadt a kezem. Attól féltem, hogy nem bírom tovább. Úgy tűnt, már-már a földre zuhanok, és elbocsátanak a munkából.

Köszönettel tartozom a boronyavaiaknak, akik segítettek, ahogy tudtak. Jurko Mackanyuk, Ivan Dancsa észrevette, hogy már tántorgok, és elküldtek valamiért vagy azt mondták, hozzak vizet. Ezek a percek mentettek meg.

Estére a kimerüléstől már jártányi erőnk se volt. Mivel már mindenünk elfogyott, amit magunkkal hoztunk – a krumpli, a

tengeridara –, éhkoppot nyelve dolgoztunk. A kantinban nem kaptunk élelmiszert, az indok: nem volt elég keresetünk. A boronyavaiak sokat vitatkoztak a vállalkozóval, amíg végül számlát nyitottak nekünk. Kenyeret, olajat, tengerilisztet, sót, gyufát vásároltunk ott. Néha volt a kantinban szalonna is, de ritkán vettünk, mert sokba került. Akkor kóstoltam meg először az igazi kenyeret. Ízére ma is emlékszem.

Türelmetlenül vártam a fizetést. Azt hittem kapok egy kis pénzt, elszámolok a kantinnal, veszek kenyeret, olajat, és vasárnap hazaviszem kistestvéreimnek Boronyavára. Elképzeltem, milyen kellemes meglepetést szerzek majd szeretteimnek.

Végül eljött a várva várt fizetés napja. A pénztáros mellé odatelepedett a kantinos. A munkások leverten távoztak az asztaltól, kevesen kaptak többet 10–12 koronánál.

– Miért csak ennyi? – kérdezgették a munkások.

– Kevesebbet faljatok – vetette oda lenézően az uraság.

Keserűnek bizonyult az ott keresett kenyér. Nem volt mit vinni magunkkal Boronyavára. Lehangoltan, szomorúan váltunk el egymástól s indultunk haza, átkozva az urakat és rendszerüket.

Serdülő létemre kíváncsian hallgattam idősebb társaim, különösen Mihajlo Babec vagy Petro Dovhanics minden szavát.

Petro hadifogolyként megélte a forradalmat Oroszországban. Gondolatban vissza-visszatért oda. Vasárnaponként körülvették a munkások és kérték, hogy beszéljen a forradalomról.

– Petro, maga miért nem maradt Oroszországban? – kérdeztem egyszer tőle.

Dovhanics zavartan nézett rám. De miután mások is faggatni kezdték: „valóban, miért?", megvonta a vállát és csak ennyit mondott:

– Mert bolond voltam . . .

A viskóban együttérzően sóhajtottak, majd Oleksza Levrinc kapcsolódott be a beszélgetésbe:

– Helyesen cselekedett. Az oroszországi proletárok maguk vették le magukról az igát. A mi nyakunkról sem veszi le senki, ez a mi dolgunk.

– Való igaz – szólaltak meg a viskóban többen is.

Zsivaj támadt. Mindenki igyekezett kifejteni, milyennek lát-

ja a világot, az életet, és hogyan óhajtja annak megváltoztatását. De miképpen is lehetne megváltoztatni a világot, és ami a legfontosabb, hogyan döntsék meg az urak hatalmát, arra senki sem tudott feleletet adni.

1920-at írtak. Az első nehéz esztendő volt ez azután, miután Magyarországon, így Kárpát-Ukrajnán is, megdöntötték a tanácshatalmat, elfojtották a proletárforradalmat. Ezt a területet francia tábornokok parancsnoksága alatt ide vezényelt cseh csapatok szállták meg. Légionáriusok önkényeskedtek a városokban és a falvakban, bosszút állva az embereken, akik úgy akartak élni, mint a Szovjetunióban élő testvéreik.

A keskeny vágányú vasút építésén csaknem az egész területről idesereglettek a munkások. Mindegyikük magával hozta faluja, szűkebb hazája sorsának keserűségét. Elmesélték, hogy a cseh légionáriusok, a csendőrök gúnyt űztek az emberekből. Mindegyikük kereste a kiutat, a helyzet javulását remélte. Mindenkinél bátrabban és lelkesebben szónokolt Mihajlo Babec. Csodálkoztam, hogy a boronyavaiak nem veszik észre, milyen bölcs, erős és jó ez a Babec, aki tudja, mit hogyan kell tenni. Ha meghallgatnák, nyomban kiharcolnák az emberi jogokat, boldogságukat.

Naiv gyermekérzelmeim közel álltak a valósághoz. A karcsú, alacsony növésű Mihajlo Babec a tavaszi égboltra emlékeztető, értelmes szemével valóban elragadtatást váltott ki belőlem. Akkor is, később is és ma is, noha az évek kérlelhetetlen nyomot hagytak benne. Ez a természetadta bölcsességgel megáldott ember mindent elkövetett embertársaiért, de csak a dolgozókat szerette. Ugyanilyen erővel gyűlölte a kizsákmányolókat és lakájaikat.

Babec rendkívül meggyőzően beszélt. Esténként velünk együtt ábrándozott arról, hogy nekünk is lesz saját, bolsevik pártunk, amilyet az oroszországi proletárok mondhattak magukénak. Szavaiból kezdtem megérteni, hogy mi, szegények, csak úgy tehetünk valamit saját érdekünkben, ha egyesülünk, szervezettek leszünk és lesz vezetőnk - egy olyan párt, amely a végsőkig védelmezni fogja érdekeinket.

Néhány hónap alatt a munkások Mihajlo Babec és Petro Dovhanics köré tömörültek. Összetartásuk félelmet keltett Polákban,

a vállalkozóban. Miután közölték vele, hogy a munkások kifogásolják az élelmiszerek felárral való árusítását, a csekély munkabért, a helyzet némileg javult. Júniusban mindannyian otthagytuk a munkát. Akkoriban csaknem az egész Kárpát-Ukrajna munkásai sztrájkba léptek. Amint visszatértünk az épülő vasútra, Babec emelkedett hangulatban volt. Az idős munkások elégedetten mondogatták egymás között, hogy Uzsgorodon megtartotta kongresszusát a Kárpát-Ukrajnai Nemzetközi Szocialista Párt (NSzP).

– Most már van saját pártunk – örültek mindnyájan. – Ez nagy győzelem! Nagy erő! És saját újságunk is lesz.

Hálás vagyok a sorsnak, hogy önálló életem ezek között az emberek között kezdődött, akik nem tudtak és nem is akartak meghajolni az urak előtt. Szívükön viselték osztályuk sorsát, és védelmükbe vették érdekeit, avatottan szóltak Kárpát-Ukrajna, sőt nekem úgy tűnt, az egész világ dolgozóihoz. Becsületes, derék emberek voltak. Belém oltották a hazugság, az igazságtalanság megvetését. Megerősítették szívemben a szeretetet sokat szenvedett népem iránt, meggyőztek engem, hogy győzni fog az igazságos eszme, ami a Szovjet-Oroszországban élő testvéreinket is vezette.

A vasútépítésről átvezényeltek minket a faúsztatáshoz. A munka könnyebbnek tűnt, vagy talán én erősödtem meg. Bár még csak tizenöt éves voltam, az idősebbek már velük egyenrangúnak tartottak. Tetszett nekik, hogy nemcsak helyt állok magamért, hanem másokat is pártfogásom alá veszek.

Sajnos, itt a munka hamarosan befejeződött, és kis csoportunk feloszlott. Elviselhetetlenül nehéz napok következtek. Gyalog, mezítláb csaknem az egész vidéket bejártam munkát keresve. Senki sem rendelkezett közülünk statisztikai adatokkal arra vonatkozólag, hogy milyen volt vidékünk gazdasági helyzete 1921–1923-ban. Ám saját bőrünkön tapasztaltuk a jelentős hanyatlást. Csaknem teljesen beszüntették a fakitermelést, sehol sem lehetett bérmunkára elszegődni.

1922 nyarán történt. Elgondolkozva, egyetlen fillér nélkül, üres tarisznyával a vállamon a huszti vasútállomáson gubbasztottam. Azon töprengtem, mihez kezdjek.

A peronon fiúk meg lányok gyülekeztek. Odaléptem hozzájuk és megkérdeztem, hová valók és hová tartanak. Kiderült, hogy a környező falvak fiataljai aratni indultak Szlovákiába.

Megkértem őket, hogy velük tarthassak. Be is fogadtak maguk közé.

Az új társaságban ismételten meggyőződtem arról, hogy nincs olyan szegény, aki ne osztaná meg, amije van, azzal, aki nálánál is szegényebb. Akadt számomra kenyér is és kasza is, ahogy megérkeztünk.

Útközben megtudtam, hogy a szezonmunkások egy toborzóval állapodtak meg, és minden szerződéses megegyezés nélkül keltek útra.

– Szerződés nélkül azt tesznek velünk, amit akarnak – magyaráztam társaimnak.

Csoportunknak aggályai támadtak, és a toborzó kénytelen volt még a vonatban megírni a szerződést. A szerződés szövegezése közben állandóan azt figyelte, ki bujtogatta fel az aratókat, hogy kikövetelje a magukét. Amikor ragaszkodtam hozzá, hogy írja be pontosan, mivel fognak etetni bennünket aratáskor, kimutatta a foga fehérét:

– Téged nem hívtalak, mehetsz, amerre akarsz.

De már késő volt. Az emberek megérezték, hogy szükségük van rám és védelmemre keltek. A toborzó engedményekre kényszerült, mert a gabona már beérett, és kellett a munkáskéz.

Egy szlovákiai magyar faluba, egy földbirtokoshoz érkeztünk meg. A lóistállóban szalmán volt a fekvőhelyünk. Minden huszadik kéve volt a járandóságunk. Már harmadnap láttuk, hogy a nagy hőségben hajnaltól estig dolgozva nem bírjuk sokáig burizslevesen. Ezzel etettek bennünket. Javasoltam társaimnak, hogy közöljük a földbirtokossal követeléseinket, és ha nem enged a magából, hagyjuk ott a munkát. Akkor nem értettek egyet velem. Az ötödik napon azonban már maguk is belátták, hogy nem bírják tovább. Így hát megszületett a döntés.

Másnap reggel én meg néhány társam az intézőhöz fordultunk és azzal a követeléssel álltunk elő, hogy tartsák be a szerződés feltételeit. Az intéző arca falfehér lett a dühtől. Revolvert rántott és rámförmedt:

– Hát ez nem kéne neked?!

A lóistállóból előjöttek a mieink, körülfogták az intézőt.

– Lőj csak, te gazember! – Majdhogynem torkon ragadtam. Lehet, hogy az életembe került volna.

– Nem így kell harcolni az igazságért, fiam. A börtönbe akarsz kerülni? – Egy idős ember lépett hozzám.

Kézen fogva vezetett el. Azt tanácsolta, hogy hívjam össze földijeimet, és forduljunk panasszal a michalovcei földhivatalhoz.

– A földbirtokos és az intéző nem annyira a hatóságtól tart majd, mint attól, hogy kipereg a szem. Majd maguk jönnek még utánatok – magyarázta nekem.

Megfogadtuk a tanácsát. Valóban, a hivatalban utolért minket az intéző. Már nem fenyegetőzött a pisztolyával, magyarázkodott, úgymond, félreértés történt, és mindenben a toborzó a vétkes, mert nem intézkedett stb. Követelésünknek eleget tettek. Mi pedig, érezve szervezettségünk erejét, újra felvettük a munkát. Ez az eset mindannyiunk számára igen tanulságos volt.

A következő évben Mihajlo Gyakunnal ismét útra keltem, hogy munkát keressek Szlovákiában. A fakitermelésnél helyezkedtünk el Erdutban, később a Vrutky környéki Oščadnicában. Ott ismerkedtünk meg az Oravské Zamky körzeti kommunista szervezet titkárával. Közvetlenül beszélt velünk, mintha régóta ismert volna minket. Esténként a tábortűznél afelől érdeklődött a munkásoktól, hogyan élnek, mennyi a keresetük, miben szűkölködnek. Elmondta, hogy Csehszlovákiában a kommunista párt azért küzd, hogy a dolgozók megszabaduljanak a tőkés kizsákmányolástól. A proletariátus, ha szervezetté válik és a párt vezetésével eggyé tömörül, legyűri a tőke erejét, kezébe ragadja a hatalmat és felépíti az igazságos kommunista társadalmat.

– Úgy, ahogy Oroszországban . . . – szóltam közbe.

– Igazad van, elvtárs, ahogy Szovjet-Oroszországban. Mi azért harcolunk, amit már kivívtak az oroszországi proletárok a bolsevik párt vezetésével. Te, elvtárs, hallottál Szovjet-Oroszországról?

– Igen. Nálunk Boronyavában mindenki tudja, hogy Oroszországban győzött a szovjethatalom. Egyesek harcoltak a Vörös Hadseregben, és hazatérve itthon is új életet akartak teremteni.

De nem sikerült. A román megszállók megakadályozták. – Vaszil Kundrjára gondoltam.

Amikor megtudta, hogy tudok írni-olvasni, javasolta, hogy olvassak fel a munkásoknak a kommunista lapokból, brosúrákból, ismertessem velük röplapjaikat. Én örömmel beleegyeztem.

Már másnap kaptam egy egész stósznyi újságot, néhány brosúrát és röplapot. Esténként a tábortűznél olvasgattam belőlük a munkásoknak, amíg újakat nem kaptam. Így együttesen ismerkedtünk meg az osztályszolidaritás ábécéjével. Minden szó mélyen a lelkünkbe vésődött, mert a mi igazságunkat hirdette, a mi bajainkat és reményeinket fejezte ki. Akkoriban még nemigen tudtam jól olvasni, különösen szlovákul, de a munkások figyelmesen hallgattak. Éreztem, hogy szükségük van rám, és ez örömmel töltött el.

Szegényesen éltem, akárcsak a többi munkástársam. Mindössze egy ruhájuk volt, még váltanivaló ingük sem volt. Vasárnap a patakban mostuk és a tábortűznél szárítottuk a ruhánkat. Egy-egy viskóban tízen aludtunk, fenyőágakon, ugyanabban a ruhában, amiben dolgoztunk. Az izzadságtól, a sártól és a fenyőgyantától ruhánk úgy megkérgesedett, hogy senki sem ismert rá. Csak anyám nagykendőjét hoztam magammal, és hideg éjszakákon felváltva azzal takaróztunk. A patakban mosakodtunk, de egyikünknek sem volt szappana.

Fél éven át nem hagytuk el az erdőt, még vasárnap sem mentünk be a faluba: szégyelltünk idegenek előtt mutatkozni ilyen öltözékben. Idővel összegyűjtöttünk egy kis pénzt valamilyen olcsó öltönyre. Emlékszem, mintha ma lenne, arra a napra, amikor bementem a közeli kisvárosba, hogy megvásároljam életemben az első olcsó munkaruhát, tiszta inget, egy darab szappant...

Amikor beértem Žilinába (Zsolna), az volt az érzésem, mindenki csak engem figyel és csodálják kérges ruhámat, szürke arcomat. Kiderült, hogy egy rendes öltönyre nem futja a pénzemből. Olcsót kellett vennem. De mekkora volt az örömöm, amikor az erdőben megmosakodtam, felöltöttem a tiszta inget, az új öltönyt. A munkások tetőtől talpig végigmértek engem, dicsérték az öltözékemet. Észrevettem, hogy valóságos ünnep volt az a nap egész csoportunk számára. Meghatódva gondolkoztam el

ezen. A munkások pihenni tértek, hogy másnap ismét nekigyürkőzzenek a munkának, és tovább dolgozzanak az urakra, akik irgalmatlanul megloptak, szánalmas tengődésre kárhoztattak minket.

KISZISTA ÉVEIM

1923 telére ismét munka nélkül maradtam. Kénytelen voltam hazatérni. Különben is látni akartam apámat, testvéreimet, szülőföldemet. Még valami foglalkoztatott: vajon van-e Boronyavában kommunista szervezet?

Már az első este feltettem ezt a kérdést apámnak.

– Van, fiam. Két évvel ezelőtt alakította Vaszil Kundrja.

Nyomban találkozni akartam Kundrjával, Babeccel. Másnap meg is találtam őket.

Kundrjától megtudtam, hogy más falvakban is megalakították a kommunista szervezetet, Huszton körzeti titkárság is működik, amely a munkások és parasztok harcát irányítja.

– Munkánk úgy megfélemlítette az urakat – mesélte Kundrja –, hogy 1921 novemberében a kormány úgy döntött, feloszlatja a huszti szervezetet. Az urak azonban elszámították magukat. Több ezer munkás és paraszt kelt a kommunista szervezet védelmére. A hatóságok kénytelenek voltak visszavonni döntésüket. Ismét legálisan működünk, harcolunk – és győzni fogunk!

A kommunisták elmondották, hogy a huszti szervezet a munkások és parasztok szervezett fellépéseivel adott jelt magáról: az 1922. évi május elsejei nagygyűlésen már több mint másfél ezren vettek részt. Még éreztette hatását a huszti bútorgyártók sztrájkja, akik meghátrálásra kényszerítették a gyárosokat. A sztrájkok ettől kezdve nem számítottak újdonságnak. Megfélemlítették a vállalatok tulajdonosait, sőt a kormányt is, demonstrálva a kommunisták által szervezett munkások erejét.

Egy napon azzal kerestem fel Kundrját, hogy én is tagja szeretnék lenni a kommunista pártnak. Végigmért tekintetével és így szólt:

– Korai lenne még, fiam. Kommunista csak olyan ember le-

het, aki tisztában van vele, mit akar és mit kell tennie pártunknak. Aki kész feláldozni életét a párt eszméiért.

– Én tisztában vagyok ezzel, Vaszil.

– Dmitro, Dmitro. Ha az olyan egyszerű lenne. Kimondom és kész – sóhajtott egyet. Majd hozzátette: – Kibírnád-e a csendőri botozásokat? S ha csak azt kellene kibírni! Célunkhoz börtönökön, súlyos megpróbáltatásokon keresztül vezet az út. Erősödj még, Dmitro, hogy mindent elviselj. Viszont segíthetsz nekünk. – Ekkor kilépett a házból, és egy köteg újsággal, röplappal, brosúrával tért vissza. Egy újságot nyújtott felém. *Karpatszka Pravda* – olvasom. Vaszil elmosolyodott. – Nekünk is van saját újságunk! Olvasni fogsz belőle az embereknek.

Ez a nap fordulópont lett életemben. Noha még nem voltam KISZ-tag, se kommunista, de ügyük a szívügyem lett. Kommunista agitátor lettem. Az embereknek nagy szükségük volt az igaz szóra. A boronyavaiak mind gyakrabban fordultak hozzám:

– Dmitro, van friss újságod?

– Van.

– Akkor este betérünk hozzád.

Így is történt. Tágult látókörünk, gyarapítottuk ismereteinket, nagyobb lett az osztályöntudatunk.

1924 januárjában szomorú hír rendítette meg a világot: meghalt Vlagyimir Iljics Lenin. Kundrja felkeresett és átadta nekem a *Karpatszka Pravda* január 26-i különszámát. Ezt a számot teljes egészében Leninnek szentelték. Házról házra jártam az újsággal és olvastam az embereknek. A lap arra szólította fel olvasóit, hogy ne csüggedjenek, hangsúlyozta, hogy a lenini eszmék bevilágítják a dolgozók útját az elnyomók elleni harcban. Boronyava kommunistái és a velük rokonszenvezők gyászülést tartottak.

Bármennyire is tetszett nekem az agitátori munka, de kereset nélkül nem él meg az ember. Boronyavában sajnos nem volt kereseti lehetőség. A Szlovákiából hozott pénzt a család már rég felemésztette.

Vaszil Korollal és Vaszil Dancsával együtt elhatároztuk, hogy a beregovói (beregszászi) járásban próbálunk munkát találni. Én már betöltöttem a tizennyolcadik évemet, tapasztalt napszámos

voltam. Vonatra nem volt pénzünk, ezért néhány sültkrumplit, sót tettünk a tarisznyába és gyalog indultunk útnak.

Beregovón sokáig jártunk házról házra, munkát keresve. De mindhiába. Elmentünk arra a térre, ahol a munkanélküliek gyülekeztek, és vártuk, hogy valaki házhoz hívjon minket. A munkaerőpiac nyüzsgött az emberektől. Kezükben munkaszerszám: kapa, balta, fűrész, kasza. Nekünk semmink se volt. Vártunk, hátha ránk ragyog a szerencse.

Megjelent egy uraság. Az egész tömeg elébe sietett. Mi is. De hátul álltunk. Semmit se láttunk, csak a hangok szűrődtek ki.

– Uram, hívjon engem . . .

– Hívjon engem, nem bánja meg . . .

– Az istenre kérem, otthon öt éhező gyerek vár . . .

Éjszakára letelepedtünk egy fa alá, megettük az utolsó sültkrumplit is. Fülemben pedig egész éjjel visszhangzott: „Hívjon engem, uram. Az istenért kérem . . ."

Pirkadat előtt újra elfoglaltuk a helyünket. Néhány óra múlva jöttek az urak munkásokat toborozni, de csak az erőseket és azokat választották, akiknek volt valamilyen munkaszerszámuk és elegendő ennivalójuk. Minket lebecsültek. Már harmadik napja itt ácsorogtunk. Végül teljesen legyengültünk, és nem tudtunk közel kerülni a toborzókhoz. Elindultunk haza. Muzsijovo (Muzsaj) községben megállított bennünket egy úr és munkát ajánlott: trágyát kellett hordani a szőlőültetvényre. Úgy megörültünk az ajánlatnak, hogy el is felejtettük megkérdezni, mennyi lesz a fizetség és kapunk-e ennivalót. Azonnal munkához láttunk. Mellettünk magyarok dolgoztak, a szőlőt metszették. Már elég sok trágyát kihordtunk, amikor megkondult valamilyen üres fazék, hírül adva az ebédszünetet. A munkások elmentek ebédelni. Nekünk nem volt semmink, ezért folytattuk a munkát. A munkások rájöttek, mi a bajunk, és kenyérrel, szalonnával kínáltak. Este az egyik munkás szóvátette az úrnak, hogy gondoskodjon rólunk, mert nincs ennivalónk. Ő a maga módján „gondoskodott": magához hívott minket, elővette vastag pénztárcáját, két-két koronát nekünk adott, és ezt mondta: „Most pedig tűnjetek el! Akinek nincs ennivalója, az nem munkás. Honnan is lenne ereje? Nekem nem kellenek ilyen munkások!"

A többiek pártfogásba vettek minket, de az úr hajthatatlan maradt. Így aztán üres kézzel tértünk vissza Boronyavára.

Otthon nem csodálkoztak: nem én voltam az egyetlen, aki nem járt szerencsével. Apám, aki istenfélő ember volt, ilyenkor mindig ezt szokta mondani: „Isten verése bűneinkért."

Miféle bűneinkért? Sehogy sem tudtam megérteni, hiszen nem éreztem bűnösnek sem magamat, sem bárki mást családtagjaim közül.

Miután kissé kipihentem az út fáradalmait, apám így szólt hozzám:

– Keresett téged Kundrja. Mondta, hogy keresd fel.

Már futottam is.

– Nincs munka, barátom – fogadott Kundrja. – Hát igen, az uraság akkor érzi magát jól, ha könyörögnek neki. Azt akarják, hogy az emberek eltompuljanak az ínségtől. Végül aztán nagy kegyesen megengedi, hogy gyarapítsd a vagyonát, hogy a te verejtéked árán fényűzésben éljen... – Ilyen állapotban még nem láttam Kundrját. Tombolt a gyűlölettől. – Várjatok csak! Mindenért felelni fogtok, vérszívók!

Minél jobban megismertem Kundrját, annál inkább megértettem: kommunista csak az lehet, aki így, mint Vaszil szívén viseli a nép bajait, és önmagát nem kímélve harcra kel a nép boldogságáért. Egyre gyakrabban gondolkoztam el azon, fel tudok-e emelkedni hozzá.

Kundrja közölte velem, hogy folynak a csehszlovák parlamenti választások előkészületei. Nemrég tért vissza Husztról. Ott megbeszélték, miként kell felkészülniük a választásokra, s neki most az a feladata, hogy Boronyava és a környező falvak parasztjait a kommunista párt támogatásának nyerje meg.

– Mát öt éve, hogy a csehszlovák burzsoázia a nyakunkra ült, és nem adott semmilyen jogot. A nép haragja rákényszerítette, hogy rendezzen választásokat – magyarázta nekem. – Most pedig szórja a pénzt a különböző polgári pártoknak, ellenünk úszítja őket, lefizeti a kevésbé öntudatos embereket. Mi arra törekszünk, hogy minden dolgozó megismerje a kommunisták programját. – Majd így szólt hozzám: – Neked is akad tennivaló, Dmitro. – Kundrja egy röplapot adott át nekem, rajta a

CSKP kárpátontúli szervezetének választási programjával. – Nagyon kevés az idönk, Dmitro, ezt jegyezd meg.

Mielőtt elindultam volna az emberekhez, újra meg újra átolvastam a röplapot, és már kívülről mondtam: „A kommunista párt az a párt, amely Oroszországban és Ukrajnában elkobozta az uraktól a földet, kiosztotta a szegényparasztoknak, és az egész hatalmat átadta a munkás-, paraszt- és katonaküldöttek szovjetjeinek. A kommunista párt forradalmi úton felszabadította az elnyomottakat Oroszországban. Benneteket is felszabadít a kommunista párt."

A parasztok nemegyszer a mi házunkban gyülekeztek. Édesapám szerette az ilyen összejöveteleket. Büszke volt rá, hogy a fia folyékonyan olvas. Én viszont már kívülről tudtam a választási programot, egy-egy pillantást vetettem a papírra, nehogy az emberek azt gondolják. én találtam ki mindezt. A nyomtatott szónak igen nagy tekintélye volt a szemükben.

A programröplap a vidék dolgozóinak a helyzetét taglalta, felhívta a figyelmet arra, hogy különböző pártjaival a burzsoázia behálózta a népet. Világosan kifejtette a párt programját. Hallgatóságom különösen élénken reagált e szavakra: „A kommunista párt programja kimondja, hogy a föld a parasztoké, és csak annak van joga rá, aki megműveli. Ehhez az elvhez igazodva akarjuk végrehajtani a földreformot."

Követeléseinket, a reform elveit a jelenlevők helyesléssel fogadták:

– Olvasd csak el, Dmitro, még egyszer, mit mondanak a földről, a reformról!

És én olvastam. Az emberek hallgatták, egyesek pedig hozzáfűzték:

– Adná az isten, hogy úgy legyen.

Néhány nappal a választás előtt nagygyűlésre jöttünk össze Huszton. Boronyava felnőtt lakosai csaknem mind vörös zászlókkal vonultak fel. Elöl Mihajlo Babec, Petro Bányász, Ivan Deák, Ivan Gyakun, Vaszil Kundrja, Mihajlo Lemko fiaival –, Mihajlóval, Dmitróval és Vaszillal –, Mihajlo Mozsarovics, Ivan Puravec és más kommunisták haladtak. Mi, fiatalok, hozzájuk társul-

tunk. Menetoszlopunk elárasztotta Huszt főterét. Egyre újabb és újabb tüntetők érkeztek.

Elkezdődött a nagygyűlés.

A *Karpatszka Pravdá*ból már ismertem az országrészi kommunista szervezet vezetőinek a nevét, de egyiküket sem hallottam még felszólalni. Miután megtudtam, hogy Ivan Mondok lesz a szónok, közelebb férkőztem az emelvényhez, hogy jobban halljam és lássam őt.

Mondok lelkesen beszélt, a választási programot magyarázta. Amikor ahhoz a helyhez ért, ahol a program felszólította a választókat, hogy ne szavazzanak a burzsoá pártokra, lerántotta a leplet az agrárpártiak, a szociáldemokraták, a trudovikok, a kurtyakisták* mézesmázos ígéreteiről. Ekkor egy gyanús alak odaférkőzött hozzá, és kiabálni kezdett. Látom, hogy tolja lefelé Mondokot az emelvényről. Habozás nélkül szembeszálltam vele. Többen is segítségemre siettek. Dulakodás támadt. Nyomban rendőrök támadtak ránk, korbáccsal ütlegelni kezdtek bennünket. Az egyik elkapott engem, megbilincselt és már hurcolt is el, a kapitányságra. Ott megpillantottam Babecet, Kundrját, Mozsarovicsot. Épp a rendőrfelügyelőt ostromolták.

– Miért csak a kommunistákat fogdosták össze? Nem ők, hanem maga Kurtyak úr zavarta meg a rendet a nagygyűlésen. Hiszen önök is láthatták, hogy elsőként Kurtyak úr rángatta lefelé Mondokot az emelvényről. De azt az urat valamilyen oknál fogva nem állították elő . . .

* *trudovikok* – Gagatko vezetésével, az orosz emigráns fehérgárdisták által patronált orosz irányzatú kispolgári nacionalista párt (ún. Munkapárt) tagjai. – *kurtyakisták* – az Autonóm Földművesszövetség elnevezésű ukrán nacionalista párt tagjai, melynek megalapítója és egy ideig vezetője Ivan Kurtyak volt. Tömegbefolyásáért vívott harcában a vidéknek autonómiát követelő demagóg jelszavakkal lépett fel, valójában azonban a Horthy-rendszer politikai kiszolgálója volt Kárpát-Ukrajnán. Vezetését közvetlenül a háború előtti években Bródy András vette át. (A csillaggal jelölt lapalji jegyzetek a magyar kiadás *szerkesztőjétől* származnak. A jegyzetekben szereplő pártokról, irányzatokról lásd bővebben: *Tilkovszky Loránt:* Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon. 1938–1941. Akadémiai Kiadó 1967.; *Arató Endre:* Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből. 1918–1975. Magvető Könyvkiadó [1977].)

A rendőrségen jegyzőkönyvet vettek fel, figyelmeztettek, majd szabadon bocsátottak. Amikor a rendőrkapitányságról visszamentünk a térre, ott már csak rendőröket találtunk. A nagygyűlést feloszlatták.

Közelgett a választások napja. Egész Boronyava várta ezt az eseményt. Nagy reményeket fűztek hozzá az emberek. Nekem még nem volt szavazati jogom, de az egyes számú kommunista szavazólapot jól megjegyeztem. Néhány nap múlva a *Karpatszka Pravda* közölte, hogy a legtöbb szavazatot a kommunisták kapták – több mint százezret. A választók több mint 40 százaléka szavazott rájuk! Egyetlen párt sem részesült ilyen támogatásban. A parlament képviselőivé választották Ivan Mondok, Mikola Szidorjak, Emmanuil Safranko, Gáti József és más kárpátontúli kommunistákat. Bárhogy is csűrt-csavart a burzsoázia, bárhogy is rémítgette a népet, bármilyen cselszövésekhez folyamodott, a dolgozó nép a kommunisták vörös zászlaja alá állt.

Amikor hazalátogattam, mert, mint említettem, Boronyaván nem volt munkalehetőség, mindig vittem magammal *Karpatszka Pravdát*, a lap kiadásában megjelenő kalendáriumokat, brosúrákat, és mohón olvastam őket, magammal vittem a munkába is és felolvastam belőlük a munkásoknak. Nekem is, társaimnak is hasznára volt ez a felolvasás.

Egyszer Huszton Kundrja bemutatott engem Vaszil Krivuljaknak, a járási pártbizottság titkárának. A KISZ-ről beszélgettünk. Elmondtam neki, hogy Boronyava sok fiatalja támogatja a kommunistákat. Egyesülhetnének egy kommunista ifjúsági szervezetbe. Krivuljak támogatta elképzeléseimet.

– Ha időd akad, térj be hozzám. De hozz magaddal néhány kemény legényt.

Vaszil Dancsával és Vaszil Korollal felkerestük a Kommunista Párt járási titkárságát. Krivuljak barátságosan fogadott minket, elmondta, mit hogyan tegyünk. Nyomban tagsági igazolványt állított ki számunkra. Így jött létre a Kommunista Ifjúsági Szövetség boronyavai sejtje. Mi, a három első KISZ-tag büszkén, kötelességünk tudatában tértünk haza.

Házról házra jártunk, elbeszélgettünk a magunkfajta fiúkkal, lányokkal. Elmagyaráztuk, hogy mi is a Kommunista Ifjúsági

Szövetség, mi a célja, szervezeti alapelvei. A fiatalok lelkesen léptek be a KISZ-be. Nagyszerű segítőtársaknak, jó szervezőknek bizonyultak: Julina Deák, Ivan Dranko, Jurko Kovcsar, Oleksza Klovanics, Marijka Mackanyuk, Mihajlo Mackanyuk, a nálunknál kissé idősebb Olekszа Timko, Dmitro Fedurca, Pavlo Sandruszkij. Ezek a fiatalok mind bebizonyították hűségüket a párt ügye iránt.

Mihajlo Mackanyuk vezette valamennyi gyűlésünket. Tréfás természetű, jó hangú, vonzó ifjú volt. A kiszisták Boronyava és a környező falvak fiataljait szovjet dalokra tanították, a legújabbakra, amelyeket szervezeteink terjesztettek.

Amikor az ifjúság menetoszlopban vonult a tüntetésekre, az emberek kiözönlöttek az utcákra, elbűvölve hallgatták forradalmi dalainkat: imponáló volt a szervezett ifjúság határozottsága.

Olekszа Timkót politikai biztosunknak tekintettük. Szavának mindig súlya volt.

Alig egy év alatt Boronyava KISZ-szervezete olyan erővé fejlődött, hogy a bírónak is, a járási hatóságoknak is számolniuk kellett vele. Több mint 100 ifjút és leányt tömörített; tagjai jól ismerték a szervezet alapelveit, programját és gyakorlati feladatait. Írni-olvasni tanultak, színielőadásokat rendeztek. A kommunistákkal együtt mentek a tüntetésekre, a politikai nagygyűlésekre, lelkesen helyeselték jelszavaikat és követeléseiket, terjesztették a kommunista sajtót és röplapokat.

A boronyavai KISZ-tagok kezdeményezésére sejt alakult Huszton, Moskovics Vilmossal az élen. Nyizsnye Szeliscsén Petro Jurisinec, Nankovóban Mihajlo Voloscsuk, Ižában Sztepan Holovka lett a sejt titkára. A sejtek kapcsolatot teremtettek egymással, közös tüntetéseket, cserekiállításokat rendeztek, tapasztalatcserét folytattak.

Harcos szervezetté nőtt sejtünk, mire megtartották az 1926. évi járási konferenciát. A boronyavaiak Olekszа Timkót, Mihajlo Mackanyukot és engem küldtek el. Jelentős esemény lett számomra ez a konferencia.

Leginkább Emmanuil Klimának, az országrészi KISZ-szervezet vezetőjének a felszólalása vésődött emlékezetembe. „Igen, nehéz a dolgunk – mondta –, de nekünk nem illik siránkozni. Köny-

nyeinknek csak örülne a burzsoázia. Nekünk keményen dolgoznunk és harcolnunk kell az üldözöttek és az éhezők érdekében."

Egyszerű, érthető szavakkal fejtette ki a legközelebbi feladatokat: egyesíteni kell sorainkat, meg kell tanítani az ifjúságot írni-olvasni, hogy maga tudja olvasni a kommunista könyveket, eligazodjon a nemzetközi politikai életben, felismerje a barátot és az ellenséget. A politikai munka mellett ki kell bontakoztatni a kultúrmunkát, el kell hódítani a fiatalokat a burzsoá ifjúsági szervezetektől, saját, vörös sportszervezeteket kell létesíteni és bevonni őket az osztályharcba.

Emmanuil Klima beszámolt nekünk a kommunista ifjúsági lap előkészületeiről. Egész Kárpát-Ukrajnában folyik a gyűjtés erre a célra. Nekünk is ki kell vennünk a részünk, többek között azt ajánlotta, rendezzünk műkedvelő hangversenyeket, és a befolyt összeget fordítsuk erre a célra.

A konferenciáról jó hangulatban tértünk haza, megfeledkeztünk nyomorunkról, s eltöltött bennünket a tudat, hogy harc és győzelem vár ránk.

A FEJLŐDÉS ÉVEI

Kárpát-Ukrajna ifjúságának élete a húszas évek második felében mindinkább forradalmi színezetet öltött. Világos cél állt előttünk: a társadalmi és nemzeti elnyomás alóli felszabadulás. Egyre szilárdabb volt a hitünk.

A járási konferencia után, amelyen küldöttül választottak engem az országrészi konferenciára, egy ideig még Boronyaván dolgoztam. Később néhány társammal ismét felutaztam Szlovákiába.

A košicei (kassai) pályaudvaron császkáltunk, próbáltuk kipuhatolni, hol lehetne munkát találni. Tekintetünkkel végigmértük az utasokat, hátha sikerül társulni valakihez.

Hozzánk lépett egy zömök férfi.

– Hová tarttok, máramarosi fiúk?

Nyomban felismertem.

– Svidníkbe, Szidorjak elvtárs.

– Honnan ismersz engem? Hogy hívnak?

– Hallottam szónokolni a huszti nagygyűlésen. Kiszista vagyok. Dmitro Popovics Boronyaváról.

– Ezek szerint földik és elvtársak vagyunk. – Kezet szorítottunk. – Nagyszerű. És hol akartok dolgozni?

– Azt mondják, Svidníken túl, Ladimirov környékén nagy kolostort építenek. Hátha felvesznek minket . . .

– De hát kik vagytok ti tulajdonképpen, hivők vagy kiszisták?!

– De hiszen mi nem kolostorba megyünk, hanem dolgozni akarunk . . .

– Rendben van, menjetek, néhány napot töltsetek ott, aztán keressetek fel ezen a címen. – Szidorjak egy cédulát adott nekem, amelyen ez állt:

„Mikola Szidorjak, a Kommunista Párt titkársága. Visni Svidník."

Tudtam, hogy Mikola Szidorjak a csehszlovák parlament képviselője, gyakran olvastam róla a *Karpatszka Pravdá*ban. Örültem, hogy megismerkedtem vele és hogy meghívott magához.

Ladimirovban nyomban munkát adtak nekünk a kolostor építkezésén. De nagyon vágytunk Svidníkbe. Az első vasárnap útra keltem. A titkárságon közölték, hogy Szidorjak a parlament ülésére utazott Prágába. Kértem egy újságot, hogy felolvassak belőle a munkásoknak.

Amint visszatértem, körülfogtak az építők: hallani akarták a híreket. Elővettem az újságot. Egy cikk volt benne Suba pap karikatúrájával. A cikk Suba népellenes cselekedeteit leplezte le. Fennhangon olvastam, a munkások pedig hol nevetgéltek, hol pedig felháborodtak. Valahonnan előkerült hirtelen egy szerzetes. Dühösen kirántotta kezemből az újságot.

– Pogányok! Az isten háza küszöbén antikrisztusi újságot olvastok?! El innen, átkozottak! El! – A szerzetes szinte reszketett dühében.

Összeszedtük cókmókjainkat és elindultunk Svidníkbe. Szidorjakot a titkárságon találtuk. Mosolyogva hallgatta, mi történt velünk, enni adott, és elküldött minket Havaj faluba Andrij Pirčhez, egy kommunistához, aki elhelyezett minket a keskeny vágányú vasút építésénél.

Sehol sem ment még olyan jól a dolgunk, mint itt. A vállalkozó, a galíciai Lastovicki kapcsolatban állt a kommunistákkal, és az ő ajánlataik alapján vették fel a munkásokat. Több ízben járt nálunk Mikola Szidorjak, elbeszélgetett a munkásokkal, ismertette a gazdasági és politikai helyzetet. Minden találkozásunk felejthetetlen élményt jelentett számunkra.

Szidorjak elmagyarázta, hogy a köztársaság gazdasági válságot él át. Több lett a munkanélküli, a burzsoázia pedig igyekszik megfélemlíteni a dolgozókat, durva erővel elnyomni fellépéseiket. A reakció elleni harc éles és nehéz lesz. Ezért a kommunistáknak és a KISZ-tagoknak tömöríteni kell soraikat, eszmeileg edződniük kell. A dolgozók tanulmányozzák az osztályharc tapasztalatait, tanuljanak, hogy a burzsoázia ne vezethesse félre, ne győzhesse le őket.

És mi így is tettünk. Andrij Pirč újságokat, röplapokat, sokszorosítón nyomtatott előadásokat hozott a járási titkárságról, köztük előadásokat az oroszországi forradalom történetéről, Lenin munkásságáról.

Esténként a kommunista újságokból olvastam fel a munkásoknak, röplapokat terjesztettem Havaj községben. Örömmel végeztem munkámat. Lastovicki, a vállalkozó mindenről tudott, de csak mosolygott, amikor politikai irodalmat látott nálam, és ennyit mondott:

– Ej, Dmitro, mi lesz még ebből...

Még egy galíciai dolgozott velünk az építkezésen. Sajnos, családnevére már nem emlékszem. Sztankónak hívták. Nagyszerű szervező és állhatatos kommunista volt. Havaj községben erős párt- és KISZ-szervezetet alakítottunk. Soraink gyorsan gyarapodtak, sok derék ember állt közénk. Kulturális felvilágosító munkát is folytattunk a faluban. Forradalmi színdarabokat készültünk előadni, szovjet dalokat tanultunk.

Tapasztalatlan voltam még, nem ismertem kellőképpen a konspirációt, ezért nemegyszer kellemetlenségben volt részem. Így például, hogy az emberek tudják, kihez fordulhatnak röplapokért, én aláírtam azokat. Néhány ilyen röplap a csendőrök kezébe került. Egy napon bekísértek s három napig a Havaj községi csendőrlaktanyán tartottak fogva. Arról faggattak, honnan szerez-

tem a röplapokat, kiknek adtam azokból. Én pedig csak ismételgettem:

– A Kommunista Párt, akárcsak a többi, legális párt. Minden párt nyomtat és terjeszt röplapokat. Akkor miért csak a kommunistákat üldözik? ... Jogom van rá, hogy továbbra is azt cselekedjem, amit eddig.

Amikor a havaji kommunisták és KISZ-tagok megtudták, hogy fogva tartanak engem, eljöttek a csendőrségre és szabadon bocsátásomat követelték. Ezt ugyan megígérték nekik, de nyomban átadtak engem a medzilaborcei csendőröknek, akik jegyzőkönyvet vettek fel és rámparancsoltak, hogy haladéktalanul térjek vissza Boronyavára. A vonatban azon törtem a fejemet, hogy mihez fogjak ezentúl, de fölöslegesen, gondoskodott rólam a rendőrség. Mihelyt megérkeztem Husztra, elfogtak és börtönbe vetettek, és 14 napig ott tartottak. Nyugtalankodtam, hogy óvatlanságommal esetleg bajba juttattam elvtársaimat. A konspiráció első leckéje tanulságos volt számomra.

Boronyavában javában folyt a munka. Az önképzőkörök tagjai előadásaikkal már némi pénzt gyűjtöttek az ifjúsági lapra. A fiatalság nagygyűléseken, felvonulásokon vett részt, készült az újabb összecsapásokra. Mihajlo Mackanyuk és Oleksza Timko már bizonyos tapasztalatra tett szert a politikai szervezésben. Én is bekapcsolódtam a munkába.

Egyszer Vaszil Krivuljak, a járási pártbizottság titkára egy nagy Marx-portrét ajándékozott nekem. Meghatódva, büszkén vittem az arcképet. Boronyavában csak nekem lesz Marx-portrém. Ha betérnek hozzánk a szomszédok, a fiúk és lányok, gondoltam, megmutatom nekik a portrét és beszélek nekik a tudományos szocializmus megalapítójáról. Szép keretet barkácsoltam, és kifüggesztettem a falra. A kép a Jézus Krisztust és a Csodatevő Miklóst ábrázoló szentképek közé került. Apám sokáig szemlélte a képet:

– Fiam, hogy hívják ezt a szentet?
– Az, apám, Karl Marx.
– Hát az meg kicsoda?
– Jó ember, a világ proletárjainak a vezére.
– És még él? Mert ha olyan jó, imádkozni fogok érte.

– Már meghalt, de az ügye él és örökké élni fog.

Apám keresztet vetett.

Kimentem a házból. Nem akartam kiábrándítani édesapámat azzal, hogy Marx ateista. Apám jóhiszeműleg viseltetett a kommunisták és a kiszisták iránt, velük együtt énekelte a forradalmi dalokat, de mindamellett igen vallásos ember maradt.

Rendkívül szerette az Internacionálét. Figyelmesen hallgatta a szavakat. Észrevettem, hogy zavarba hozza, amikor e sorokat énekeljük:

„Ott fönn nem hallják meg szavunkat,
nem óv isten, császár, vezér . . .”

Miután szétszéledtek az emberek, ezt mondta nekem:

– Jól éneklitek, fiam. Nagyon jól. Szent ének lenne, ha nem volna benne, hogy „nem óv isten” – és keresztet vetett.

Hamar feltaláltam magam:

– A kisistenekről, a gazdagokról van szó benne, akik szívják az ember vérét, szipolyozzák a szegénynépet . . .

– Ja . . . – bólintott elégedetten apám. – Akkor csak énekeljétek, segítsen titeket az isten.

Ekkor tudtam meg, hogy kerestek engem az elvtársak a járási pártbizottságból és az országrészi KISZ-bizottságból, tanulni akartak küldeni a Szovjetunióba. Nem találtak otthon. Életem leghőbb vágya – hogy legalább egy pillanatra testvéreink szabad szovjet földjén lehessek – oly közel állt a megvalósuláshoz, de a véletlen keresztülhúzta . . .

Sokat törtem a fejem, bánkódtam. Bánatomat elmondtam Vaszil Dancsának. Őszintén együttérzett velem, és irigyelte azokat, akiknek ily szerencse jut osztályrészül. Már nem emlékszem rá, kinek jutott elsőként az eszébe, hogy tulajdonképpen még nincs minden elveszve. Elmehetünk magunk is. Egymásra pillantottunk és csodálkoztunk, hogy ezt nem találtuk ki előbb. Nem sokat gondolkoztunk, tarisznyát akasztottunk a nyakunkba, krumplit, sót és gyufát tettünk bele, és nekivágtunk a hegyeknek. Tudtuk, merre van a határ. Elhatároztuk, hogy átmegyünk Lengyelországba, majd Galícián át a Szovjetunióba.

A határig minden akadály nélkül eljutottunk. Novoszelicánál kiválasztottuk a helyet, amely a legalkalmasabbnak tűnt, hogy észrevétlenül átlépjük a határt. Azt hittük, már-már célunkhoz érünk. Az utolsó pillanatban azonban utolért minket a csehszlovák határőrség farkaskutyája, utána pedig Jozef Pašelka, a fináne. Alaposan helybenhagytak, majd arról kezdtek faggatni, miért akartuk átlépni a határt?

Dancsával előzetesen megbeszéltük, ha elfognak, azt fogjuk mondani, hogy el akartunk szegődni fakitermelésre és eltévedtünk az erdőben. Mindketten ezt állítottuk, de nem hitték el. Puskatussal csépeltek és követelték, hogy valljunk. Amikor már a számból is folyt a vér, kidobtak minket a határőrsről.

Mire hazaérkeztünk, már vártak ránk a csendőrök. A házunkban mindent felforgattak, bizonyítékok után kutatva. Semmit se találtak. Távozásuk előtt azonban az egyik észrevette a Marx-portrét. Leszakította, és kiabálni kezdett apámra, hogy miért enged meg ilyesmit. Az arcképet magukkal vitték, és apámat börtönnel fenyegették:

– Ha nem ért a gyermekneveléshez, akkor magát is megneveljük!

Apám egész idő alatt hallgatott. Egy szóval sem dorgált engem. Ahogy elmentek a rendőrök, köpött egyet, és ezt mondta:

– Mindenféle balsors környékezi az embert, csakhogy ne tudjon emberhez méltóan élni.

FORRADALMI MENETBEN

Betöltöttem huszadik életévemet. Erősnek éreztem magam, mert azokkal tartottam, akik oldalán volt az igazság, a becsület.

A huszti járási KISZ-konferencián sok elismerő szó hangzott el a boronyavai kiszistákról. A konferencia azzal juttatta kifejezésre elismerését, hogy társaimat és engem küldöttül választott az országrészi konferenciára. Minden időmet az ifjúsági szövetségnek szenteltem. A napszámosi munkát már csak alkalomnak tekintettem arra, hogy munkások között legyek, hogy együtt dolgozzam emberekkel. Akkoriban nagyon sokat olvastam, leg-

inkább pártirodalmat, a *Karpatszka Pravdát*, a *Pracjujucsa Mologyot* (Dolgozó Ifjúság), amely 1926-tól jelent meg. Alapos betekintést nyertem szülőföldem életébe. Mind a fiatalok, mind a felnőtt munkások között magabiztosan, szabadon éreztem magam.

A Kommunista Ifjúsági Szövetség 1926-ban már szerteágazó szervezet volt, noha tevékenységét Csehszlovákia kormánya betiltotta. A burzsoázia arra számított, hogy megfosztja a pártot utánpótlásától, elszigeteli az ifjúságot a kommunistáktól, és a Szkaut, Szokol, Plaszt, Keresztény Ifjúsági Kongregáció és a hozzájuk hasonló ifjúsági szervezetek segítségével megnyeri a maga céljaira. Noha politikamentes kultúr-, illetve sportszervezeteknek nevezte őket, valójában a burzsoázia ellenőrzése alatt álltak, s bomlasztó burzsoá-nacionalista és klerikális tevékenységet fejtettek ki az ifjúság körében.

Amint Emmanuil Klimának, az országrészi bizottság titkárának a konferencián tartott beszámolójából kitűnt, a Kommunista Ifjúsági Szövetség az üldözés ellenére több mint ezer tagot számlált. Több ezer szimpatizánsunk volt, akik később a szövetség tagjai lettek. Az 54 szervezet közül a legharcosabbak a beregovói, az uzsgorodi (ungvári), a vinogradovói (szőllősi), a Velikij Bicskov-i és a mienk, a boronyavai sejtek voltak.

A kiszisták egyre bátrabban kezdeményeztek önálló politikai akciókat. Hangadók az uzsgorodi KISZ-tagok voltak, ami természetes is, mert itt dolgozott Emmanuil Klima, ez a rátermett ifjúsági vezető. 1926-ban az uzsgorodi kiszisták egyik gyűlésükön elhatározták, hogy egyes utcaneveket megváltoztatnak, s Leninről és Kun Béláról nevezik el. A rendőrség külön őrszemeket állított, hogy megakadályozza az utcatáblák lecserélését, az új táblákat pedig azonnal leszaggatták.

Az uzsgorodi járási konferencián született az a nagyszerű ötlet, hogy jelentessenek meg ifjúsági lapot.

Sok érdekeset tudtam meg az 1927 elején Beregovón lezajlott országrészi konferencián a helyi szervezetek, köztük a Leninről és a Marxról elnevezett sejt tevékenységéről. Tagjaik, akárcsak az uzsgorodiak, pénzt gyűjtöttek a politikai foglyok megsegítésére, a kommunistákkal együtt léptek fel a sztrájkokban és a tüntetéseken.

Nagy lelkesedést tanúsítottak a kiszisták a marxizmus–leninizmust tanulmányozó önképzőkörökön is. Az országrész pártszervezete rendkívül nagy figyelmet szentelt ennek a kérdésnek. Az országrészi bizottság sokszorosítón előadásokat nyomatott, és megküldte a sejteknek. Az előadások segítettek eligazodni a politikai helyzetben és a gyakorlati tevékenységre hívták fel a figyelmünket. Mindig ünnepélyesen és érdekesen zajlottak le a lenini napok.

Az országrészi konferencián megismerkedtem az aktivistákkal – Mihajlo Zsupnikkal (Csornohorszkij), Mikola Klimpotyukkal, Mikola Hucskanyukkal, Marija Zsupnikkal, Ébert Izidorral, Weisberger Hermannal és másokkal.

A konferencián az országrészi KISZ-bizottság tagjává és a köztársasági KISZ-kongresszus küldöttévé választottak.

Munkánk akadt bőven. Éppen akkor vett nagy lendületet a Szovjetunió jogi elismeréséért indított mozgalom. A gyűléseken a kiszisták Szovjet-Oroszországról beszéltek, pénzt gyűjtöttek a kommunista sajtó számára, a politikai foglyok és a tőkés országokban sztrájkolók megsegítésére.

A kormány akkoriban több reakciós törvényt fogadott el. A kommunisták és a KISZ-tagok tömegmegmozdulásokat szerveztek ezek ellen a törvények ellen, közös harcra szólították a dolgozókat a kormány népellenes bel- és külpolitikája ellen. Összefogásukat a dolgozók kinyilvánították az uzsgorodi és a beregovói építők, a dovhei fűrészüzem és más vállalatok munkásai sztrájkjának a támogatásában.

Akkor történt velem a következő eset. Az országrészi konferencia határozatát ismertettük a boronyavaiakkal. Jó alkalom nyílt erre: a pap az iskolába hívta össze az embereket, hogy beszélgessen velük. Amint befejezte mondókáját, engedélyt kértem, hogy a *Negyiljá*ból* olvassak az embereknek. Látta a kezemben

* *Negyilja* – hetente megjelenő klerikális színezetű társadalmi-gazdasági folyóirat, mely az ún. magyarorosz irányzat eszméit hirdette. Ezen irányzat szerint a kárpátukránok az évszázados magyar uralom alatt mind etnikailag, mind történelmileg elkülönültek az ukránoktól, a magyar társadalom szerves részét képezik.

a papi újságot és megengedte, de már nem hallgatta meg felolvasásomat, kiment. Ekkor így szóltam a jelenlevőkhöz:

– Ne olvassuk ezt a lapot, mely tele van hazugsággal, olvassuk inkább a mi újságunkat, a *Karpatszka Pravdát* – mondtam, és az országrészi konferenciáról, a forradalmi ifjúság feladatairól, a Szovjetunió elismeréséért folyó harcról, az imperialista háború veszélyéről kezdtem beszélni. Kisvártatva visszatért a pap. Vele jött a tanító is. Miután a pap meghallotta, hogy miről van szó, ki akart zavarni az iskolából. De az emberek közbekiabáltak:

– Hadd beszéljen. Amikor maga beszélt, mi meghallgattuk ...

Mivel ellenállásba ütközött, a pap rendőröket hívott, akik feloszlatták a gyülekezetet. A boronyavaiak meggyőződhettek, mi igaz abból, hogy a papok „nem avatkoznak" a politikába. A kiszisták azonban rájöttek, hogy a kommunista újságok nem jutnak el az előfizetőkhöz, valakik eltüntetik őket. Sokáig kutattuk a tetteseket. Végül kiderült, hogy a szerzetesek és a rendőrök a postán visszatartották ezeket az újságokat, és megsemmisítették. Mi, kiszisták. Mihajlo Babec és Vaszil Kundrja kommunistákkal együtt elmentünk Motrinec apáthoz, kifejeztük tiltakozásunkat, és alaposan megfenyegettük. Segített. Se a papok, se a szerzetesek nem dugták el többé újságainkat. Féltek tőlünk.

Nagy öröm volt mindannyiunk számára a *Pracjujucsa Mology* című lap első számának a megjelenése. Annak ellenére, hogy eleinte csak havonta egyszer (később kétszer) jelent meg, az újság nagy hatással volt az ifjúságra, mert kifejezte érdekeit, hű védelmezője és megbízható tanácsadója volt. Azt, hogy mennyire szerette az ifjúság saját lapját, legjobban igazolja az a tény, hogy 1929-ben példányszáma esetenként már elérte a hétezret. Az akkori időket és körülményeket tekintve ez szép eredmény volt.

Kárpát-Ukrajna kiszistáinak ez a szerteágazó, harcos tevékenysége dühbe hozta a hatóságokat. Az 1923. évi törvényre hivatkozva betiltották a *Pracjujucsa Mology* című lapot. Számos KISZ-sejtet szétkergettek. 1927 februárjában a rendőrség leszámolt a mukacsevói (munkácsi) szervezettel. Állandó üldözésnek volt kitéve az egyik legnagyobb sejtünk, a Velikij Bicskov-i. A kiszistáknál több ízben is váratlan házkutatásokat rendeztek.

A boronyavai szervezetet a huszti rendőrség régóta szemmel

tartotta. 1927 májusában a csendőrség ügynökei berontottak a legaktívabb KISZ-tagok házába, és mindent magukkal vittek, amiről úgy vélték, valami köze volt a tevékenységünkhöz. Tiltakozó menetet szerveztünk Husztra. A kommunisták támogattak bennünket, hivatalos tiltakozó jegyzéket nyújtottak be a közigazgatási hivatalnak. A huszti rendőrkapitányságtól a pártszervezet a következő választ kapta: „Ama követelésüknek, hogy adják vissza önöknek a helyi közigazgatási hivatal által az 1927. május 20-i huszti-boronyavai házkutatás során konfiszkált okmányokat, csak részben tehetünk eleget, visszaadjuk Önöknek a gyűlések jegyzőkönyveit. A kommunista ifjúsági szervezetre vonatkozó okmányok, akárcsak e szervezet tagsági igazolványainak elkobzását jóváhagytuk. Ezt az intézkedésünket azzal indokoljuk, hogy a Csehszlovák Köztársaságban a kommunista ifjúsági szervezet szigorúan be van tiltva, amiről a helyi szervezetnek tudomása volt, s ennek ellenére szervezte az ifjúságot."[1]

Ilyen üldözésnek volt kitéve valamennyi KISZ-szervezet. Jóformán állandóan illegálisan tevékenykedtünk. A reakció azonban semmilyen represszióval sem tudta elfojtani a kommunisták vezette ifjúsági mozgalmat. Állandóan gyarapodott, terjedt.

Kárpát-Ukrajna KISZ-fiatalságának tevékenységét nagyban elsősegítette a Szovjetunió Komszomoljának testvéri szolidaritása és gyakorlati segítsége. Moszkva és Kijev komszomol ifjúsága vörös zászlókat, könyveket, lenini kiskönyvtárakat küldött nekünk. Harkov és Kijev fiatalsága levelezett a kárpátontúli fiatalokkal. Igazi baráti kapcsolatok voltak ezek. A szovjet komszomolisták segítsége gyarapította erőnket, erősítette az ifjúság harcos szellemét. Leveleiket olvasva, a kiskönyvtárakat kicsomagolva büszkén és elragadtatva állapítottuk meg: „Testvéreink gondoskodnak rólunk! Hálás köszönet nekik!"

A rendőrség, a csendőrség, a hivatalnokok mindent elkövettek, hogy véget vessenek e kapcsolatoknak, elszigeteljék ifjúságunkat szovjet testvéreitől. A postán a hivatalnokok felbontották a Szovjetunióból érkező csomagokat és leveleket, sőt olykor meg is

[1] Sljahom Zsovtnya. (Október útján.) Okmánygyűjtemény. Uzsgorod 1961. 2. köt. 278–279. old. (ukránul)

semmisítették. 1927-ben pedig a hatóságok betiltották a szovjet sajtótermékek terjesztését az országban.

Mi viszont még nagyobb lelkesedéssel beszéltünk a Szovjetunióról, a szovjet emberek életéről, sikereikről a szocialista építésben. A *Pracjujucsa Mology*, amely a hatósági tilalom ellenére továbbra is megjelent, nagy segítséget nyújtott azzal, hogy cikkezett, adatokat közölt a Szovjetunióról. Egyre terjedt a kárpátontúli és a szovjet komszomoltagok levelezése.

A rendőrök és a csendőrök minduntalan az után szimatoltak, hogy a kiszisták közül ki levelezik szovjet fiatalokkal. Emiatt nemegyszer lecsaptak a Velikij Bicskov-i KISZ-szervezetre. Az egyik ilyen házkutatás során Mihajlo Zsupniknál a rendőrség megtalálta a Kijevi Közoktatási Főiskola komszomoltagjaihoz címzett levelét.

Ugyancsak megörültünk, amikor megtudtuk, hogy a kijevi komszomolszervezet védnökséget vállalat a kárpátontúli KISZ-szervezet felett. Kárpát-Ukrajna KISZ-tagjai felhívással fordultak a Szovjetunió Komszomoljához, melyben kijelentették: „Mi nagy figyelemmel kísérjük vívmányaitokat a szocialista építésben, és örülünk sikereiteknek... Jól tudjuk, hogy országotok gazdasági és védelmi erejének gyarapodásával erősödik a nemzetközi forradalmi proletariátus. Mi is, akárcsak az egész világ dolgozói, veletek vagyunk."[1]

1927–1928-ban többnyire Uzsgorodon tartózkodtam. Napszámos voltam. Amikor manapság az Újraegyesülés téren át vezet az utam, mindig eszembe jut, amint a tér parkosításán dolgoztam, fákat ültettem, amelyek ma a területi székhely díszei. A kereset olyan alacsony volt, hogy a nyári hónapokra nem bérelhettem lakást. Ott éjszakáztam a tértől nem messze, a piacon, a csupasz standokon (akkor a piac a mai Lev Tolsztoj utcában volt). Éjszaka a rendőrség nemegyszer lezavart minket a standokról. Akkor letelepedtünk a mai úttörőpalota előtti rétre. A nincstelen munkások furnérlemezből és bádogból bódékat tákoltak össze maguknak. Több ízben én is itt találtam hajlékra.

Akkoriban sok volt a magamfajta szegényember. A munkanél-

[1] Pracjujucsa Mology, 1928. szeptember 15.

küliség az ipari konjunktúra némi élénkülése ellenére sem csökkent. A vállalkozók, miután megtudták, hogy a kommunisták és a kiszisták politikai agitációt folytatnak a munkások körében, különböző ürüggyel elbocsátották őket a munkából.

Mint a köztársasági KISZ-kongresszus küldötte igyekeztem hasznossá tenni magam. Gyakran betértem az országrészi pártbizottságba és KISZ-bizottságba, ott újságokat, röplapokat, előadásokat vettem magamhoz, és felolvastam belőlük a proletároknak. Joszip Demko és Győző Ármin pártfunkcionáriusok megkérdezték, hogy élek, nincs-e szükségem segítségre. Vidáman rávágtam:

– Úgy élek, mint egy proletár.

Emmanuil Klima javasolta, hogy szólaljak fel a kongresszuson.

– Mit mondhatok én, a boronyavai fiú, egy ilyen magas fórumon?

– Ugyanazt, amit az országrészi konferencián. Jól beszéltél – nyugtatott engem Klima. Amint megpillantotta kezemben Ivan Franko „Boriszlav nevet" című regényét, amelyet Mikola Szidorjak adott nekem, hozzáfűzte: – Ez a könyv majd segítségedre lesz, hogy elkészítsd a felszólalásodat.

A rendőrségtől rejtőzve betértem a temetőbe. Egy öreg, lombos fa alatt telepedtem le és olvasás közben, mint mindig, jegyzeteltem.

A könyv rendkívül lekötött. Ivan Franko mintha rólam és elvtársaimról írta volna művét. A könyv segítségemre volt abban, hogy még jobban megértsem a szegény nép helyzetét, a magam életét, felmérjem harcunkat, szervezettségünket, kitartásunkat.

Olvasás közben is arra gondoltam, mit mondok majd a kongresszuson. Igen, elmondom, milyen ínségben és jogfosztottságban élünk, azt, hogy a burzsoázia rabságban, állati sorban tart bennünket, mindent elkövet, hogy semmit se lássunk a világból, adjuk fel a reményt, békéljünk meg sorsunkkal, azzal, hogy isten örökre így rendelte. Mi azonban küzdeni fogunk a teljes győzelemig. Már ismételgettem is magamban: „Ifjúság, egyesülj a kizsákmányolók elleni harcban! Marx és Lenin eszméin edződj! Példaképeink a világ proletárjai, akik nem törnek meg, akik a végsőkig harcolnak. Nevessünk úgy, ahogy Boriszláv nevet! Hiszen előttünk tündöklik a fényes csillag, amely egész Szovjetunió

felett ott ragyog!" Minden szót meggondoltam, hogy forradalmi tettekre ösztönző lelkes felhívásként sarjadjon ki a KISZ-tagok szívében.

Gondolatokba merültem. Egy durva lökés zökkentett ki gondolataimból. Valaki kikapta kezemből a könyvet és a papírt. Felnéztem. Egy rendőr állt fölöttem.

– Ilyen könyvek érdekelnek téged? Nocsak állj fel, velem jössz a rendőrségre!

A rendőr mellett menve azon törtem a fejem, hogyan vágjam ki magam. A hídon találkoztunk Gáti Józseffel, aki felismert engem. (Az országrészi pártbizottságban nemegyszer találkoztunk és elbeszélgettünk.) Elmosolyodott, s ahogy tovább mentünk, Gáti visszafordult és követett minket.

A rendőrségen úgy mutatkozott be, hogy ő az én ügyvédem, és követelte, magyarázzák meg letartóztatásom okát. Meghallgatta magyarázkodásukat, majd kijelentette, hogy mint a csehszlovák parlament képviselője, interpellációt nyújt be az uzsgorodi rendőrség önkényeskedéséről.

– Ki hatalmazta fel önöket arra, hogy megszabják, ki mit olvasson?! Hol van ilyen törvény? – Gáti támadása annyira heves volt, hogy a rendőrök azon nyomban szabadon bocsátottak. A könyvet és a jegyzeteimet azonban nem adták vissza.

Amikor Gáti megtudta, mivel voltam elfoglalva, vidáman ezt mondta:

– Látod, a rendőrség is adatokat szolgáltat neked a felszólalásodhoz. Mondd el, milyen szabadságjogok biztosítják az ifjúság szellemi fejlődését a Masaryk-féle „demokráciában".

A jaszinyai Oleksza Tuckanyukkal együtt érkeztem meg Praha-Michle városba a kongresszusra. Minden új és szokatlan volt itt számunkra. Nem csupán a csehszlovák KISZ összejövetelén, hanem nagy nemzetközi fórumon éreztük magunkat. A köztársaság különböző vidékeinek képviselői, a szovjet Komszomol küldöttei, angliai, franciaországi, lengyelországi szónokok fejtették ki véleményüket.

Nekem is szót adtak. Azt mondtam el, amit jóval a kongresszus előtt kigondoltam, de nagy volt a lámpalázam. Ennek

ellenére sikerült kifejtenem a kongresszus küldötteinek Kárpát-Ukrajna ifjúságának gondolatait és érzelmeit.

A szünetekben fényképezték a küldötteket. Számomra kedvesek voltak ezek a felvételek. Mint drága ereklyét őriztem őket. Az egyik házkutatásnál azonban elvette őket a rendőrség . . .

A kongresszus komoly feladatokat tűzött a KISZ elé. Határozatait el kellett juttatni az ifjúsághoz. Az országrészi bizottság meghatározta, melyik küldöttnek mely szervezeteket kell felkeresnie, és mi nyomban útra is keltünk.

Engem és néhány társamat azzal bíztak meg, hogy Velikij Bicskov ifjúságával ismertessük a kongresszusi határozatokat. Forradalmi aktivitására célozva ezt a nagyközséget nevezték el Kis Harkovnak. Az országrészi bizottság azzal bízott meg engem, hogy szólaljak fel a május elsejei nagygyűlésen.

1928-ban rendkívüli május elseje volt Velikij Bicskovban. Az ünnep küszöbén KISZ-szervezetének, amely a legjobbak egyike volt Kárpát-Ukrajnán, nagyszerű ajándékot nyújtottak át: a Kijevi Közoktatási Főiskola komszomoltagjainak vörös zászlaját. E nevezetes esemény alkalmából a nagyközség ifjúságát forrón üdvözölte Csehszlovákia Kommunista Pártjának Központi Bizottsága.

Az ajándékra a kiszisták ezt válaszolták védnökeiknek:

„A csehszlovák proletariátus segítségével lerázzuk magunkról az igát, és reméljük, hogy nemsokára megvalósul újraegyesülésünk . . . Szovjet-Ukrajnával."[1]

Velikij Bicskovba már mint a Kommunista Párt tagja érkeztem. Itt találkoztam Mihajlo Zsupnikkal, Mikola Klimpotyukkal, Mikola Hucskanyukkal, ifj. Ivan Lokotával és más KISZ-tagokkal, akikkel még az országrészi konferencián megismerkedtem. Reggel a dolgozókkal együtt mindannyian kivonultunk az utcára.

Ez a nap még ma is emlékezetes számomra. Aligha emlékeznék azonban minden mozzanatára, ha Petro Kalinyuk, a rahovói rendőrbiztos nem jegyezte volna fel olyan gondosan minden lépésünket.

Idézzünk ezekből a jegyzetekből:

[1] Pracjujucsa Mology, 1928. október 22.

„A felvonulás idején elöl vörös zászlókat vittek, közte volt az is, amelyet április 16-án kaptak ... a kijevi Kommunista Ifjúsági Szövetségtől. A felvonulók menetelése közben D. Popovics a következő jelszavakat kiáltozta: »Éljen a munkások és a szegényparasztság szövetsége! Éljen a világforradalom! Éljen a proletariátus!«"[1]

A rendőrbiztos semmit sem felejtett ki jelentéséből. Szinte gyorsírásos jegyzetet készített a nagygyűlésről. Az okát a továbbiakban megtudjuk.

Az országrészi pártbizottság részéről Vaszil Fuscsics szólalt fel a nagygyűlésen.

„A másik szónok – jelenti a rendőrségnek Kalinyuk – a boronyavai D. Popovics volt ... Azt mondta, hogy ma, május elsején azért vonultak fel a tüntetők, hogy megmutassák az uraknak erejüket és elégedetlenségüket. Mi, húszévesek, munkát és emberi jogokat követelünk. Azt mondják, hogy demokratikus kormányzat van nálunk. Ez nem igaz, a hatalom a burzsoázia kezében van. Ma meg kell mondanunk ezt és tiltakoznunk az ellen, ami tűrhetetlen. Követeljük, hogy csökkentsék a katonaság létszámát, emeljék a katonák zsoldját, legyen szavazati joguk a katonáknak is, csökkentsék a tábornokok fizetését. A kapitalisták háborúra készülnek a Szovjetunió ellen. Erről tanúskodnak az utóbbi időben a burzsoá miniszterek gyakori tanácskozásai. A genfi nemzetközi tanácskozáson, amelyen a szovjet küldöttség is jelen volt, a Szovjetunió az általános leszerelést javasolta. Mi támogatjuk ezt a javaslatot. De nem fogadták el, mert az angol küldöttség, a burzsoá küldöttek hallani sem akartak erről.

Ebből látható, hogy nem a proletariátus, hanem a burzsoázia készül háborúra.

Kurtyakék pártja állítólag autonómiára törekszik. Nekik azonban csak azért kell autonómia, hogy bevezesse Kárpát-Ukrajnán is a magyar burzsoázia terrorját, hiszen Kurtyak velük paktált le.

Gagatko hívei azt hirdetik, hogy az ő pártjuk munkapárt. Ebből csupán az igaz, hogy valóban munkálkodnak, de csak azon,

[1] Kárpátontúli Területi Állami Levéltár (a továbbiakban: KTÁL) f. 29. op. 2. szpr. 792. árk. 96.

hogy becsapják a proletariátust és rákényszerítsék, hogy a burzsoáziát szolgálja.

A mi helyünk a Kommunista Pártban van, mert ez az egyetlen párt, amely a dolgozókat védelmezi. És ez nem tetszik az uraknak. De van egy régi közmondás: »Nekünk az a jó, ami az uraknak nem jó.«

Tiltakozunk a közigazgatási reform ellen, mert az a rendeltetése, hogy fokozza a dolgozók elleni terrort. Pártunk képviselői már kifejtették ezt a parlamentben. Mi őket támogatjuk felvonulásainkkal (a szónoknak megjegyzést tettek). [Ezt Kalinyuk írta hozzá. Attól tartott, hogy meggyanúsítják: a tüntetőkkel rokonszenvez. Emlékszem, milyen erőszakosan zavarta a szónokokat. – *A szerző.*]

Innen-onnan kiáltások hallatszanak, hogy a szónok ugyanígy folytassa tovább. A szónok, miután figyelmeztetésben részesült, hogy elkerülje a gyűlés feloszlatását, ezzel fejezte be beszédét: »Éljen a világforradalom!« (Ismét megjegyzést kapott.)"[1]

Kalinyuk feljelentésének következménye a huszti járás főügyészének alábbi döntése volt, amelyet május 16-án megküldött a košicei főállamügyésznek:

„Az államügyészség az 1928. május 1-én Velikij Bicskovban lezajlott kommunista tüntetésről mellékelt jelentés alapján vád alá szándékszik helyezni a boronyavai származású Dmitro Popovicsot . . ."[2]

A cseh burzsoázia a maga agyondicsért masaryki–beneši demokráciájával szigorú rendet vezetett be az országban: bármilyen gyűlés, nagygyűles egybehivásához, a tüntetések megrendezéséhez engedélyt kellett kérni a hatóságoktól. Ilyen engedélyt viszont ritkán adtak. És ha adtak is, a gyűlésre teljhatalmú politikai biztost küldtek, akinek joga volt feloszlatni a gyűlést, illetve a tüntetést. A biztos rendelkezésére álló rendőrök és csendőrök azonnal végre is hajtották utasításait. A biztos megfoszthatta a szónokot a szó jogától, utasíthatta a csendőröket, hogy azonnal

[1] KTÁL f. 29. op. 2. szpr. 173.
[2] Ugyanott, f. 119. op. . szpr. 173.

tartóztassák le a gyűlés bármelyik résztvevőjét. Idevágó paragrafusok később is akadtak . . .

Mi, kommunisták, még ilyen körülmények között is kerestük és meg is találtuk a módját, hogy beszéljünk az emberekkel, politikai fellépésekre, harcra szólítottuk őket jogaikért. És mindig mindenre fel voltunk készülve: a rendőri botozásra, a börtönre, bármilyen kínszenvedésre, de mi mindent vállaltunk népünkért.

Politikai munkájukban a kommunisták legális és illegális módszerekhez egyaránt folyamodtak.

Kíméletlenül üldöztek bennünket, ha egyetlen szót ejtettünk arról, hogy közünk van Szovjetunióhoz.

Májusban elvégeztem minden megbízatásom a KISZ-sejtekben, megfordultam szülőfalumban, Boronyaván, majd visszatértem Uzsgorodra. Csekély tartalékaim rég elfogytak. Az elvtársak segítségével munkát találtam. Szerencsémre a tavasz meleg volt, s a szabad ég alatt aludtam. Az öltözetemmel nemigen törődtem.

Bármennyire szegény és éhes voltam, gazdagnak éreztem magam. Mihelyt beléptem az országrészi pártbizottságba, elfelejtettem minden bajomat, belevetettem magam a munkába, s a tennivalók elfeledtették velem, hogy üres a gyomrom. Igen sokat tanultam abból, ha elbeszélgethettem Ivan Mondokkal, Fejér Hermannal, Emmanuil Klimával, Ivan Petruscsákkal és az országrészi pártszervezet más vezetőivel.

Akkoriban közelebbi ismeretségbe kerültem Ébert Izidorral, az uzsgorodi KISZ-szervezet vezetőjével. Amíg a városban tengődtem, ő a hadseregben szolgált. De megtalálta a módját, hogy be-betérjen az országrészi pártbizottságba, tájékoztassa az elvtársakat a katonák életéről. Az ő kezdeményezésére kezdtük kialakítani kapcsolatunkat a katonákkal, s politikai munkát fejtettünk ki körükben.

1924-ben Ébert Izidor Moszkvában járt, a Kommunista Ifjúsági Internacionálé IV. kongresszusán. Amikor megtudtam ezt, nagyon szerettem elbeszélgetni vele, kikérdezni őt a Szovjetunióról, ahová magam is nagyon vágytam. Hallgattam elbeszélését és irigyeltem őt: velem egykorú, és már ilyen nagy élményben volt része! Elragadtatva beszélt Moszkváról és mindarról, amit

a Szovjetunióban látott. Csoda-e, hogy vágyamat, meglátni ezt az országot, még jobban feltüzelte?

1928 tavaszán és nyarán egész Kárpát-Ukrajnán sztrájkhullám vonult végig. Sztrájkoltak az uzsgorodi építők és téglagyári munkások, a mukacsevói, a beregovói építők és pékek, a huszti fogatosok. A hatóságok rendőrséget vezényeltek ellenük. Sok munkást letartóztattak, összetűzésekre került sor. Kitartásra, ébersége szólítottuk a munkásokat; nem felejtettük el, hogy 1925-ben a beregovói téglagyár sztrájkoló munkásainak a szétoszlatásakor Reichschtetter, a rendőrfőnök agyonlőtte Káposzta Erzsébet munkásnőt, hat gyermek anyját.

A gyűléseken a munkások nyíltan hangoztatták, hogy a kommunistákban és a vörös szakszervezetekben bíznak. A rendőrségnek igaza volt, amikor jelentette felettes hatóságának, hogy a sztrájkok politikai, és semmiképpen nem gazdasági jellegűek.

Júliusban egész Kárpát-Ukrajnában méltatták a vörös napot, a reakció és a politikai elnyomás elleni forradalmi tiltakozás és tömeges tüntetések napját. A CSKP KB vezetősége 1928. július 6-ára tűzte ki ezt a napot; válaszul arra, hogy a rendőrség nem engedélyezte a második proletár spartakiád megrendezését Prágában. Azon a napon Mukacsevón, Beregovón, Huszton tüntetések voltak, Uzsgorodon pedig munkásgyűlés, amelyen lerántottuk a leplet a burzsoázia önkényeskedéseiről, és új proletár sportszervezeteket létesítettünk.

Ezt követően megkezdtük az előkészületeket az Ifjúsági Világnapra. Megbíztak, hogy a huszti szervezetet készítsem fel erre az eseményre.

Az országrészi bizottság körlevelet adott ki arról, hogyan készüljenek fel az Ifjúsági Világnapra. A következő feladatokat tűzték elénk: élénkítsük valamennyi KISZ-sejt tevékenységét, toborozzuk a szövetségbe a munkás- és falusi ifjúságot, rendezzünk gyűléseket és tüntetéseket, követeljük a szegénység elviselhetetlen adóinak a felszámolását, harcoljunk a szociális helyzet rosszabbodása, a drágaság, a munkanélküliség és az ellen, hogy újra bevezessék a papi tizedet.

Az ifjúság napja nemcsak a fiatalság, hanem valamennyi dolgozó erődemonstrációjává vált. Az ünnepség a járási központban

népes tüntetéssel és nagygyűléssel ért véget. Szervezetten vonultak fel Huszton a boronyavaiak. A vörös zászlókat lobogtató menetoszlop ezekkel a jelszavakkal vonult fel: „Le a háborúval, amelyet az imperialisták készítenek elő a Szovjetunió ellen! El a kezekkel a Szovjetuniótól!"

A nagygyűlésen felszólalt Ivan Mondok, az ifjúság képviselői, köztük én is. Az összejövetel igazolta az ifjúságnak a Kommunista Párt iránti hűségét. Mondok elégedett volt, megköszönte nekünk a jó munkát. Engem félrehívott, és ezt mondta:

– Az országrészi bizottság úgy döntött, hogy tanulni küld téged a Szovjetunióba. Mit szólsz hozzá? – Nem hittem a fülemnek. Csak néztem Mondokra és nem tudtam, mit válaszoljak. Valóban igaz volna?! – Gratulálok. De egy szót se senkinek! Máris menj fel Uzsgorodra. Az útra nagyon gondosan fel kell készülnöd. Ott majd megkapod a kellő felvilágosítást.

Az örömtől elállt a szavam. Végtelenül hálás voltam az országrészi pártbizottság tagjainak, ezeknek a derék és jóságos embereknek.

Uzsgorodon örömömet elkeserítette a szülőfalumból, Boronyaváról érkezett szomorú hír: a rendőrök kíméletlenül lecsaptak a parasztokra. Nyugtalankodtam hozzátartozóim, falubelijeim, elvtársaim miatt. Nemsokára visszatért Boronyaváról Gáti József képviselő és Hlouba prágai szenátor. Számos fényképet, orvosi látletetet és egyéb okiratot hoztak magukkal, amelyek a burzsoázia dühödt lakájai, a rendőrök és csendőrök állatias cselekedeteiről tanúskodtak.

Szeptember 8-án, szombaton este a huszti rendőrök és detektívek közül 18 civilbe öltözött bandita gumibotokkal és korbácsokkal felszerelve, a falura rontott. A legaktívabb kommunistákat és kiszistákat előállították, kihajtották a határba, levetkőztették, megkötözték, és addig ütlegelték őket, amíg áldozataik el nem vesztették az eszméletüket. Ezek a gyalázatosak annyira elvadultak, hogy ütni kezdték a kommunista Babec feleségét, amikor az éppen kisgyermekével volt elfoglalva. Egyikük kikapta kezéből a csecsemőt és fojtogatni kezdte. A tizenkét éves Terezia Holjakovát pedig félholtra verték. A bestiális banda így akart érvényt szerezni Boronyaván a masaryki „demokráciának". Az

állig felfegyverzett rendőrcsapat ezután a falu központjában gyülekezett, és katonai menetben indult Husztra, ezt harsogva az utcákon: „Éljen a Csehszlovák Köztársaság!"

Gáti József figyelmeztetett, hogy legyek óvatos, mert a rendőrség faluszerte keresett engem.

A pártbizottságról „haza" indultam, a piaci padokra. Az „én gesztenyefám" alatt már ott aludt a packanyovói Jurko Jevics és az Izvorszka (Rodnyikova) Huta-i Mihajlo Kucsa. Nem fogott az álom. Szülőfalum, Boronyava, a Szovjetunióba tervezett utazásom járt az eszembe. Mellettem megmozdult Jurko, álmában feljajdult Mihajlo. Néztem őket, és arra gondoltam, hogy viszontagságaiknak egyszer feltétlenül vége szakad, hogy mi mégiscsak legyőzzük a telhetetlen vérszopókat, az összes semmirekellőt, mindazokat, akik rajtunk élősködnek. Gondolatban megesküdtem: úgy fogok tanulni a Szovjetunióban, hogy tudásommal méltóképpen szolgáljam osztálytestvéreimet, a proletárokat.

De hirtelen kétség fogott el: képes leszek-e tanulni? Elegendő lesz-e a tudásom abban az országban, ahová vágyom?

Léptek hallatszottak. Rendőrök közeledtek. Felkeltem, és elébük mentem.

– Már megint maguk vannak itt?

– Igen, ismét mi vagyunk, mert nincs hol aludnunk. Munkanélküliek vagyunk Reggel majd munka után nézünk ... – Illedelmes voltam. Vigyáznom kellett, nehogy épp most valamilyen kellemetlenségbe keveredjek. Mert nyomban rács mögé vetnek, és akkor vége az utazásomnak, a tanulásomnak. – Kérem szépen, uraim ...

– Tűnés innen, hogy az ördög vinne el benneteket – dörmögött az egyik rendőr.

Kénytelenek voltunk szedni az irhánkat és Dravce határába húzódni, egy szalmakazal alá.

Se én, se a rendőrök azon az éjszakán még nem tudtunk arról, hogy az ügyész elfogatási parancsot[1] adott ki ellenem a május elsejei Velikij Bicskov-i felszólalásomért, sem arról a „jellem-

[1] KTÁL f. 119. op. 1. szpr. 137. árk. 37.

rajzról", amelyet 1928. augusztus 2-án írtak rólam a huszti rendőrkapitányság hivatalnokai és sebtében elküldték Uzsgorodra.

Az olvasó szíves engedelmével szó szerint idézem ezt a „jellemrajzot", annak bizonyítékául, hogy a rendőrség le nem vette a szemét a kommunistákról, figyelemmel kísérte és feljegyezte minden lépésüket:

„Dmitro Popovics erdőmunkás, a Huszt-Boronyava községi kommunista titkár, földműves családból származik. 1926-ban Huszt-Boronyaváról erdei munkára Szlovákiába távozott, ahol Szidorjak képviselő bevonta őt a Kommunista Párt agitációs munkájába. A képviselő megbízta, hogy terjesszen el az erdőmunkások között 22 cenzúrázatlan kommunista brosúrát. Azóta... kommunista agitátor. Később Szlovákiában a rendőrök tetten érték, amint röplapokat terjesztett, és feljelentést tettek ellene. Szlovákiai tartózkodása óta Popovics gyakorlatra tett szert a Kommunista Párt javára történő agitálásban, és visszatért szülőfalujába, Huszt-Boronyava községbe. Itt folytatta az agitációs tevékenységet, titkos gyűléseket hívott össze. A gyűléseket éjszaka, a faluvégi házakban tartotta, mindig más helyen. Agitációjával Popovics a Kommunista Párt oldalára állította csaknem az egész, háromezer lélekszámú Boronyavát, kivéve harminc polgárt, akiket még nem szervezett be. Agitációja azért járt sikerrel, mert megígérte az embereknek, hogy szétosztják az állami erdőket, valamint egyéb előnyöket: hogy nem kötelesek adót fizetni, és hogy az egész állami tulajdon idővel az övék lesz. Popovicsnak e tevékenysége következtében Huszt-Boronyava község Podkarpatszka Rusz egyik legnagyobb falusi kommunista védőbástyája lett, amiért a Kommunista Párt külön dicséretben és elismerésben részesítette őt. Ez idő tájt Popovicsnak tanfolyamon kell lennie Uzsgorodon..."[1]

[1] KTÁL f. 29. op. 3. szpr. 722. ark. 42.

II. A tudás – hatalom

KÍSÉRŐM A SZOLIDARITÁS

1928 szeptembere.
Minden percben készen álltam az útra. De hogy mikor következik be ez a pillanat, még nem tudtam.

Egy napon az országrészi pártbizottságon megpillantottam földimet, a huszti Marija Velicskót. Marija kedves arcán mosoly ült.

Huszt környékén a nők jól ismerték őt. A boronyavai ifjúság oly türelmetlenül várta KISZ-gyűlésére, hogy mi, agitátorok olykor még irigyeltük is.

Marija egy huszti cipésznek, Ivan Velicskónak volt a felesége. Férje 1924-ben lépett be a pártba, felesége mindenben, jóban, rosszban osztozott vele.

Fejér Herman lépett ki a dolgozószobából.

Behívtak bennünket, útravalóul tanácsokkal láttak el.

– Te is utazol, Dmitro? – örvendezett elcsodálkozva Marija

– Te is, Marijka? – kérdeztem csodálkozva.

Vonatjegyet adtak nekünk Prágáig. Egy kocsiba ültünk, de különböző helyre Egész úton még csak egy pillantást se váltottunk.

Prágában a pályaudvaron egy jel alapján ismertek fel minket, amelyet mindketten viseltünk. A ránk várakozó elvtárs intett, és mi bizonyos távolságban követtük őt. A CSKP KB egyik konspirációs helyiségébe értünk, ahol közölték velünk, hogy a csehszlovák–német határt illegálisan, okmány nélkül lépjük át, ezért az illegalitás szabályaihoz kell tartanunk magunkat, igen óvatosaknak és szemfüleseknek kell lennünk. Nemsokára egy magas férfi lépett be a szobába. Utasításai rövidek és világosak voltak . . .

A határállomáson leszálltunk, és mintha nem is ismernénk egymást, követtük a kísérőnket. Áthaladtunk a kisváros központján, kiértünk a város szélére, majd egy mezei gyalogúton mentünk tovább, be az erdőbe. Már valahol Németországban az egyik vasútállomáson kísérőnk észrevétlenül vonatjegyet csúsztatott a kezünkbe, ezzel ültünk fel a Berlinbe induló vonatra.

Minél közelebb voltunk Berlinhez, annál jobban nyugtalankodtunk: bármely pillanatban jöhetnek ellenőrizni az okmányokat, nekünk meg semmilyen írásunk nincs. Csak megúsznánk simán . . .

Este érkezett a vonat Berlinbe. A peronon kísérőnkhöz odalépett egy ember, és a városba indult. Mi természetesen tisztes távolságra követtük őket. Mihelyt beléptünk a szálloda halljába, a portás karonfogott és a hosszú folyosón egy szobához vezetett. Kulcsra zárta mögöttem az ajtót. Marija nem jelentkezett. A kísérőnket sem láttam többé. Semmi jele nem volt annak, hogy veszély fenyegetne. Amikor ismerősöm a hallból elhozta a vacsorámat, mosolyogva jegyezte meg: „Bitte, Genosse"[1], megértettem, hogy barátokkal vagyok körülvéve.

Másnap reggel egy ismeretlen ember nyitott be.

– Komm, Genosse! Komm, komm . . .[2]

Követtem az ismeretlent, szüntelenül szemmel tartva, nehogy elveszítsem őt az utcai forgatagban. Néhány háztömböt elhagyva besurrantunk egy házba.

– O, bitte, bitte, Genosse! – szólt hozzám a kedélyes, öreg házigazda. Az idős háziasszony kezet nyújtott, és megsimogatta a fejemet.

A házigazda egy kézmozdulattal az asztal melletti székre mutatott, a háziasszony pedig már hozta is a reggelit. Az öregember mellém ült, mondott valamit. De miután meggyőződött arról, hogy egy szót sem értek németül, elnevette magát, és néhányszor megismételte:

[1] Tessék, elvtárs.
[2] Jöjjön, elvtárs! Jöjjön, jöjjön . . .

– Es ist nicht schlecht. Alles sehr gut![1] – Vidáman megveregette a vállamat.

– Polnisch?

Csak vállat vontam.

– Tschech?

Most már megértettem, mit kérdez, és igenlően bólintottam.

– Ó, ó, ó! Sehr gut[2] – kiáltott fel elégedetten. Fiatalosan felpattant, felvette a zakóját, és kiment a házból.

Sokáig nem jött. Végül megjelent, és elém tett egy német–cseh, cseh–német társalgási szótárt.

– Sehr gut! – mondtam, és már kerestem is a szavakat: „Köszönöm a vendégszeretetet, köszönöm a jóságukat!"

Három hétig laktam ennél a német családnál. Az öregek egész nap otthon ültek velem, bevásárolni egyesével jártak. Szótár segítségével elmondtam nekik, hogy munkás vagyok, elmúltam 22 éves. Az utóbbit nem hitték el. A nélkülözés, az ínség megviselt, és amikor megismételtem, hogy 22 éves vagyok, az öregasszony sajnálkozva megsimogatta a fejemet, és még nagyobb gondot fordított arra, hogy jól tartson.

Egyszer az öregember elővett a szekrényből egy gondosan összehajtogatott vörös zászlót, kibontotta, és ujjával a mellére mutatva büszkén mondta:

– Ich bin Kommunist![3]

Az öreget és a feleségét is Genossének szólítottam. Ők is így szólítottak engem, bár sokkal fiatalabb voltam. A nevem felől nem érdeklődtek, megelégedtek a Genossével.

Vajon mi van Marijkával? Merre lehet ő? Az elvtársakra gondoltam. Mi, az egy nézetet vallók, valóban sokan vagyunk. És akkor is megértjük egymást, ha nem ismerjük a másik nyelvét, mint én a német elvtársét. Lám, mit jelent a „Világ proletárjai, egyesüljetek!". A legelső kommunista jelszó magasztosságát és nemességét mélyen átéreztem és boldog voltam.

[1] Ez nem rossz. Minden nagyon jó, elvtárs!
[2] Nagyon jó!
[3] Én kommunista vagyok!

Egyszer az én Genossém elővette a szekrényből a zakóját és vasutassapkáját, kezével mutatta, hogy öltsem magamra:

– Komm spazieren![1]

Az öregasszony kinézett a házból. Alkalmas pillanatban észrevétlenül kiosontunk az utcára. Így hármasban, karonfogva moziba mentünk. Először voltam moziban. Egy szovjet dokumentumfilmet vetítettek. A képernyőn megjelent Lenin.

– Le-nin! Le-nin! Le-nin! – ismételte kórusban a nézőközönség. – Életemben először láttam a szeretett vezért és tanítómestert. A nézők állva tapsoltak.

Hirtelen zsivaj támadt. A teremben kigyúlt a villany. Rendőrök érkeztek és gumibotokkal ütlegelték a nézőket. A Genosse megragadta a kezemet és a kijárat felé húzott. A felbolydult embertömegben kisodródtunk az utcára, és futásnak eredtünk.

Hosszasan róttuk a város utcáit. Úgy tünt, céltalanul sétálunk a friss levegőn. Egyszer csak egy temető tárult elénk. A Genosse odavezetett engem Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg sírjához. Korábban már olvastam ezekről a kiemelkedő forradalmárokról. Sorsuk eszembe juttatta cseh elvtársaik sorsát, akiket „a mi demokratáink", Masaryk és Beneš ugyanilyen erővel üldöznek, s igyekeznek elnyomni mindent, ami haladó.

Későn indultunk haza a temetőből. Az utcákon csak elvétve láttunk járókelőket. Az öregasszony előresietett. Amikor odaértünk, jelt adott, és bementünk a lakásba. Többet nem vittek magukkal a városba: amit egy forradalmárnak látnia kell Berlinben, azt már láttam. Ezt a kalandot ma is életem nagy eseményének tartom . .

Egy napon a Genosse vadonatúj inget adott, és nyakkendőt kötött nekem. Megforgatott, tekintetével végigmért, majd elégedetten mondta:

– Gut. Sehr gut!

Hallgatagon reggeliztünk. Mind a két Genossém szomorú volt. Az öregasszony egyre csak hordta elém az enni- és innivalót. Amint megreggeliztünk, felálltunk az asztaltól. Az öreg az órá-

[1] Menjünk sétálni!

ra nézett, megölelt, megcsókolt. Majd a háziasszony is. Megértettem, hogy búcsúznak tőlem.

A ház előtt egy gépkocsi várt rám nyitott ajtóval. Gyorsan beültem, és már száguldottunk is a város utcáin. Először utaztam gépkocsiban. A vasútállomás előtt álltunk meg. Hozzánk lépett egy ember, a fejével intett, hogy kövessük. A váróteremben megpillantottam Marija Velicskót. Megörültem, hozzá akartam sietni, de idejében rádöbbentem, hogy nem szabad ezt tennem. Az ismeretlen férfi egy újságot és egy Hamburgig szóló vonatjegyet adott nekem. Ugyanilyen újságot láttam Marijka kezében is.

Egy kocsiban utaztunk. Szüntelenül Hamburg járt az eszemben. Régóta ismert és nyomasztóan ható városnév. Aggodalom lopakodott a szívembe, eszembe jutottak apám elbeszélései. Egykor a tengeren túl kereste a szerencséjét, s Hamburgon át vándorolt ki Amerikába. Ott sem boldogult, és betegen tért haza. Ilyen állapotban hagytam őt otthon. Csak nem az én sorsomban is hasonló nyomot hagy Hamburg? És egyáltalán, miért megyünk Hamburgba?! A Verhovinán a Szovjetunió közvetlen közelében voltam. Jóformán egy lépésre! Hát nem egyszerűbb valahol a Kárpátokban átlépni a határt, majd Lengyelországon keresztül gyalog eljutni a Szovjetunióba? Egyszerűbb és olcsóbb.

Megszólalt bennem egy józan hang: „De hiszen már megpróbáltad . . .” Olykor épp az egyszerű a legbonyolultabb. A burzsoázia tisztában volt vele, mennyire vonzódik a dolgozó nép a Szovjetunióhoz, s nem csoda, hogy éberen őrizte a Szovjetunió nyugati határát. Más utat kellett találni. És mi ezt tettük.

Hamburgban az új Genosse egy elvtársánál hagyott engem, Marijával pedig továbbment. Új házigazdám ennivalót hagyott nekem, majd bezárt a lakásába, és munkába ment. Este kézmozdulatokkal „beszélgettünk”, ezen többet nevettünk, mint amennyit megértettünk belőle. A legfontosabb dologban azonban nagyszerűen megértettük egymást: tudta, hová utazom, és irigykedve mutatott kelet felé, meg-megveregetve a vállamat. A negyedik napon, reggeli után a házigazda tudtomra adta, hogy ideje öltöznöm.

Borús napra ébredtünk. Mire a kikötőbe értünk, zuhogott az eső. A tenger felől erős szél fújt. A Genossém meggyorsította

lépteit, én követtem. Megpillantottam a mólót, sok-sok hajót, fölöttük pedig sirályokat. Észre sem vettem, hogy a rakodómunkások között, egy szovjet gőzös mellett találtam magam. Az egyik munkás egy ládára mutatott. Nyomban vállamra kaptam a ládát, és a munkás után siettem ... A hajó útnak indult. Feléd, édes földem, szovjet hazám!

– Nos, elvtárs, gratulálok, hogy szerencsésen megérkezett szovjet családunkba! – lépett hozzám egy tengerész.

Megöleltük, megcsókoltuk egymást.

A gőzös himbálózva szelte a vizet. A eső elállt, a látóhatár mögül előtűnt a nap, s bár fösvényen árasztotta sugarait, olyan barátságosan ragyogott, hogy szinte kedvem lett volna megölelni.

A hajón találkoztam Marijával. Fehér, vasalt köpenyben szorgoskodott a hajókonyhán.

A Balti-tengeren Leningrádhoz közeledtünk. A látóhatáron már kirajzolódtak körvonalai. A fedélzetről szívrepesve, boldogan kémleltük Lenin városát. A meghatódottságtól elállt a szavunk.

Testvéreim földjére léptem. Ez szinte hihetetlennek, varázslatos álomnak tűnt. Lehetséges-e, hogy mi, verhovinai nincstelenek, ma itt, a Szabadság, az Egyenlőség és a Testvériség országában vagyunk?!

Elbűvölten figyeltük az embereket, akik a kizsákmányolók elleni élethalálharcban kivívták a szabadságot, s elindították hódító útjára szülőföldjükön, szerte a világon, hogy meghonosítsa a jót, a boldogságot! Ők azok, akik kiállták és leküzdötték az intervenció, az ellenforradalom, a gazdasági ziláltság, az éhínség okozta viszontagságokat és most a szocializmust, az új világot építik, amelyben mindenki boldog lesz! Szerettem volna átölelni mindannyiukat, megköszönni nekik mindezt, testvéreimnek.

Csoda történt – a legnagyobb csoda az volt számunkra, hogy mindez nem álom, hanem valóság.

Szovjetunióbeli tartózkodásunk csupa kellemes meglepetés volt. Moszkvában, a Komintern székházában mindjárt az első napon találkoztam régi ismerősömmel, Sztankóval. Galíciai ismerősöm, akivel a keskeny vágányú vasút építésénél dolgoztam együtt, átölelt:

– Dmitro! Dmitro! Hát nem mondtam neked, hogy itt van a mi szülőhazánk!

Bennünket, ukránokat a CSKP kominternbeli szakosztálya Harkovba irányított. Ott találkoztam a Nyizsnye Szeliscse-i Ivan Andrijcóval, a hrusevói Vaszil Polovkával, Oleksza Borkanyukkal (eredetileg vele együtt kellett volna idejönnöm még 1926-ban). Borkanyuk már az Artyomról elnevezett Kommunista Egyetem befejezése előtt állt.

– Gyarapodnak soraink! – örült meg Oleksza a földijeinek, s mindannyiunkat átölelt. Afelől érdeklődött, hogyan utaztunk, voltak-e kellemetlenségeink útközben. Mi Marijával nem is tudtunk arról, hogy velünk egyidőben, csupán más útirányban a CSKP Kárpát-Ukrajnai Bizottsága a Huszt környéki Ivan Andrijcót is a Szovjetunióba küldte.

Néhány napot együtt töltöttünk Oleksza Borkanyukkal. Ő már jól ismerte Harkovot, megmutatta nekünk nevezetességeit. Mi mindent megcsodáltunk, kérdezősködtünk a városról, a tanulásról, ő pedig mindig visszakanyarodott Verhovinához: megkérdezte, mi újság otthon, hogyan élnek az emberek, mit csinálnak a pártszervezetek, a KISZ. Nagyon örült, amikor az uzsgorodi, a Velikij Bicskov-i, a boronyavai KISZ-fiatalokról beszéltünk neki. Marija Velicsko elmondotta, hogy egyre több nő kapcsolódik be a párt munkájába. Ennek különösen megörült Oleksza.

Marija Velicskót Harkovban hagyták, a tanácsi és pártiskolán. Kettőnket Andrijcóval Kijevbe küldtek. Búcsúzóul Borkanyuk tréfálkozott, sok sikert kívánt. És csak úgy, mellesleg, megjegyezte:

– Amire itt tanítanak, fiúk, igen nagy segítség pártszervezetünknek, kommunista eszménknek. Nagy kár lenne, ha nem élnénk maradéktalanul ezzel a lehetőséggel.

Borkanyuk nyugtalankodott, vajon elegendő lesz-e a felkészültségünk. Hiszen minden tudásunkat röplapokból, újságokból szereztük. Munkánkban éreztük, mennyire kevés ez. Számíthatunk-e sikerre? Én azt mondtam magamnak: ez a kötelességed!

Kijevbe én mint Dubovics érkeztem, Andrijco pedig mint Arszenko.

Elkezdődtek a tanulás hétköznapjai. Kiváló előadókat és jobb

előmenetelű hallgatókat osztottak be hozzánk, hogy az elmaradást behozzuk. Nagyszerűen, körültekintően állították össze a tantervet. Még a szabad időt is a tanulásnak rendelték alá. Ellátogattunk a történelmi, művészeti, irodalmi múzeumokba, színielőadásokra, az operaházba és moziba. Majd ezt követően érdekes eszmecserékre került sor. A történelmi, közgazdaságtani előadásokat tanulmányutak egészítették ki: jártunk Leningrádban, Kanyevben, vállalatokat, falvakat látogattunk meg. A szünidőkben dolgoztunk: munkaegyüttesekbe irányítottak minket, részt vettünk a kollektivizálásban és az akkortájt Ukrajnában folyó egyéb gazdasági-politikai kampányokban.

Három csodás évet töltöttem a velem egy nézetet vallók kollektívájában, olyan emberek között, akiket a kommunizmus eszméi, az a hő törekvés vezérelt ide, hogy kiharcolják a boldogságot a dolgozó nép számára. Mindenben egyek voltunk, egyazon forrásból merítettük tudásunkat, reményeinket, ábrándjainkat. Mi különös értelmet találtunk a tanulásban. Mi, a párt- és tanácsi iskola valamennyi hallgatója, túl voltunk már a húszéven, egyesek jóval túllépték ezt a korhatárt. Megkérgesedett a tenyerünk a munkától, küzdöttünk a megélhetésért, sok keserűségben volt részünk, mielőtt a tanuláshoz fogtunk.

Ezért láttunk neki oly mohón a számunkra legnehezebb kenyérnek – az ismeretszerzésnek. Nap nap után tárult fel előttünk a marxi–lenini elmélet éltető ereje, fokozatosan megismertük a bolsevizmus gazdag történetét, politikájának és gyakorlatának bölcsességét.

A tanulás során jártasságra tettünk szert a dolgozók körében végzett társadalmi-politikai munkában is. Mind az iskola hallgatói előtt, mind az Arszenál, a Bolsevik, a Leninszka Kuznya gyár munkáskollektívájában több ízben felszólaltam, s szülőföldemről, arról a harcról beszéltem, amelyet a kommunisták vezetésével az ottani dolgozók vívnak társadalmi és nemzeti felszabadulásukért, a Szovjet-Ukrajnával való egyesülésért. Emlékszem a Kijevi Operaházban rendezett találkozóra. Az egész színpad szélességében nagybetűs felirat volt olvasható: „Kárpátontúl komszomoljai tiszteletére". Kárpát-Ukrajna KISZ-tagjai, köztük én is, e sokat szenvedett országrész dolgozóinak az életéről be-

széltek a jelenlevőknek, meghatódva fogadták a testvériség szavait, amelyekkel Cibulszkij, az iskola pártbizottsági titkára, Demcsenko, Kijev város kerületi pártbizottságának titkára és más elvtárs fordultak hozzájuk.

A kultúresten összegyűjtött pénzből könyveket vásároltak és elküldték Kárpátontúl KISZ-tagjainak.

Kollektívánk különleges volt. Külföldiek voltak, és olyan szovjet állampolgárok, akik az Októberi Forradalom és a polgárháború cselekvő részesei voltak. Ma is mintha magam előtt látnám Fásztovszkijt. Komszomoltagok egy csoportjával Tripolje környékén Zelenij bandája ellen harcolt. Társaságában mindig érdekesen és vidáman telt az idő.

És milyen derék emberek voltak Hricko Ribalka, Petro Timoscsuk, Grigorij Jaremcsuk, Mihajlo Korolenko, Mihajlo Hrinyko... Emlékezetemben ma is élnek előadóim, köztünk Nyina Petrovna Kuharcsuk közgazdaságtani előadó, Jaroszlav Vaszilijevics Polotnyuk agitátor és propagandista, Szemen Danilovics Pilkevics történész, a tanácsi és pártiskola tanügyi vezetője. Csaknem minden évfolyamtársam nevére emlékszem. Egyesek vendégségben jártak nálam Kárpátontúl felszabadulása és Szovjet-Ukrajnával történt egyesülése után. Sokakkal ma is levelezem. Ivan Jakovics Taraszenko például nyugdíjas, Zsitomirban él, Ilja Trohimovics Drofa is nyugdíjas, kijevi lakos. Különösen élénk a kapcsolatom a csernyigovi Olekszandr Hrihorovics Jevszejenkóval. Sok közös dolgunk volt, amikor a Nemzetközi Vörös Segély alapszervezetét vezettem, ő akkor KISZ-titkár volt. Jevszenko a háború után felkutatta az iskola valamennyi egykori hallgatóját, sorsuk felől érdeklődött. Leveléből megtudtam, hogy évfolyamtársaink mint a párt odaadó harcosai dicső életpályát futottak be. Közülük sokan életüket áldozták a haza függetlenségéért, a fasizmus elleni harcban. Engem arra kért, hogy tudassam vele a kijevi Tanácsi és Pártiskolában tanult földijeim sorsát. „Két éven át együtt laktam a 203-as szobában Federec és Szkala kárpátontúli elvtársakkal – írja. – Őszintén összebarátkoztunk. Búcsúzáskor arról ábrándoztunk, hogy egykor Szovjet-Kárpátontúlon újra találkozunk. Ezek a szerény elvtársak igen kedves emlékeket hagytak magukról."

Fedurec? Szkala? Igen, egy évvel később érkeztek Kijevbe, mint én. Amikor tudomást szereztem érkezésükről, elibük siettem, bár fogalmam sem volt, kik is voltaképpen. Ilyen nevű KISZ-tagokat, kommunistákat nem ismertem. Annál nagyobb volt az örömöm, amikor a boronyavai Mihajlo Mackanyukot és Oleksza Timkót, kiszista társaimat láttam magam előtt. Velük voltak Mihajlo Voloscsuk (Nankovo), Ivan Kormos (Vilhivci), Ambroszij Gugy (Velikij Rakovec).

Nem volt se vége, se hossza a kérdezősködésnek. Noha figyelemmel követtük szülőföldünk életét, a Kárpát-Ukrajnáról érkező hírek igencsak szűkszavúak voltak. Az elvtársak elmondották, hogy odahaza a burzsoázia éppúgy szipolyozza a dolgozó népet, mint azelőtt, a csendőrök tombolnak, ám nő a kommunisták ereje. Boronyaván a csendőrség újabb leszámolást rendezett. Ürügyül az szolgált, hogy a kommunisták búcsú idején a görögkatolikus kolostor mellett röplapokat terjesztettek, agitáltak. A papok észrevették ezt, és értesítették a csendőrséget. Azok rátámadtak az emberekre, csúnyán összeverték őket. A kommunista Oleksza Timkót, Mihajlo Voloscsukot és másokat letartóztatták. Súlyosan bántalmazták az idősebb Mihajlo Lemkót.

Egy számomra igen szomorú hírt is hoztak. Elmondták, apám súlyos betegen magához hívatta őket és kérte, hogy énekeljék el egyikét azoknak a daloknak, amelyeket a mi házunkban tanultunk. Kicsordult a könny a szeméből: „Nagyon jó, fiúk, hogy ezt éneklitek! Dmitro szerette. Amikor ezt hallom énekelni, magam előtt látom őt . . .” Apám másnap meghalt.

Hogy vannak fivéreim, leánytestvéreim? Ki viseli gondjukat? Most mellettük lenne a helyem, hogy osztozzam velük a bánatban. De miben lehetnék a segítségükre?

Kijevbe és Harkovba egyre több kárpátontúli jött tanulni, köztük Mihail Csornohorszkij (Zsupnik) is Velikij Bicskovból. Az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottsága gondját viselte a kárpátontúli pártszervezetnek, segítségére volt mindenben, különösen a káderképzésben.

A tanulás évei mint a tavasz, úgy elrohantak. Ivan Andrijcóval együtt tértünk haza 1931 szeptemberében. Nehéz volt búcsút venni Kijevtől, Harkovtól, Moszkvától, a közelivé lett Szovjet-

uniótól. Három évig egy varázslatos világban éltem, ahol minden éltető forrás volt számomra, öröm, szeretet és remény volt osztályrészem.

HARCRA FEL!

Útban hazafelé néhány érdekes, nem mindennapi találkozás várt ránk. Az elsőre Moszkvában került sor Ivan Mondokkal, aki szintén tanulni jött – a Vörös Tanári Akadémiára. Örült annak, hogy egyidejűleg tanulhat és tudományos munkát is végezhet. Együtt ebédeltünk, elmeséltük egymásnak élményeinket. Vég nélkül beszélgettünk volna, de nem volt rá időnk. Búcsúzóul Ivan Mondok szerencsés hazatérést, sok sikert kívánt további harcunkhoz.

Amikor Prágában betértünk a CSKP Központi Bizottsága székházába az okmányokért, tudatták velünk, hogy ott tartózkodik a kárpát-ukrajnai kommunisták egy csoportja, akiket néhány nappal azelőtt adtak ki a német hatóságok, nem is sejtve, hogy a kommunisták a Szovjetunióba tartanak. Így találkoztunk Ivan Vas, Ivan Lednej, Mihajlo Hadzsega, Weisz Benjámin és más kommunistákkal. Beszámoltunk nekik a Szovjetunióról, óva intettük őket, hogy szigorúan tartsák be a konspirációs szabályokat, útravalóul jókívánságainkat fejeztük ki nekik. Később arról értesültünk, hogy az elvtársak szerencsésen megérkeztek. Csak Weisz Benjámin tért vissza, mert megbetegedett.

Ami otthon várt engem, nehéz szavakkal leírni. A község lerongyolódott, a lakosság éhezett, bár még csak késő ősz volt. Nyomor, éhínség mindenütt. Az eltelt három év alatt kissé elszoktam tőle, s most mindez oly szívet tépő volt.

Megdöbbentett, hogy egész Kárpát-Ukrajnában a munkások csoportokba verődve ácsorognak a gyárak kapujánál. Nagy szívfájdalmat okozott nekem a munkát kérő sok száz munkanélküli. Alaposan tanulmányozni kellett a helyzetet, mert enélkül nem dolgozhattam, sem a pártban, sem a KISZ-ben. Megismerkedtem az országrészi pártbizottság dokumentumaival, képviselőink és szenátoraink parlamenti interpellációival és beszédeivel. Most

láttam csak, a gazdasági válságnak milyen súlyos következményei voltak. Itt még rosszabb volt a helyzet, mint a köztársaság más vidékein. A csehszlovák burzsoázia gyarmatosítási politikája következtében Kárpát-Ukrajna amúgy is sovány ipara visszaesett. A gazdasági válság éveiben pedig bezártak még 20 vállalatot, köztük 12 fűrésztelepet. Igen sokan végképp betevő falat nélkül maradtak. Több mint 30 üzem, gyár, műhely pedig három, hat, sőt több hónapra is beszüntette a termelést, mert nem tudták értékesíteni termékeiket. Minden vállalatnál pangás volt tapasztalható. Ez annyit jelentett, hogy egyre több munkás került az utcára.

Az éhező, sovány földű Verhovina az erdei munkálatokból tengette életét. A tizenkétezer állandó munkáson kívül részben itt jutott egy kis keresethez sok ezer szezonmunkás. Ezek jobbára falusi zsellérek voltak. A válság következtében beszüntették a fakitermelést, mivel a famegmunkáló üzemeknek nem volt szükségük nyersanyagra. És a verhovinai erdőmunkások elestek attól a csekély keresettől is, amihez eddig nagy nehezen hozzájutottak.

A falusiak a vérszopó uzsorások hálójában vergődtek. A dolgozók adóssága a válság éveiben csaknem kétmilliárd koronára nőtt. A bankok, az uzsorások az adósság fejében a szegények talpalatnyi földjét is elárvereztették. Ily módon a válság fokozta a falusi lakosság proletarizálódását. A munkanélküliek száma felszökött. A hatóságok hivatalos adatai szerint 1931–1932-ben Kárpát-Ukrajnán tizenkétezer munkanélküli volt. De ez nem felelt meg a valóságnak. A munkanélküliek száma akkortájt meghaladta a százezret!

Kárpát-Ukrajna gazdasági helyzetéről megdöbbentő hírek keltek szárnyra. Haladó személyiségek, írók jártak itt, hogy meggyőződjenek a kétségbeejtő helyzetről, és felháborodtak mindazon, amit itt tapasztaltak. A sajtóban megjelent cikkeik aggodalmat és mély együttérzést keltettek a haladó nemzetközi szervezetekben.

Az országrészi pártbizottságban nagy örömmel fogadtak bennünket, a szovjet iskolák végzőseit: nagy szükség volt politikai káderekre. Én a KISZ-bizottság titkára lettem, s egyidejűleg a CSKP országrészi bizottságának tagjává, valamint vezetőségi tag-

jává választottak. Az országrészi KISZ-bizottság élére kerültem. Oleksza Borkanyuk a *Karpatszka Pravda* és a *Pracjujucsa Mology* című lapok szerkesztője lett. Sokat segített nekem, gyakran járt a fiatalok körében, sokszor felszólalt előttük.

Mivel a KISZ be volt tiltva, szervezetünket különbözőképpen neveztük. Ifjúsági szervezeteinkben az országrészi pártbizottság által elénk tűzött feladatokat vittük végbe. A KISZ pártunk segítőtársa és tartaléka volt, tevékenyen részt vett a párt akcióiban, jelszavait magáévá tette, a kommunisták által meghirdetett társadalmi és nemzetiségi jogokért harcolt.

Akkoriban a KISZ számára az volt a legfontosabb, hogy munkát követeljen a dolgozók számára. „Munkát minden munkanélkülinek!", „A fiataloknak egyenlő munkáért egyenlő bért!" Nemegyszer jelentünk meg ilyen jelszavakkal az állami intézmények épülete előtt.

Az országrészi KISZ-bizottság Mukacsevón székelt. Népes gyűlést rendeztünk, amelyen fel kellett szólalnom. Örültem ennek, bár nem kis lámpalázam volt. Korábban minden gondolkodás nélkül az emberek elé álltam és beszéltem. Talán azért, mert saját fájdalmaimról, a magamhoz hasonlók fájdalmáról szóltam. Ezúttal ez már kevés volt.

A gyűlésre sokan eljöttek. Elsőként nekem adták meg a szót. A hallgatóság körében néma csönd támadt, amikor bejelentették, hogy nemrég tértem vissza a Szovjetunióból, Kijevből. Hallani akarták friss élménybeszámolómat a szovjetek országáról.

– Amikor munkáskollektívákkal találkoztunk, kértek bennünket, hogy adjuk át üdvözletüket testvéreiknek, a kárpátontúli dolgozóknak, mondjuk el nekik, hogy az ukrán népnek tudomása van keserves sorsukról a tőkés idegen uralom alatt, s továbbra is segítséget fog nyújtani Kárpát-Ukrajna dolgozóinak a társadalmi és a nemzeti felszabadulásért folyó harcukban. – Ezeket a szavakat olyan viharos tapssal, elragadtatva fogadták a jelenlevők, hogy megértettem: ezt várták. Az emberek éltették a Szovjetuniót, annak Bolsevik Pártját. Az egybegyűlt tömeg fennhangon követelte Kárpátontúl egyesítését Szovjet-Ukrajnával.

Utánam Török Pál, Ivan Lokota és mások szólaltak fel.

Felejthetetlen élmény lett számomra a hatalmas parasztünte-

tés, amely ugyancsak 1931-ben, november 15-én zajlott le Huszton. Aznap Kárpát-Ukrajnán, akárcsak az egész köztársaságban, megrendezték a Parasztok Napját. Jóval az ünnep előtt gyűléseket tartottak a falusi akcióbizottságok, a Dolgozó Parasztság Szövetségének (DPSZ) tagjai. Az országrészi pártbizottság arra szólította fel a párt- és a KISZ-szervezeteket, a DPSZ-t, hogy ezen a napon vegye kezdetét a szegényparasztság és általában a dolgozó parasztság nagyarányú mozgósítása.

Huszton nem egy tüntetésen voltam már jelen, de hasonló arányú megmozdulást nem láttam. Már előző nap vörös zászlókkal, mozgalmi dalokat énekelve kezdtek gyülekezni a környékbeli parasztok. Ki gyalogszerrel, ki pedig szekéren érkezett. Reggel megtudtuk, hogy a huszti, tyacsevói (técsői) és rahovói járás 46 falvának képviselői érkeztek meg. Hatalmas, kétezres menetoszlopban vonultak végig a város utcáin. Huszt szinte rengett a harsány jelszavaktól: „Munkát!", „Kenyeret!", „Le a burzsoázia hatalmával!" A tüntetők transzparenseket vittek ezekkel a feliratokkal: „Éljen a városok és a falvak dolgozóinak egységfrontja!", „Le az árverezéssel!", „A munkanélkülieknek támogatást, az éhezőknek kenyeret, a lerongyolódottaknak ruhát!"

Huszt dolgozói valamennyien kivonultak, hogy támogassák a paraszttüntetést. Mikor a menetoszlop a város főterére ért, a hasztiak csatlakoztak hozzá. Csaknem négyezren voltak a téren. A szónokok: Török Pál, Mihajlo Nemes uhljai paraszt, Ivan Lokota, a beregovói Győri Péter, Mező István kommunista szenátor Szlovákiából és mások kifejtették a tüntetés célját, valamint a kommunisták és a DPSZ követeléseit. Ezek a következők voltak: töröljék az adósságokat és szüntessék be az árverezéseket a falvakban; növeljék a tőkések és a valóban tehetős emberek adóját; a középrétegeknek adjanak haladékot az adósság kifizetésére; az éhezőknek utaljanak ki élelmiszereket az állam költségén; a gabonabehozatal külföldről legyen szabad és vámmentes; a jószággal üzérkedő társaságokat oszlassák fel; töröljék az élelmiszeradót.

A tüntetésen én is felszólaltam. Soha azelőtt nem szólaltam fel ilyen tömeg előtt. Elmondtam, hogyan élnek a Szovjetunióban, ahonnan nemrég tértem vissza. Azt akartam, hogy az éhező, a

nélkülözéstől szenvedő emberek megtudják az igazságot a szovjet emberek életéről, érezzék azok támogatását és erejét, ébredjenek rá, hogy a kizsákmányolók elleni harc útján, Október útján kivívhatják mindazt, amit a Szovjetunió népei elértek.

A téren ezrek harsogták: „Dicsőség szovjet testvéreinknek!", „Le a burzsoáziával!", „Munkát!", „Kenyeret!".

A nagygyűlés küldöttséget választott, azzal a céllal, hogy adja át a hatóságoknak a parasztok követeléseit.

A „VÖRÖS SZENÁTORRAL" VERHOVINÁN

A huszti tüntetésen többek között követelték, hogy szüntessék be a bírósági eljárást Ivan Lokota, a csehszlovák parlament szenátora ellen... A burzsoázia leszámolásra készült a vörös szenátorral. Félt tőle, bele akarta fojtani a szót, bosszút akart állni rajta.

Lokotát már korábban is ismertem. A tüntetés előtt is találkoztam vele Huszton. Velikij Bicskovból érkezett. A demonstráció után Ivan Prokopoviccsal körútra indultunk a Verhovinán. Felszólaltunk a parasztgyűléseken, éjszaka pedig elbeszélgettünk a párt és a KISZ aktivistáival.

Lokota jellemének nap mint nap újabb és újabb vonásait fedeztem fel. Eleinte, a megismerkedéskor, kissé komornak, szűkszavúnak látszott. Később, amikor jobban megismertem, olyannak tűnt nekem, mint egy sziklatömb, hatalmas volt és erős.

Lokota 22 évvel idősebb volt nálam. Én még a világon sem voltam, amikor őt, a tizenhat éves, szegény sorsú bicskovi fiút felvették a Klotilda gyár szociáldemokrata csoportjába. 1902-ben már a munkásmajális egyik szervezője volt, öt év múlva pedig már sztrájkot vezetett. Attól fogva Lokota lett a Velikij Bicskov-i és a környékbeli munkásság osztályharcának a lelke.

A háború a keleti frontra, onnan pedig orosz fogságba sodorta Lokotát. Ahogy elmesélte, tudatosan adta meg magát. „A világ urai nem tudtak megosztozni a koncon, és azt remélik, hogy a mi vérünk árán meggazdagszanak, idegen földeket kaparintanak meg, más népeket is elnyomnak?! Én nem vagyok az

urak katonája! Én csak az osztályomnak vagyok a katonája!" Lokota csakhamar elvtársakra talált Oroszországban, és már az Októberi Forradalom első napjaiban a Vörös Gárda önkéntese lett.

Munkánkban nehéz pillanatok is akadtak. Előfordult, hogy nem értettek meg minket, s nem mindig sikerült megszabadítani az embereket a félelemtől, a vallási babonáktól. Ilyenkor Lokota elkomorodott, magába zárkózott, tanácsra, támogatásra várt mások részéről. Megértettem ezt a hangulatát. Ilyenkor visszaemlékezett azokra az időkre, amikor mint a jaroszlavli szovjet ezred internacionalista századának harcosa csépelte a fehérgárdistákat, amikor 1918-ban az OK(b)P tagja lett, a párt magyar csoportjában tevékenykedett, amely ugyanazon évben, március végén alakult meg. Mindenre és mindenkire emlékezett. Elsősorban azokra az emberekre, akikkel együtt harcolt az Októberi Forradalom győzelméért. Bizonyára ők is emlegették Lokotát. Emlékezniük kellett a forradalmi hadifogoly-szervezetek első összoroszországi kongresszusán részt vett küldöttükre, amely kongresszus 1918 áprilisában zajlott le Moszkvában. Talán ő is érezte ezt, ezért fordult gondolatban állhatatos és tántoríthatatlan bajtársaihoz, hogy tőlük nyerjen ihletet...

Lokota megérezte, hogy ezúttal nem sikerül elkerülnie a letartóztatást. Ezért igyekezett, faluról falura járt, egybehívta a kommunistákat, magyarázott, tanított, szervezett.

Miután huszti és a tyacsevói járás jó néhány falujában megfordultunk, november 22-én Dubovecben kötöttünk ki. A gyűlésre csaknem minden helybeli eljött. Én a szovjet-ukrajnai dolgozók életéről beszéltem, Lokota pedig felszólította a hallgatóságot, hogy fokozzák a harcot a kizsákmányolók ellen.

Éjszakára Dubovecben maradtunk. A szenátort többen felkeresték és elpanaszolták helyzetüket. Figyelmesen hallgatta őket: arca hol szomorúságot tükrözött, hol pedig haragot.

Nehéz idők voltak azok. Éhínség fojtogatta a parasztságot, a pénzügyőrök pedig kíméletlenül igyekeztek behajtani az adót. 1931. december 4-én Kuljovanij végrehajtó a Tereszva menti Ternovóban adóbehajtás céljából elhajtotta árverésre Vaszil Jancsik nyolctagú családjának egyetlen tehenét. Erre a „hatósági"

rablásra összejöttek a fiatalok, és elvették a tehenet a végrehajtótól.

A parasztok elpanaszolták nekünk bajaikat:

– Az uraknak elment jó dolgukban az eszük vagy tényleg vakok? Hiszen már így is hét bőrt lenyúztak rólunk . . .

– Az urak azért nyúzták le magukról mind a hét bőrt, mert maguk hagyták lenyúzni – mondta a szenátor. – Még a vérüket is mind egy cseppig kiszívják, ha engedik. A tőke, jó emberek, nem áll meg félúton. Ha meg tudna állni, az nem lenne tőke. Zárják csak ketrecbe a görényt és etessék répával. Megdöglik. Mert csakis vérrel táplálkozik. A tőke is, ha nem adják meg neki nap mint nap a táplálékát, szintén kimúlik . . .

– De mit tegyünk, ha csendőrök rontanak ránk, ütlegelnek, a börtönbe vetnek bennünket?

– Ne hagyják. Fogjanak össze. Zárkózzanak tömör sorokba és szálljanak szembe velük szilárdan. Ezt az erőt képtelenek leküzdeni. Mindenkit nem tartóztathatnak le, mindenkit nem lőhetnek agyon.

Erre az egyik duboveci paraszt így szólt:

– Ez viszont már, kedves szenátor, politika. És hogy is avatkozhatna bele a paraszt a politikába, ha ezért minden lehető módon üldözik?

– Félnek a politikától . . . Félnek az istentől . . . Az urak viszont nem félnek se a politikától, se az istentől. Hogy gondolják, miért ülteti a tőke a maguk nyakára a papokat? Meg akarják magukat félemlíteni. A maguk félelme a szipolyozók első számú szövetsége. Ne feledjék ezt.

– Könnyű magának beszélni, kedves szenátor. De nekem nyolc gyermekem van, méghozzá mind mezítláb jár, éhesek és rongyosak. Ki keresi meg majd nekik a puliszkára meg a ruhára valót, ha engem börtönbe zárnak?

– Gyermekek . . . – mondta elgondolkozva Lokota. – Az én fiam, Ivan, a munkásőrség vezetője. Ne feledjék: minél inkább fejet hajtunk előttük, annál rosszabb.

Az ilyen eszmecserék egészen más jellegűek voltak, mint a nagygyűlések és a tüntetések. Közülünk egyeseknek, különösen a

fiatal párttagoknak, úgy tűnt, hogy a tömegek vakon követnek bennünket, és minden dolgozót megnyertünk a magunk ügyének.

Ivan Lokota reálisan tekintett a dolgokra, ellentmondásait is figyelembe véve ítélte meg az életet. Noha igen figyelmes és türelmes volt, előfordult, hogy az ilyen viták után azon meditált, mily nehéz megszabadulnia az embernek régi, begyepesedett elképzeléseitől, előítéleteitől. Mivel Kárpátontúlnak jóformán alig volt ipara, szervezett proletariátusa sem lehetett. A munkáskollektívák kis létszámúak, változóak voltak, az erdőmunkások váltakoztak, egyik helyről a másikra vándoroltak. Mindez megnehezítette a szervező és a politikai munkát. A parasztság többnyire kispolgári befolyás alatt állt A burzsoá pártok, különösen az Agrárpárt, az országrészi Földművelési Kamara[1] révén, amelyben Scserecky volt a főnök, a járási tanácsosok és a falusi bizalmik (rendszerint zsírosparasztok) segítségével félrevezették a parasztokat, illúziókat keltettek a burzsoázia, az állami hatóságok iránt. A falusi bizalmik olykor ingyen is kaptak a Földművelési Kamarától gépeket, ásványi műtrágyát, vetőmagot, törzskönyvezett jószágot, szárnyasokat, de csakis az urak lakájainak, a kommunisták ellenségeinek adtak azokból, jutalmul a szolgalelkűségért.

Lokota mindezt jól látta, és meggyőzően leleplezte az osztályellenség gaztetteit. A szenátus üléseiről hazatérve elmondotta, milyen népellenes tevékenységet folytatnak a parlamentben a burzsoázia küldöttei: az agrárpárti Bacsinszky és Scserecky, Bródy, az Autonóm Földművesszövetség vezetője, a szociáldemokrata Révai, a „keresztény" Volosin, valamint Fenczik, a nemzeti autonómia híve.* Tényekkel bizonyította a szenátor, hogy a burzsoázia főkolomposai minden esetben csakis a burzsoázia érdekében, a dolgozók ellenében cselekednek. Azt is elmondotta, mik

[1] Hivatal, amely elosztotta és árusította a parasztság körében a mezőgazdasági gépeket, a vetőmagot, a fajállatokat, a baromfit stb.

* *Agrárpárt* – ún. ukrán irányzatú kárpát-ukrajnai nacionalista párt, melynek vezetője Edmund Bacsinszky volt. (Az ukrán irányzat a kárpátukránokat az egységes ukrán nép részének tekintette.) – *Julij Révai* – a csehszlovák szociáldemokrata párt jobbszárnyának vezetője volt Kárpát-Ukrajnán. A

a kommunisták ellenlépései, akik mindig a dolgozók érdekeit tartják szem előtt.

Ivan Lokotát hallgatva nemegyszer arra gondoltam, milyen behatóan ismeri az életet, nyomban megért mindent, s meg tudja értetni azt hallgatóságával: azok végül levonják az egyetlen helyes következtetést: szükség van a városi és a falusi proletariátus forradalmi egyesítésére.

Erről beszélt Dubovecen is. Itt akkoriban már szilárd sejtet alkottak az edzett, harcos kommunisták: Vaszil és Marija Cserevko, Dmitro Podolszkij, Vaszil Magula, Ilja Popovics, Ivan Braj. Ők alapították meg a Dolgozó Parasztság Szövetségének helyi szervezetét, 1932-ben pedig a CSKP helyi sejtjét.

Lokota tanácsai mindig konkrétak voltak. Aki őt hallgatta, szívügyének tekintette, amit mond. A „vörös szenátor" általában a falusi tömegek kedvenc szónoka volt. Az ő nyelvükön beszélt, az ő elképzeléseiket, gondjaikat, bajaikat fogalmazta meg.

A harmincas években a „vörös szenátor" igen népszerű volt Kárpát-Ukrajnán. Ez komolyan nyugtalanította a burzsoá hatóságokat: Ivan Lokota szenátor ellen több ízben is bűnügyi eljárást indítottak. A hatóságok a legaljasabb módszerekhez folyamodtak, hogy megakadályozzák a szenátor találkozását a dolgozókkal: sokszor közvetlenül a gyűlés előtt letartóztatták, és csak azután engedték szabadon, amikor az emberek már szétszéledtek.

Miután látta, hogy a börtönt nem kerüli el, ezért a Klotilda gyár munkásainak gyűlésén így oktatta hallgatóságát: „Amit elértünk, az egység és az összetartás erejével vívtuk ki. Ha továbbra is így teszünk, újabb és egyre nagyobb győzelmek várnak ránk."

Mindezt a burzsoázia nem tudta megbocsátani a „vörös szenátornak". Különböző parlamenti cselszövések árán a kormánynak sikerült megfosztani őt képviselői mentelmi jogától, a titkos ügy-

müncheni egyezmény után a hitleri Németországgal paktált le, az „önálló Ukrajna" híve lett. – *Sztepan Fenczik* – unitus pap, a Lengyelország pénzelte Autonóm Orosz Nemzeti Párt vezére, az ún. orosz irányzat (mely a kárpátukránokat az egységes orosz nép részének vallotta) híve. A magyar megszállás alatt együttműködött a magyar kormánnyal, egy ideig a Bródy, illetve Volosin vezette „önálló" kormány államtitkára.

nökök pedig 1932 novemberében nyomára bukkantak, amikor a Velikij Bereznij környéki Sztavnoje községben Ivan Répási házában bejelentetlen gyűlést tartott. Csendőrök törtek be a házba, véresre verték a jelenlevőket, a szenátort megkötözték és az uzsgorodi börtönbe szállították.

Ivan Lokota a bíróságon kommunistához illően bátran kijelentette, hogy a munkásosztálynak a kizsákmányolók elleni győzelméért harcolt és fog harcolni, mert ebben látja élete értelmét. Hét és fél évi börtönre ítélték őt.

Lokota szabadon bocsátásáért nemcsak Kárpátontúlon, hanem Csehszlovákia-szerte, sőt más országokban is síkraszálltak a munkások és a parasztok. A nép szeretetét igazolja, hogy a népköltészetben dalok születtek a „vörös szenátorról", s azok felcsendültek a tüntetők menetoszlopaiban, a nap fáradalmaitól szendergő falvakban:

„Forradalmi módon gondunk legyen arra,
Elvtársunk, Lokota jöjjön szabadlábra!"

1935 májusában a Kárpát-Ukrajna munkásai és parasztjai újra képviselőül választották a börtönben sínylődő Lokotát a csehszlovák parlamentbe, és visszaadták mandátumát, amelytől Masaryk és Beneš „tiszta demokráciája" fosztotta meg a „vörös szenátort".

A nép választottját a nép követelésére csak 1937 januárjában bocsátották szabadon. Lokota – az osztályához, pártjához hű, megingathatatlan kommunista, a fáradhatatlan harcos – újra forradalmi tevékenységhez látott. A munkások és a parasztok kedvelték, hallani akarták őt. Mi, kommunisták, akik vele vállvetve dolgoztunk, erőt merítettünk a vele való érintkezésből, állhatatosságot és bátorságot tanultunk tőle.

Találkozásaim Ivan Lokotával feledhetetlen élményt jelentettek számomra, és ennyi év után még ma is merítek belőlük.

A rendőrség a párt minden aktivistájáról dossziét vezetett, adatokat gyűjtött. Ezeket gátlástalanul felhasználta, mikor a tömegek tőkeellenes fellépéseit kellett visszafogni vagy elfojtani. Útra kelve a Szovjetunióba még nem tudtam, hogy bűnügyi eljárást indítottak ellenem a gyűléseken elhangzott felszólalásaimért és azért, mert titkos összejöveteleket tartottam Boronyaván, sőt már az elfogatási parancsot is kiadták ellenem. 1931 októberében Pilek, a huszti rendőrkapitányság főnöke közölte felettesével: „A huszti járási hivatalban 2227. sz. alatt a törvénykönyv 55/1928. sz. törvénye 1. paragrafusának és a végrehajtási utasítások megszegéséért [Dmitro Popovics] ellen eljárás indult. Az eljárás következményeiről később jelentést teszek."[1]

És amikor a következmények már ismeretesek voltak:

„Hivatkozva az 1931. X. 20-án kelt 1588/31. számú jelentésünkre közöljük, hogy Dmitro Popovicsot a törvénykönyv 55/1928. számú törvénye 1. paragrafusának megszegéséért a kapitányság 1931. X. 29-én kelt 2227. számú döntése értelmében 14 napi fogházra ítélték."[2]

Elítélték... De még nem zárták fogházba. Nem könnyű dolog kiszakítani az embert a tömegből. Beletörhet a bicskájuk. Azokban a napokban, amikor Ivan Lokotával faluról falura, gyűlésről gyűlésre, az aktívát alkotó kommunistákkal és KISZ-tagokkal rendezett éjszakai találkozókra jártunk, egymást követték a rendőrségnek címzett feljelentések. Szavka, a tyacsevói rendőrbiztos, feletteseinek írt jelentésében a legnagyobb bűnömül azt rótta fel, hogy a falusi gyűlésen kijelentettem: „Minden munkás zárja szívébe Moszkvát."[3]

1932-ben a pártnak, a KISZ-nek, a Dolgozó Parasztság Szövetségének politikai tevékenysége új erőre kapott.

Válaszul a burzsoázia szélsőséges lépésre szánta el magát: 1932. július 14-én büntetőtörvényt fogadtak el, amely a köztársa-

[1] KTÁL f. 2. op. 1. szpr. 102. árk. 79.
[2] Ugyanott, árk. 80.
[3] Ugyanott, f. 2. op. 2. szpr. 180. árk. 91.

ság egész területén, így Kárpát-Ukrajnán is betiltotta a KISZ tevékenységét. A rendőrségnek tudomása volt a készülő törvényről, jó előre büntetőosztagokat létesített, és július 14-én minden városban megtámadta szövetségünk titkárságát, a csendőrség pedig a falvakban rendezett rajtaütést. Különös gyűlölettel rontott be a rendőrség az országrészi pártbizottság helyiségeibe. De a bizottság titkárait nem találták ott. A keresett okmányokat sem találta meg a rendőrség... Amikor a rendőrök rájöttek, hogy megelőzték őket, még dühödtebben törték-zúzták a bútort, észnélkül kutatva a KISZ törvényellenes tevékenységének „bizonyítékai" után. De semmit sem találtak. Nem volt mit jelenteniük.

Elkezdődött a KISZ vezetőinek a körözése... Az aktivisták félig illegalitásban éltek. Esténként gyülekeztünk a megbízható elvtársak házában vagy erdei tisztásokon.

Emlékszem a Csornoholova községi összejövetelünkre. Mihajlo Hancsin házában gyülekeztünk. Ki mit talált, arra ült, sokan a padlón telepedtek le, mert több mint negyvenen gyűltünk egybe. Kárpát-Ukrajna és az ország gazdasági és politikai helyzetéről, a hatóságok terrorjáról, arról volt szó, hogyan szervezzük, egyesítsük sorainkat és vágjunk vissza a burzsoáziának.

Örömmel mentünk az ilyen gyűlésekre, mert ott elbeszélgethettünk minden hallgatóval, válaszolhattunk a kérdésekre. Leginkább a Szovjetunió élete érdekelte az embereket.

Ezekre a kérdésekre én válaszoltam, örömmel cáfoltam meg a szovjetellenes rágalmakat, amiket a papok és a burzsoá firkászok terjesztettek. A KISZ-tagoknak könyveket adtam, mindegyikkel külön megbeszéltem, hogyan dolgozzon tovább, miről beszélgessen elsősorban az emberekkel. Ugyanezt tették kiszistáink is, akik az országrészi bizottság megbízatásának tettek eleget.

De akadt Csornoholován valaki, aki mindent részletesen „elmondott" Kovtánnak, a jegyzőnek, az pedig nem késlekedett jelenteni a feletteseinek.[1]

A hatóságok ekkor újra célba vettek engem...

Néhány nappal ezután mint az országrészi KISZ-bizottság tit-

[1] KTÁL f. 2. op. 2. szpr. 251. árk. 128.

kárának Prágába, a KISZ KB ülésére kellett utaznom, hogy beszámoljak az újoncok körében végzett munkáról. Megjegyeztem a számadatokat, a neveket, az objektumokat. Semmilyen papírt, írott beszámolót természetesen nem vihettem magammal. Hiszen KISZ „nem létezett . . .”

Hogy teljes és pontos képet nyújtsak az elvtársaknak az elvégzett munkáról, úgy döntöttem, saját rejtjeles írásommal cigarettapapírra jegyzetelek egy keveset, nehogy eltévesszek valamit. Ha feltartóztatna a rendőrség, le lehet nyelni a papirost. Mindamellett azt is kiagyaltam, miszerint e jegyzetek ahhoz kellenek, hogy elszámoljak a *Rudé Právo* szerkesztőségében a *Karpatszka Pravdáért*. Még egy igazolást is vittem magammal arról, hogy a szerkesztőség expeditora vagyok.

Be kellett számolnom arról, hogy a KISZ-aktivistái: Vaszil Gugy, Andrij Krajnyaj, Vaszil Magdinec, Sztepan Matyisinec, Márta Terpaj segítségével hogyan rendeztük meg az irsavai járás újoncainak a konferenciáját s fogalmaztuk meg a hatóságokkal szembeni követeléseket a katonák szükségleteinek a kielégítéséről . . . Milyen munkát fejtettünk ki Mihajlo Ljalko, Andrij Pirč, Vaszil Dancsa, Mihajlo Gyakun KISZ-tagok segítségével a katonák körében az uzsgorodi, mukacsevói, huszti, michalovcei ezredek és egységek laktanyáiban. A katonafiatalokkal való foglalkozás egyre nagyobb méreteket öltött, volt miről számot adnom a KB-ban.

Csapon szerencsésen vonatra ültem . . . Košicén a vonat megállt. Mivel a kocsiban senki sem háborgatott, elhatároztam, hogy nem megyek kalandot keresni a pályaudvaron. Csakhogy három percet sem állt a vonat, amikor a kocsi mindkét bejáratán rendőrök hatoltak be. Egy ismeretlen alak pedig egyenesen hozzám vezette őket:

– Ő az!

Felmutatták az elfogatási parancsot. A kocsiból kifelé menet a számba vettem a papírdarabkát, és igyekeztem lenyelni, de sehogy sem sikerült. Így hát kiköptem. Úgy gondoltam, hogy észrevétlenül csináltam, de a vallatás idején belépett egy rendőr és a nyomozó elé tette azt a papírdarabkát.

– Miféle papír ez?

– Nem tudom uram.

Faggatni kezdtek, hogy hova utazom és miért. Elmondtam a mesémet, de nem hitték el.

– Moszkva ügynöke vagy. És most megint Oroszországba utazol.

Nem sikerült tisztázni magamat.

– Pepo, ez az alak azt hiszi, hogy mi hülyék vagyunk – szólt a nyomozó kollégájához, majd visszafordult és öklével teljes erejéből arcul csapott.

Minden oldalról ütöttek. Kezemmel igyekeztem eltakarni arcomat, de hátracsavarták és megbilincselték. Vér csorgott a ruhámra, de a rendőrök nem hagyták abba a verést. Megelégelve a kínzást, kivonszoltak a rendőrkapitányságról és bezártak egy gépkocsiba. A börtönben tértem magamhoz. A cellában ismeretlen emberek megnéztek engem, letörölték rólam a vért. A vallatásnál felszakították a szemöldökömet, kiverték egy fogamat. Reggelig nem tudtam lehunyni a szememet: zúgott a fejem, sajgott a testem.

Másnap a vallatást megismételték a börtönben. Követeltem, hogy hívjanak orvost, és az adjon látleletet.

– Nicsak, milyen kényes. Úgy elkényeztettek téged a bolsevikok a Szovjetunióban, hogy már orvos nélkül meg sem tudsz lenni?

– Amíg nem hívnak orvost, egy szót sem hallanak tőlem. Embertelenül elvertek, pedig semmit sem vétettem. Ezért felelni fognak.

Ekkor bevezették a vallatási helyiségbe boronyavai barátomat, Mihajlo Mozsarovicsot, a CSKP országrészi bizottságának instruktorát.

– Nos, kérem Ki kicsoda önök közül?!

Nem értettem a kérdést, Mihajlóra pillantottam, tekintetemmel értésére adtam, hogy csûrjön-csavarjon. A rendőr ránkförmedt:

– Mi az, Dmitro Popovics urak?! Tovább folytatjuk a játékot?

– Már mondtam a vallatáskor, hogy Dmitro Popovics bejelentőlapját az ő tudta nélkül vettem el. Nem volt érkezésem visz-

szatérni Boronyavába az okmányomért – igyekezett kihúzni a csávából a földim.

Rögtön kapcsoltam.

– Az árgyélusát, megengedtem én maguknak, hogy beszéljenek?! Pofa be!

Késő volt, már megértettük egymást. Valóban, Mozsarovicsnak odaadtam a bejelentőlapomat, amikor Prágába, az ateista tanfolyamra indult. Tőlem utazott el, Mukacsevóról, ahol akkoriban laktam. Hogy ne veszítsen se időt, se pénzt, nem utazott Husztra az okmányáért. És mi, tapasztalatlanságból, úgy gondoltuk, megkönnyítjük a dolgunkat. Nem tudtuk, hogy körözést adtak ki rám. Az én okmányom így rács mögé juttatta őt.

Mivel két hétig semmit sem sikerült kiszedni belőlünk a košicei rendőrség „illetékesség szerint" mindkettőnket Husztra vezényelt, és bíróság elé állított. Mozsarovicsnak beszámították azt az időt, amit már ült, és szabadon engedték, elkobozva tőle a Prágából hozott vallásellenes könyveket. Engem még egy hónapig vallattak, igyekeztek minél több bizonyítékot gyűjteni ellenem. Sorra utasították vissza tiltakozásaimat és követeléseimet. A rendőrség sebtében tényeket gyűjtött arról, hogy én illegális tevékenységgel foglalkoztam. Végül, makacs követelésemre, elolvashattam az országrészi bíróság semmítő szenátusának döntését:

„A vádlott panaszai elutasítandók, mivel alapos gyanú áll fenn, miszerint elkövette azokat a cselekedeteket, amelyekkel vádolják, és még nem igazolódott az az állítása, hogy nem tudott arról, hogy bűnügyi eljárás indult ellene és hogy feljelentés érkezett, mert fennáll annak a lehetősége, hogy a vádlott ismét kibújhat a bűnügyi felelősségrevonás alól azáltal, hogy Oroszországba szökik. Továbbá, ha szabadlábra helyeznénk, összebeszélhetne a vádlott-társával és a tanúkkal, hogy a javára valljanak. Ezért fogva kell tartani."[1]

Ezek szerint „még nem igazolódott" be, hogy én készakarva bújtam ki a „bűnügyi felelősség" alól. Nos, akkor nem is bizonyítják be. Nincsenek oly sokan nálunk a bennfentesek, akik egy

[1] KTÁL f. 2. op. 1. szpr. 173.

ezüstért elárulnák társaikat... Következtetéseim helyesek voltak. A bíróság kénytelen volt eltekinteni a legfőbb vádaktól, és 1932. december 27-én ezt a döntést hozta:

„A vádirat 2., 5., 4. pontjában a vádak a büntetőtörvénykönyv 326/2-es paragrafusa értelmében elvetendők.

Az utóbbiban a vádirat 15/3. pontjának megfelelően a büntetőtörvénykönyv 92. paragrafusa értelmében Dmitro Popovics 3 havi fogházra ítélendő."[1]

MENNYDÖRGÉS VERHOVINÁN

Kárpátontúl történetében van egy időszak, amelyet a verhovinai mennydörgés időszakának neveznek. Visszhangja bejárta egész Európát, sőt határain túlra is eljutott, s mindenütt aggodalmat, a haladó beállítottságú emberekben pedig együttérzést keltett. Az 1932–1933-as évekre gondolok.

Én nem vagyok történetíró, csupán a hozzám közel álló emlékeket mesélem el az olvasónak, nem is törekszem szigorú sorrendiségre, a tankönyvek teljességére és átfogó adatközlésére. Különben is úgy vélem, hogyha az olvasót érdeklik ezek az adatok, fellapozhatja a már idézett Október útján című okmánygyűjtemény értékes köteteit. Nekünk viszont, az akkori események részeseinek és szemtanúinak, olyan élményekben volt részünk, amelyek egyszer s mindenkorra bevésődtek emlékezetünkbe.

Már említettem, hogy 1931 vége felé az országrészi kommunista szervezet tevékeny munkát bontakoztatott ki, a dolgozók, a munkanélküliek, a szegényparasztok tízezreit vonta be a forradalmi mozgalomba. 1932 telén és tavaszán sztrájkokkal, különféle megmozdulásokkal, éhségmenetekkel állandóan nyugtalanították a hatóságokat. A rendőrség, a csendőrök, a közigazgatási szervek, az adószedő és egyéb állami szervek hivatalnokai faluról falura jártak, zsarolták a parasztokat, nyilvános árveréseket

[1] KTÁL f. 119. op. 1. szpr. 173.

rendeztek, szétzavarták a nagygyűléseket, teletömték a börtönöket tüntetőkkel. De mindezzel csak a nép haragját fokozták.

Az országrészi pártbizottság tagjai, a vörös szakszervezetek, a DPSZ, a KISZ vezetői akkoriban állandóan a dolgozó tömegek körében tartózkodtak. Igyekeztek összehangolni az akciókat. Csupán januárban a dolgozók több mint 70 jól szervezett tömeges fellépésére került sor. Többezres paraszttüntetések zajlottak le, melyeket a járási pártbizottságok, illetve az országrészi pártbizottság tagjai vezettek. Minden tüntetésnek meg volt a maga akcióbizottsága, amely a legtevékenyebb parasztokból áll. Vezetőik kommunisták voltak, de tagjaik között akadtak más pártok és szervezetek képviselői is. Ezek a bizottságok (számuk meghaladta a 200-at) jó előre írásban megfogalmazták egyik-másik munkáskollektíva vagy falu követeléseit. A tüntetők küldöttségei nyilvánosan nyújtották át e követeléseket az állami hatóságok képviselőinek: a jegyzőknek, illetve a járási hivatalok vezetőinek.

Eleinte a hivatalnokok nem voltak hajlandók átvenni ezeket a követeléseket. Így történt például Volovecen. Válaszul másfél ezres éhségmenet vonult a jegyzői hivatal elé. A menet szervezésében a járási akcióbizottság segítségére volt Török Pál, a mi rettenthetetlen parlamenti képviselőnk.

Amikor január 9-én a menet résztvevői bevonultak Volovecbe, elárasztották utcáit és körülfogták a jegyzői hivatalt, eléjük sietett a halálosan megrettent jegyző, és, amint később Török Pál mesélte, majdhogynem térden állva kérte Törököt és az akcióbizottság más tagjait, hogy csitítsák le a felbőszült paraszttömeget. Megígérte, hogy azonnal megszervezi az éhezők élelmiszerekkel való segélyezését.

Alig tértek magukhoz a hatóságok Volovecben, másnap hasonló események zajlottak le az irsava járási Dovhén. Itt a jegyző megkísérelt ellenállni, még csendőröket és katonaságot is hivatott. Ám a tüntetők ellen kivonult negyven katona semmit sem tehetett, mert a parasztok és az erdőmunkások nem hátráltak meg. Híre ment, hogy le akarják tartóztatni az akcióbizottság tagjait, és hogy kivonultak a katonák, mire nyomban néhány ezer dovhei lakos egybegyűlt a jegyzői hivatal épülete körül. A

jegyző és a csendőrparancsnokság nem tehetett mást, mint hogy szabadon bocsássa a letartóztatott Dmitro Nyimcsukot, Ivan Szeninecet, Vaszil Fuscsicsot, és átvegye a követeléseket tartalmazó petíciót. Az emberek csak ezután tértek haza.

A munkanélküliek és a dolgozó parasztság háromezer fős tüntetése, melynek szervezésében én is részt vettem, január 11-én zajlott le Huszton.

Edzett harcosoknak és szervezőknek bizonyultak Ivan és Marija Velicsko, Fegyir Gavrilo, Moskovics Vilmos, Oleksza Ruscsák huszti kommunisták, Mihajló Babec, Ivan Deák, Vaszil Kundrja, Mihajlo Mozsarovics, Ivan Puravec és Oleksza Timko boronyavai kommunisták. Nyizsnye Szeliscséből, Nankovóból, Veljatinóból a parasztok népes csoportjával érkeztek: Mihajlo Kalinics, Paraszka Monics KISZ-tag és édesapja, a kommunista Vaszil Monics, valamint Ivan Szlivka és Petro Jurisinec.

Nagy visszhangot keltettek a Velikij Bereznij környéki megmozdulások, éhségmenetek, különösen az 1932. január 28-i sztavnojei és a másnapi ljutai tüntetés, ahol már-már véres összetűzésre került sor. A jegyzői hivatal előtt egybegyűlt kommunisták és parasztok hidegvérének és szervezettségének köszönhető, hogy sikerült megállítani a csendőrosztag támadását, és elkerülni a vérontást.

Ljutában pártunk harcos osztaga tevékenykedett, melynek magvát Ivan Borinszkij, Mikola Holovka, Jurij és Petro Sánta és más állhatatos kommunisták alkották. A sors nemegyszer összehozott ezekkel az emberekkel, olykor igen nehéz percekben. De ők mindig a párt- és a proletárszolidaritás mintaképei voltak. Nem véletlen, hogy később a köztársasági Spanyolország internacionalista harcosainak s a Kárpátokban tényked partizánosztagok soraiba álltak.

S amikor január 28-án Jakub Havel csendőrfőnök parancsára a csendőrök szuronnyal támadtak az emberekre, az első sorban álló kommunisták meg sem moccantak. Mihajló Bodnár odakiáltotta a csendőröknek: „Először szúrjanak át minket!" Az emberek már-már meghátráltak. A kommunisták határozottsága azonban lelket öntött beléjük és ismét felzárkóztak. A nagygyűlést betiltották, de Mihajlo Bodnár az emberekhez fordult és rámuta-

tott, hogyan válaszol a „demokratikus uraság" a nép nélkülözésére. Hiába követelte Havel, a csendőrfőnök, hogy Bodnár hallgasson el. Ő elismételte az akcióbizottság követeléseit: vámmentes gabonabehozatalt, segélyt a teljes és részleges munkanélkülieknek, díjmentes étkezést a tanulóknak, állami költségen ennivalót és ruhát a kimerült embereknek, fa kiutalását az állami erdőkből, munkát a munkanélkülieknek, az árverések beszüntetését, az adósságok törlesztésének elhalasztását, a havasi legelők bérleti díjának eltörlését.

A parasztság mindinkább megértette, hogy csak a kommunisták szállnak síkra az ő érdekeikért. A dolgozók harca egyre nagyobb lendületet vett, egyre élesebb lett. A rahovói, a tyacsevói, a huszti, a perecsini, s különösen a verhovinai járások több tízezer munkása és parasztja kelt harcra emberi jogaiért. Az éhségmenetek, a tüntetések zavart idéztek elő a hatalmi szervekben, a rendőrség, a csendőrség nem tudott minden faluba osztagot vezényelni, ahova kihívták őket a megriadt jegyzők.

A januári megmozdulások nagyban elősegítették a dolgozók nevelését. A burzsoáziával vívott küzdelemben a kommunisták tántoríthatatlan harcosokként álltak helyt, készek voltak életüket áldozni a dolgozó nép szabadsága és boldogulása érdekében. Bármelyik faluban jártam akkoriban, mindenütt jóleső látvány fogadott: az emberek a kommunisták mellé álltak, soraink gyarapodtak. Számos paraszt felkereste pártszervezeteink vezetőit s kijelentették, hogy kiválnak a kispolgári pártokból és a kommunista párt soraiba akarnak lépni.

Emlékszem a vinogradovói járási hizsai eseményekre. Gyűlésünket követően a parasztok kijelentették, hogy kilépnek a Kurtyak-féle Autonóm Földművesszövetségből. Nyomban levelet írtak a *Karpatszka Pravda* című lapnak, melyben felvételüket kérték a Kommunista Pártba. Sok hizsai lakos írta alá a levelet. Kurtyakék pártja jóformán teljesen szétesett. A mi kommunista szervezetünk viszont megerősödött. Élén harcostársaink álltak: Mihajlo Batin, Oleksza Bordok, Sztepan Filej.

Nem egy faluban ugyanez történt. Még az Agrárpárt egyes szervezeteinek vezetői is, mint például a voloveci járási Oleksza Griga, Andrij Zubal, Ivan Kivkovics, Oleksza Kurah, Jurij Ha-

lusz, miután rájöttek az Agrárpárt főkolomposainak az aljasságára és árulására, hátat fordítottak ennek a pártnak, átálltak a kommunistákhoz és aktívan dolgoztak velük.

A CSKP KB 1932. február 10-re tűzte ki a munkanélküliség elleni harc nemzetközi napját. A CSKP kárpát-ukrajnai bizottságának, az országrészi KISZ-bizottságnak a tagjai, a párt parlamenti képviselői kiutaztak a járásokba, a falvakba.

Noha a hatóságok megtiltottak ezen a napon mindennemű akciót, az egész Verhovina zászlóktól és plakátoktól tarkállott. A falvak összevont menetoszlopokba egyesültek. Az akcióbizottságok megfogalmazták a dolgozók követeléseit.

Az egész Turja völgye is felvonult. Meghiúsult a hatóságoknak az a próbálkozása, hogy lövöldözéssel feloszlassák a tüntetőket. Ekkor bosszúra szánták el magukat: február 18-án büntetőosztagot vezényeltek Turja Paszika községbe. Az ötvenhét állig felfegyverzett csendőrből álló osztag Bejtler parancsára vadul leszámolt az emberekkel: a csendőrök berontottak a verhovinaiak házaiba, ütlegelték őket, követelték, hogy adják ki a kommunistákat és a tüntetőket. Fegyverrel támadtak a védtelen parasztokra. És miután eldördültek a lövések, holtan hevert a havon Jurko Derevljanko 25 éves munkás, és vérző sebekkel Jurko Zajac, Vaszil Korol, Mihajlo Lucjo.

Az országrészi pártbizottság tüzetesen elemezte a Turja Paszika-i eseményeket, és tájékoztatta róluk a pártaktívát. Elmondtuk az embereknek, milyen leckét adott nekik a „masaryki demokrácia" és mit tegyenek a továbbiakban.

A jóságos „Masaryk-apánkról" és a humánus kormányáról szőtt mese szemlátomást szertefoszlott. A dolgozók mindinkább meggyőződtek arról, hogy a burzsoáziával csakis az állhatatosság, a következetes forradalmi harc nyelvén lehet beszélni.

A szegény nép elleni terrorjával a kormány a szégyenen kívül semmit sem ért el. A kisemmizettek védelmére keltek Európa kiváló személyiségei. Berlinben, a Nemzetközi Vörös Segély szervezete mellett külön bizottságot létesítettek Kárpát-Ukrajna dolgozóinak a megmentésére. A bizottságban részt vett Clara Zetkin, Henri Barbusse. A bizottság csehszlovák tagozatának élén Zdeněk Nejedlý, az ismert közéleti személyiség és tudós állt.

Tagjai voltak: Ivan Olbracht, Marie Pujmanová írók, Jozef Stětka, Hanna Hodinová-Spurna közéleti és politikai személyek. A bizottság felhívással fordult a köztársaság és Európa közvéleményéhez, hogy adakozásokkal segítsék elő munkáját.

Nem a Masaryk-kormány, hanem a mentőbizottság irányította Kárpát-Ukrajnára, nem sokkal a január–februári események után az első segélyszállítmányt: gabonát, sőt rizst, szalonnát. A küldeményt Zdeněk Nejedlý és más haladó személyiségek adták át. A kommunisták nem szavakkal, hanem konkrét segítséggel, élelmiszerszállítmánnyal mentették meg az éhségtől felpuffadt gyermekeket. Figyelmünk akkor arra összpontosult, hogy minden morzsányi kenyér azoknak jusson, akiknek a legnagyobb szükségük volt rá. És a kommunisták megmutatták, hogy valóban igazságszerető emberek, és mindent készek megtenni népükért. A szegények megmentőiknek tekintették a kommunistákat, bajaikkal pártsejtjeink vezetőihez, nem pedig a bírókhoz fordultak.

Jól emlékszem arra, hogy az egyik gyűlésen felszólalásom után, ahogy szétosztották a segélyt az éhezők között, szót kért egy öregember, aki nem volt tagja pártunknak, és ezt mondta:

– Mi történne velünk, ha nem lennének kommunisták? A világ nem tudna a bajainkról, és segítség sem érkezett volna számunkra sehonnan. Éhen haltunk volna ...

„A kommunisták a mi megmentőink." Ezt nemegyszer hallottam. És e szavak kellemes érzéssel töltöttek el. Büszke voltam arra, hogy olyan pártnak vagyok a tagja, amelyet szeret a nép ...

A kommunisták vezette dolgozók harca, a világ haladó embereinek a szolidaritása Kárpát-Ukrajna éhező népével meghátrálásra kényszerítette a burzsoáziát. A kormány bűnbakot is talált: kijelentette, hogy hajlandó elmozdítani tisztségéből Rozsypalt, Kárpát-Ukrajna kormányzóját, aki parancsot adott, hogy lőjenek az éhezők közé, akinek a nevéhez fűződött a cseh burzsoázia gyarmatosító politikája.

Ez azonban csupán manőver volt, kísérlet arra, hogy visszaszerezzék pozícióikat. A Vörös Segély hatékony akciói bebizonyították a kormány tehetetlenségét, s azért igyekezett betiltani e szervezetet. Betiltotta a Dolgozó Parasztság Szövetségét is, amely különösen erélyesen lépett fel ott, ahol még nem voltak párt-

sejtjeink. Hiszen a DPSZ több mint 8000 tagot számláló 179 falusi csoportja az akcióbizottságok révén sok fejtörést okozott a hatóságoknak azzal, hogy éhségmeneteket szervezett.

Hálául a cseh proletárok segítségéért, Kárpát-Ukrajna dolgozói tevékenyen tiltakoztak a többi országrészen fellépő terror ellen. A nép felháborodását jogosan váltotta ki az észak-csehországi chomutovi bányászokra 1932. április 13-án leadott sortűz. A kommunisták, a KISZ-tagok azokban a nehéz napokban felvilágosító munkát végeztek a katonák körében, attól tartva, hogy a felbőszült hatóságok kivezényelhetik őket az éhező nép ellen. Február vége felé a CSKP országrészi bizottsága röplapokat bocsátott ki, amelyekben felhívással fordult a katonákhoz, hogy támogassák a dolgozók forradalmi harcát.

Néhány sztrájkot is sikerült szervezni. Ezek közül némelyek a munkások győzelmével értek véget, többek között a bicskovi Klotilda gyár munkásainak a sztrájkja.

Különösen sok munka akadt a Nagy Október megünneplésének az előkészítése során (a hatósági tilalom ellenére). Több faluban tartottam előadást a Nagy Októberi Szocialista Forradalomról, elbeszélgettem a parasztokkal. Sajnos, újabb letartóztatásom félbeszakította ezt a munkát. Természetesen az utóbbi verhovinai eseményekért kellett a börtönbe kerülnöm. A rendőröknek azonban nem sikerült újabb bizonyítékokat gyűjteniük ellenem (senki sem akart áruló lenni), ezért felhasználták a régieket: az 1928. évi Velikij Bicskov-i május elsejei nagygyűlésen elhangzott beszédemet. Petro Kalinyuk rendőrbiztos ugyanis éber volt, mindent pontosan leírt . . .

A huszti börtönben ülve sokat gondolkoztam a dolgokon, büszke voltam arra, hogy pártszervezetünk akkoriban jó munkát végzett, sok ezer éhezőt mentett meg a haláltól. Ha semmi mást nem sikerült volna tenni, már ezért is érdemes volt élni! De mily sokat tanultunk ezekből a kemény harcokból mi, kommunisták, az összes dolgozók!

III. A dolgozó parasztsággal karöltve

BETILTOTTÁK A DPSZ-T? LÉTREJÖTT AZ FDE!

Ismét szabadlábon vagyok! Ellátogattam Boronyavára, majd Mukacsevóra, az országrészi pártbizottságba igyekeztem. „Kit látnak szemeim! Barátom, Mihajlo! Nocsak, hadd nézzelek meg, mennyire megférfiasodtál Kijevben."

Mihajlo Mackanyuk szorosan átölelt. Szép szál ember lett, de ugyanolyan szégyenlős volt a mosolya, mint régebben.

Hosszasan elbeszélgettünk, felidéztük emlékeinket.

Majd Emmanuil Klimával és Oleksza Borkanyukkal találkoztunk.

– Amíg te a börtönben hűsöltél, Mihajlo a KISZ-t irányította.

– Nagyon jól tette – helyeseltem. – Ő igazán KISZ-munkára született!

Mihajlo Mackanyuk a KISZ országrészi bizottságának titkára maradt, én pedig az országrészi pártbizottság instruktora lettem.

Mivel a hatóságok 1932-ben betiltották a parasztság kommunisták vezette szervezetét, az országrészi pártbizottság keresni kezdte a dolgozó parasztság körében végzendő munka új legális formáit. Egy olyan szervezet megalakítását határoztuk el, amely a Kommunista Párt vonalát követné falun, de úgy, hogy a hatóságok ne találjanak ürügyet a betiltására. Ez a szervezet létre is jött, mihelyt a Dolgozó Parasztság Szövetségét betiltották.

Az országrészi pártbizottság megbízásából Ivan Balega, Kuhl Vince, Kovács János, Walbert Géza közölték a mukacsevói rendőrkapitánysággal, hogy összehívják a parasztküldöttek szervezési gyűlését, hogy létrehozzák a Falusi Dolgozók Egysége elnevezésű pártot. A gyűlést megtartották, a pártot megalapították, megválasztották ideiglenes elnökségét, és munkához láttak.

Amikor a hatóságok megtévesztése végett önálló parasztpár-

tot létesítettek, a kommunisták figyelembe vették a DPSZ tapasztalatait, Kárpát-Ukrajna szegényparasztságának igényeit.

Az FDE programja minden kétséget kizárt a szervezet céljait illetően. Világosak voltak e célok a dolgozó parasztság számára is. A kommunisták a programban szem előtt tartották a dolgozó parasztság (a földtelen és a kevés földdel rendelkező parasztok) és a munkások érdekvédelmének leghatékonyabb módjait mindennemű burzsoá elnyomással szemben, a földbirtokosokkal, a bankárokkal, az uzsorásokkal, a nagykereskedőkkel, az adó- és agrárpolitikával szemben.

A társadalmi felszabadításért folyó harccal egyidejűleg az FDE programja harcot hirdetett a nemzeti önrendelkezési jogért is: „Az országrész lakosságának túlnyomó többsége – része annak a népnek, amely Szovjet-Ukrajnában, Galíciában, Volinyban, Bukovinában és Besszarábiában él; mivel az a nép ukránnak nevezi magát, mi is ukrán dolgozó parasztoknak tekintjük magunkat. De a Falusi Dolgozók Egysége határozott ellensége mindenféle nacionalizmusnak, amelyet a burzsoázia agyondicsér, hogy leigázhassa a különböző népek dolgozó tömegeit. Mi a világ dolgozói nemzetközi harci szolidaritását hirdetjük. Nemzetközi párt vagyunk, amely ellenez mindennemű nemzeti elnyomást."[1]

Ily módon a cenzúra megkerülésével az FDE eléggé előrelátóan vetette fel a Kárpátontúl Szovjet-Ukrajnával való egyesítéséért indított harc feladatát. Amikor a parasztoknak magyaráztuk a programot, nyíltan kitértünk erre a kérdésre, és helyeseltük az FDE által kitűzött feladatokat. A dolgozó parasztság szervezete ideológiai tekintetben előrelátó volt.

„A leghatározottabban szembe fogunk szállni mindennemű próbálkozással, hogy a vallást a burzsoá kormány és elnyomás támogatására használják fel. Egységfrontban lépünk fel nemcsak a különböző nemzetiségű, hanem a különböző felekezetű dolgozó parasztokkal is a burzsoá reakció egységfrontja ellen."[2]

Arra fektettük a fő súlyt, hogy létre kell hozni a munkások és a dolgozó parasztok harci szövetségét, fejleszteni kell osztályön-

[1] Sljahom Zsovtnya. 3. köt. 331. old.
[2] Ugyanott, 332. old.

tudatukat, erősíteni szövetségüket, hogy képessé tegyük a végső cél elérésére.

Az FDE szigorúan elítélte a szociáldemokrata párt megalkuvó politikáját. Elítélte ugyancsak a burzsoá pártok (az ukrán és a magyar burzsoá nacionalisták) áruló politikáját, leszögezte, hogy politikájuk, a cseh imperializmussal való kiegyezés politikája akadályozza a néptömegek sikeres harcát.

Az FDE kíméletlen harcot hirdetett a cselszövő Agrárpárt ellen, amely azzal hitegette a parasztokat, hogy védelmébe veszi őket, a valóságban azonban a földbirtokosok és a tőkések érdekeit védte.

Fennállásának első napjaitól kezdve az FDE erélyes harcot hirdetett a dolgozó parasztok kizsákmányolása ellen, a nagy földbirtokosok, a gyárosok, a bankárok, a kulákok ellen, síkraszállt azért, hogy térítésmentesen adják át a dolgozó parasztságnak a földesúri, az állami és az egyházi földeket, erdőket és legelőket, azonnal szüntessék be az adók és az adósságok behajtására szolgáló árveréseket, töröljék a dolgozó parasztok adóit, hátralékait, engedjék meg nekik, hogy díjmentesen használhassák a havasokat, az állami és a községi legelőket. „Fizessenek a gazdagok!" – ez volt a jelszavunk.

I. kongresszusára készülve az FDE meg akart bizonyosodni arról, hogyan viszonyulnak hozzá a tömegek és ezért külön listán indult a helyhatósági részleges választásokon. Nos, Volovén (ma Mizshirja) a szavazatok 38 százalékát, a szvaljavai (szolyvai) járás Kanora községében 87, ugyanezen járás Szkotarszke községében pedig 57 százalékát a FDE kapta. Ez a Kommunista Párt stratégiájának és taktikájának a helyességét bizonyította. Így hát első kongresszusát, amely 1932. szeptember 11-én nyílt meg Mukacsevón, a Falusi Dolgozók Egysége szép eredményekkel fogadta.

Az FDE első kongresszusán 200 község képviseletében 900 küldött és meghívott volt jelen. Győző Ármin, Győri Péter, Ivan Lokota és mások szólaltak fel, a vitában 19 küldött vett részt. A cseh és a szlovák proletariátus nevében Jozef Valo szenátor és Čenék Hruška parlamenti képviselő üdvözölte a kongresszust.

A kongresszus egyhangúlag kiáltványt fogadott el, melynek

szövegét az FDE vezetői, valamint Oleksza Borkanyuk és Emmanuil Klima fogalmazta meg. Kárpát-Ukrajna valamennyi dolgozójához fordulva a kiáltvány a szegénység katasztrofális helyzetének okait elemezte, taglalta a kormány és a reakció elleni szervezett fellépésének eredményeit, meghatározta a további feladatokat.

A kiáltványt propagandaokmánynak szánták, amely leleplezi a polgári rend elnyomó intézkedésiet. Ezért említették benne a következő adatokat:

„Míg Cseh- és Morvaországban 1400 lakosra egy csendőr, nálunk ugyanennyi lakosra két csendőr jut. Nálunk 250 jegyző és 225 segédjegyző van, Cseh- és Morvaországban viszont nem is ismernek ilyen hivatalnokokat. Csupán az országrészi, járási hivatalokban, a jegyzőségeken, az adóhivatalokban, a pénzügyőrségen, a bíróságokon, a végrehajtókkal együtt 3213 közhivatalnok ül, akik évente 92 976 900 cseh koronát emésztenek fel. Az adókból és a büntetésekből befolyt összegből hatalmas államapparátust tartanak fenn, amely nem a dolgozók javát szolgálja, hanem kizárólag a cseh és a helyi burzsoáziáét."[1]

A kiáltvány birtokában az FDE következetesen leleplezte a burzsoá nacionalista pártok fondorlatait. Rámutatott, hogy ezek a pártok csakis a burzsoáziát szolgálják és lépten-nyomon elárulják a dolgozók érdekeit.

A kongresszus szívélyes üdvözletét küldte a Szovjetunió dolgozóinak, sok sikert kívánva nekik a boldog jövőért vívott harcukban. A kongresszus leszögezte, hogy a Falusi Dolgozók Egysége szolidáris a Piłsudski-rendszer uralma alatt élő elnyomott ukránokkal. Köszönetet mondott a cseh, a szlovák, a magyar és a német munkásoknak azért, hogy támogatták Kárpát-Ukrajna éhező népét, tanúságot téve ezzel proletár internacionalizmusukról.

Amikor a burzsoázia betiltotta a Dolgozó Parasztság Szövetségét, azt hitte, hogy megfosztja a vidék szegényparasztságát vezetőjétől, szervezőjétől, védelmezőjétől. Azonban létrejött az FDE és erőre kapott.

[1] Sljahom Zsovtnya. 3. kötet. 360. old.

A burzsoáziát az 1932–1933-as téli hónapokban az éhségmenetek, tüntetések szorongatták. Az akcióbizottságok követelésekkel ostromolták a hatóságokat. Követelték, hogy haladéktalanul szüntessék be az árverezéseket, nyújtsanak segélyt az éhezőknek.

Csupán néhányat említek ezekből a téli eseményekből. 1933. január 15-én a Fekete-mocsár környékéről 17 falu parasztjai értekezletet tartottak, és követelték, hogy adják át a dolgozó parasztoknak a Latorca menti földeket. Január 21-én a huszti járási Veljatino község egész lakossága az adóteher és az árverések ellen tüntetett. Január 24-én a végrehajtók, mint mindig, csendőrök kíséretében, a tyacsevói járás falvaiban szedték az adót. A kommunisták, az FDE tagjai, élükön a ternovói Lavrisinec fivérekkel, Sztepannal és Jurkóval, a hanicsi Mikola Korszakkal, a kalini Vaszil Kregullal mozgósították a parasztokat, és előzték a végrehajtókat. Január 30-án a szvaljavai járás Ploszkoje községében az éhségmenet résztvevői összetűztek a csendőrökkel. Február 6-án a Huszt környéki parasztok a járási székhelyre vonultak. Ugyanaznap Csehi Endre kommunista szenátor vezetésével Beregi község dolgozói tüntettek.

Így lendült támadásba az FDE a kommunisták vezetésével.

A cseh burzsoázia a hitleristák példáját követve fasiszta módszerekhez folyamodott a saját hazájában, így Kárpát-Ukrajnán is. A reakció igyekezett megtisztítani ezt a területet a forradalmi elemektől, és hídfőt akart kiépíteni itt a Szovjetunió elleni támadásra. Mozgósították a titkosrendőrséget, a csendőrséget, felbújtották mind a cseh és az ukrán, mind pedig az oroszbarát és a magyar burzsoá nacionalista pártokat. A burzsoázia mindegyiket alkalmasnak találta, hogy felhasználja a kommunisták elleni harcra.

A hatóságok mindinkább korlátozták a kommunisták tevékenységét, s egyre gyakrabban folyamodtak a gyűlések, a tüntetések betiltásához. A legcsekélyebb politikai vétket, olykor a három-négy éves „bűnöket" is felróták, csak hogy rács mögé dughassák a kommunistákat. Csupán 1932-ben a forradalmi megmozdulások több mint 1300 résztvevőjét tartóztatták le és ítélték el.[1]

[1] Karpatszka Pravda, 1935. április 7.

Arról, hogy miként járt el a reakció, milyen aljas módszerekhez folyamodott, az 1933. január elején Volovecen lezajlott események tanúskodnak, amelyeknek magam is szemtanúja voltam.

Február végén a Volovec környéki falvakban jártam. Kétségbeejtő volt ott a helyzet. A legtöbb parasztnak már egyáltalán nem volt élelme, a vetőburgonyának az utóját ették. Még zabkorpája is legfeljebb minden tizedik-tizenkettedik családnak volt. És ebben a szűkös időben az adószedők csendőrök kíséretében sorra járták az ólakat. Juhokat, kecskéket, teheneket vezettek elő – a sokgyermekes családok egyetlen eltartóit. A kommunisták határozottan tiltakoztak ez ellen az önkény ellen. Minden községben akcióbizottságot hoztak létre. Ezek mozgósították Volovec, Kanora, Szkotarszke és Huklive parasztjait, éhségmenetet szerveztek a jegyzői hivatal elé, és előterjesztették követeléseiket. A parasztok munkát követeltek a munkanélkülieknek, az árverezés beszüntetését, az adóhátralékok és a bankadósságok eltörlését, a jószág ingyenes legeltetését a havasokon, az iskolás gyerekek étkeztetését, öltöztetésük segélyezését, a tantárgyak anyanyelven való tanítását, a dolgozók gyűléseinek és tüntetéseinek az engedélyezését.

Március 2-án a négy község éhező parasztjainak összevont menetoszlopai bevonultak Volovecbe, a jegyzői hivatal elé. A tüntetők nem tudták, hogy a hatóságok provokációra készülnek. A jegyzői hivatalban csendőrök leselkedtek rájuk. A jegyző előzékenyen segített nekik. Kiment a parasztokhoz, és a falvak képviselőit behívta a hivatalába. Mit sem sejtve mentek be a jegyzői hivatalba az FDE aktivistái: Fegyir Babinec, a Bruncvik fivérek: Vaszil és Jurko, Ivan Krizina, Sztepan Magyar és Mihajlo Mészár. Alig lépték át a hivatal küszöbét, lefogták és megkötözték, bevonszolták egy másik helyiségbe, és kegyetlenül megverték őket. De a hatóságoknak még ez is kevésnek tűnt. A hivatal előtt közben tömegbe verődve várakoztak a parasztok... Hirtelen fegyveres csendőrök rajzottak ki a hivatalból, és vezényszóra belelőttek a tömegbe. Az emberek futásnak eredtek. A havon holtan maradt a 21 éves szkotarszkei Fegyir Szelehman, aki nem sokkal azelőtt szerelt le. Nem messze tőle vérző sebbel feküdt

a 23 éves Andrij Magyar, a 28 éves Ivan Bruncvik, Ivan Bliszkunba, aki nem tudott elfutni, beledöfték a szuronyukat.

Március 4-én a voloveci járás elkísérte utolsó útjára a fiatal Fegyir Szelehmant. A csendőrség ezt ugyan megtiltotta, nehogy a temetés tüntetéssé váljon, mégis több száz verhovinai szegényparaszt jött el. A temetés a társadalmi és politikai elnyomás elleni demonstrációvá vált. Török Pál és Ivan Hafinec búcsúztatta a halottat. A sírnál a cseh föld valamennyi dolgozója nevében Jozef Hruby parlamenti képviselő ezt mondta: „Én szégyellem, hogy cseh vagyok, mert a cseh csendőrök azért jöttek ide, hogy gyilkolják az éhező verhovinaiakat."

A voloveci események az egész ország dolgozóinak jogos felháborodását váltották ki. Számos iparváros proletárjai határozottan elítélték a kormányterrort.

A jobbratolódás egyre inkább veszélyeztette az ország dolgozóinak a létérdekeit. Minden arra vallott, hogy a reakció fel akarja oszlatni a munkás- és parasztszervezeteket, törvényen kívül akarja helyezni a Kommunista Pártot. A Kommunista Párt köré tömörült tömegszervezeteket már betiltották. A helyettük létrehozott új szervezetekre is ez a sors várt. Egymás után váltották le a kommunista bírókat. A kárpát-ukrajnai pártbizottság egyik vezetőségi ülésén, amelyen a vidéken kialakult helyzetet tárgyaltuk, megállapítottuk, hogy a dolgozók által megválasztott kommunista bírók közül nyolcvannyolcat már megfosztottak alkotmányos tisztségétől. Azokat a falusi képviseleti szerveket is feloszlatták, amelyekben a kommunisták és az FDE tagjai voltak többségben. Helyükbe reakciós agrárpárti kormánybiztosokat neveztek ki. Mi, az országrészi pártbizottság titkárságának tagjai állandó megfigyelés alatt álltunk. Más kétségtelen jelei is voltak annak, hogy a csehszlovák „demokrácia" a fasizmus módszereihez folyamodott. A rendőrség kegyetlenül bosszút állt szülőfalumon, Boronyaván, amelyből a párt nem egy kádere került ki (három boronyavai: Mihajlo Mackanyuk, Oleksza Timko és én a Szovjetunióban tanultunk; helytálltak a pártmunkában Mihajlo Mozsarovics, Mihajlo Gyakun és mások).

A kommunista sajtó számára elviselhetetlen feltételeket teremtettek. Eleinte a cenzúra csak egyes bekezdéseket, cikkeket, tu-

dósításokat törölt, később egész számokat betiltott. Egy időre betiltották a *Karpatszka Pravdát*. A dolgozók harcos sajtóorgánumai a *Pracjujucsa Mology* című KISZ-lap és az FDE lapja, a *Holosz Zsittya* (Az Élet Hangja) lettek.

A helyzet úgy alakult, hogy az országrészi pártbizottság vezetőségi tagjai és a párt aktivistái kénytelenek voltak félig illegalitásba vonulni. A parlamentben egy provokatív célú törvényjavaslatot tárgyaltak a politikai pártok betiltására vonatkozóan. Még nem hagyták jóvá, de a hatóságok már kezdték összeírni a kommunistákat.

Az eddigi módszerekkel már nem dolgozhattunk tovább. Emmanuil Klima és Oleksza Borkanyuk megvitatás végett az országrészi pártbizottság vezetősége elé terjesztette a kérdést a pártszervezet illegalitásba vonulásáról és javaslatot tett, hogy a párt, a KISZ munkájában az eddiginél nagyobb mértékben alkalmazza az illegális és a félig legális módszereket. Elhatároztuk, hogy az országrészi pártbizottság legális vezetőségének élén továbbra is Emmanuil Klima áll majd, az illegálisnak az élén pedig Oleksza Borkanyuk.

Ennek megfelelően átalakították az FDE-szervezetek vezetőségét is: CSKP betiltása esetén az FDE vállalta volna a dolgozó tömegek legális mozgósítását a reakció elleni harcra.

Emlékszem, ez a kérdés nagyon foglalkoztatta Emmanuil Klimát és Oleksza Borkanyukot. Az országrészi pártbizottság vezetősége úgy döntött, hogy az FDE élére engem állít. De több kérdés megoldatlan maradt, különösen szervezési kérdések. Ezért a pártbizottság sürgette az FDE II. kongresszusának az előkészítését. A nyár végére megtörténtek a főbb intézkedések és megoldottuk a káderkérdést. A kongresszust 1933. szeptember 24-re hívtuk össze. Az országrészi titkárság külön levélben utasította a járási szervezeteket a kongresszus előkészítésére.

A kongresszus Huszton ült össze. Már előző nap érkeztek küldöttek a távol eső hegyvidéki falvakból. Szekereken jöttek, sokan pedig gyalog. A küldöttek azzal a szilárd elhatározással jöttek el erre a fórumra, hogy elmondják, hogyan él, hogyan vélekedik, mit érez a szegénynép. A beregovói küldöttek munkásokból álló fúvószenekarral érkeztek, amely sok gondot okozott a huszti

uraknak: felsorakozva a város főterén, a templom közelében forradalmi dalokat játszottak.

A kongresszus tüntetéssel kezdődött, amelyen a parasztküldötteket üdvözlő munkások is részt vettek. A menetoszlopok fölött transzparensek lengedeztek: „Éljen az FDE!", „Adják át ingyen a földet a dolgozó parasztságnak!", „Le az árverezésekkel!", „Töröljék a parasztok adóhátralékait, bank- és uzsoraadósságait!", „Munkát, kenyeret, szabadságot!". Ezek a jelszavak ezer torokból harsantak a menetelés közben. A menetoszlopot kísérő rendőrség meggyőződött arról, hogy nem sikerült megfélemlíteni a dolgozókat.

A kongresszus szónoki emelvényéről a küldöttek számot adtak a parasztok nehéz helyzetéről, a kizsákmányolók önkényéről, arra szólítottak fel, hogy a reakcióval, a fasizmus támadásával állítsák szembe a dolgozók megbonthatatlan egységét. Mintha ma lenne, úgy emlékszem Oleksza Borkanyuk, Török Pál harcias beszédére, a parasztküldöttek megrendítő szavaira.

Mindenkit fellelkesített Hafija Trikur dovhei küldött felszólalása: „Tizenegy új FDE tag, tizenegy nő: ez a mi ajándékunk a kongresszusnak – mondotta, majd így folytatta: – A burzsoázia úgy kiszipolyoz bennünket, hogy egyesekből már csak a csont meg a bőr maradt. De mi találunk gyógyírt bajunkra. Le fogunk csapni a közös ellenségre. A burzsoázia maga ássa meg magának a sírt, de nekünk kell őt beletaszítanunk. Le a fasizmussal! Harcra fel, a kommunizmus győzelméért! El a kezekkel a Szovjetuniótól!"

A jelenlevők lelkes tapssal fogadták és kórusban ismételgették e jelszavakat. Ő pedig csak állt a szónoki emelvényen és az izgalomtól nem tudta, mitévő legyen, menjen a helyére vagy beszéljen még.

A küldöttek szívélyesen fogadták Jozef Hruby kommunista parlamenti képviselőt, a CSKP KB képviselőjét, aki nemegyszer járt már Kárpát-Ukrajnán, szerette népünket, együttérzett vele bajában.

Hruby ezt mondta a kongresszuson: „Amikor a huszti és a Turja Paszika-i vérontás ügyében nyomoztam, saját szememmel győződtem meg arról, hogy a cseh burzsoázia mennyire elnyomja

itt a dolgozókat. A cseh munkások a cseh burzsoázia ellen harcolnak. Az ukrán, a magyar és a többi nemzetiségi dolgozó csakis a cseh proletariátussal együtt, a Kommunista Párt vezetésével szabadulhat fel a burzsoázia elnyomása alól . . ."

A kongresszus a dolgozó parasztság harci seregszemléje lett, és az elkövetkező időkre megfelelő harci programmal vértezte fel őket. Megválasztották az FDE vezető szerveit is.

A küldöttek jó hangulatban utaztak haza Husztról. Megszilárdult önbizalmuk, az a hitük, hogy a burzsoázia már képtelen megtörni a harcosok sorait. A dolgozó emberek nem hátrálnak meg.

HARCOSTÁRSAK

Különösen azokról az emberekről szeretnék szólni, akikkel nap mint nap találkoztam, együtt dolgoztam, akiknek a közelsége győzött meg arról, hogy becsületes és helyes úton haladok az életben.

Miután hazatértem a Szovjetunióból, megismerkedtem Joszip Havelkával, a kereskedelmi akadémia (így nevezték a kereskedelmi-gazdasági szakközépiskolát) diákjával. A KISZ azelőtt is igyekezett kapcsolatot teremteni a gimnáziumi ifjúsággal, de ez nem járt kellő sikerrel, mert a középiskolákba többnyire az urak, a kispolgárok, a módosabb parasztok gyermekei kerültek be. Ez nagymértékben meghatározta érdeklődési körüket, karrierista szándékukat, noha köztük is akadtak igazságszerető emberek. Hozzáértőbb megközelítéssel felkelthettük volna érdeklődésüket a kommunizmus eszméi iránt, bevonhattuk volna őket a munkába. A legtöbbet e téren Oleksza Borkanyuk érte el. A fiatalokkal fenntartott kapcsolatai révén tehetséges és odaadó elvtársak kerültek sorainkba. Így kerültek közénk Joszip Havelka, Dmitro Tarahonics, Ivan Harahonics, Akkerman Szeréna, Akkermann Fülöp és mások.

Joszip Havelka, a sovány testalkatú, merengő tekintetű ifjú szinte áhítattal lépett be az országrészi pártbizottságba. Miután teljesített valamilyen feladatot, úgy beszélt róla, mint aki adósságát törlesztette és mintha legalábbis százszor annyit kellett vol-

na tennie. E hozzáállásából következett, hogy Havelka mindig a párt rendelkezésére állt: hol kommunista brosúrákat, a CSKP KB irányelveit fordította, hol pedig egyéb halaszthatatlan megbizatásokat teljesített. Az országrészi pártbizottság tagjai kezdettől fogva szerették őt. Különösen barátságosan viseltetett iránta Oleksza Borkanyuk. Gyakran láttuk őket együtt, és Havelka a szerkesztőségben is közvetlen segítőtársa lett. Később Kárpát-Ukrajna KISZ-szervezetének tapasztalt vezetőjévé vált. Az „Egység" elnevezésű szövetkezet és a *Holosz Zsittya*, később pedig a *Pracjujucsa Mology* munkatársa volt. Az alábbiakban még találkozunk vele...

Szeretném, ha elbeszélésem során az olvasó megismerkedne harcostársaimmal. Sokakról szólhatnék. Több százról. És mindegyik külön, részletes bemutatást érdemelne.

Nagy öröm volt számomra, ha Török Pállal találkozhattam. Csak nyolc évvel volt idősebb, mint én, de mögötte volt már a világháború, az orosz fogság, a magyarországi szocialista forradalom, az országrészi kommunista szervezet megalapításával járó fáradhatatlan munka. Török Pál tág érdeklődési körű, igen kedves, vidám és tréfás természet. Egészségi állapota gyenge lábon állt. De ugyanakkor bámulatot keltő volt állhatatossága, kimerithetetlen vitakészsége. Egyike volt azoknak a kommunistáknak Kárpát-Ukrajnán, akik sokat tettek az országrészi szervezet megtisztításáért a jobb- és baloldali opportunistáktól.

Vég nélkül beszélhetnék ezekről az emberekről, akikkel együtt dolgoztam a KISZ-ben, a pártban.

Említést szeretnék tenni Weiss Sándor, Kahán János mukacsevói proletárokról, akik tiszta szívvel a szegények oldalán álltak.

Ezeknek az embereknek egész élete a proletariátus ügye, az internacionalizmus iránti odaadásnak példaképe. Amikor Spanyolországot a fasizmus veszélye fenyegette, az internacionalista brigádok kötelékében élethalálharcot vívtak vele.

Hrusevo történelmi múltú község, amely elsősorban arról ismert, hogy a XV. század végén és a XVI. század elején itt létesítették a terület első nyomdáját, és innen kerültek ki a helyi könyvkiadás emlékei orosz és román nyelven. Nevezetes forra-

dalmi múltjáról is, amire az idevalósiak még ma is büszkék. Mindjárt első látogatásomkor megszerettem ezt a községet. Ebben a hrusevói kommunisták a „vétkesek". 1921-ben itt hozták létre Kárpát-Ukrajna egyik első kommunista pártszervezetét. Akkoriban Vaszil Polovka állt annak az élén.

Polovka szívesen mesélt arról, hogyan harcolt Oroszországban a fehérek ellen, hogyan fogadta őt 1918 júliusában az internacionalisták egy csoportjával Vlagyimir Iljics Lenin.

A kommunisták nagy hatással voltak a község parasztjaira, harcra mozgósították őket a kizsákmányolás ellen. Nemegyszer szégyenteljes futásra kényszerítették itt az erdészek, csendőrök, végrehajtók hadát. A büntetőosztagok megtorlásai sem maradtak el. Csupán 1922. április 30-án 19 hrusevói lakos sebesült meg. Nem egy ilyen véres összetűzésre került sor Hrusevóban. Ennek az egész országban híre ment. V. A. Antonov-Ovszejenko csehszlovákiai szovjet konzul, amikor erre járt, nemhiába a hrusevóiakkal óhajtott találkozni. A hrusevói Vaszil Polovka a húszas években a Szovjetunióban tanult. Ő lett a község első KISZ-szervezetének titkára, később pedig az országrészi KISZ-bizottság instruktora. Fivérei, Ivan és Mihajlo szintén aktív kommunisták lettek.

Itt volt az egyik legerősebb, legharcosabb FDE-szervezetünk, amely a szomszédos falvakat is harcra mozgósította.

Nagy riadalmat keltett a kormánykörökben a hrusevóiaknak az a követelése, hogy engedjék meg a falubelieknek a szabad kitelepülést a Szovjetunióba. Miután több mint 200 kérvény érkezett a község lakosaitól azzal a követeléssel, hogy adják meg a kiutazáshoz szükséges iratokat, az illetékesek fejvesztve rohantak ide, hogy lecsendesítsék az elégedetleneket, s jobb belátásra bírják őket.

Nehéz lenne felsorolni azoknak a hrusevói kommunistáknak a nevét, akik a dolgozók jogaiért, betevő falatjáért harcoltak. Sokan közülük a fasizmus elleni háborúban estek el. Egész családok vették ki részüket a harcból: a Polovka, a Mikuljanics, a Fekete család és mások.

Igen, úgy mentem Hrusevóba, mintha szülőfalumba indultam volna . . .

Tyacsevo környéke is nagyszerű fejezeteket írt szűkebb hazánk történetébe tevékeny munkás-paraszt mozgalmával. Bátor, nagyszerű emberek írták e fejezeteket... Emlékszem a bustinói kommunistákra, akikkel nem egy örömteli napot töltöttem.

Az első kommunisták Vaszil Mocsar, Dmitro Korsinszkij, Ivan Lukács, Vaszil Hicska voltak. 1930-ban a kommunisták segítségével megalakult a KISZ-szervezet is, melynek első tagjai Dmitro Fejér, Ivan Packan, Vaszil Bohacsik voltak, titkára pedig Jurij Hicska lett. Vele gyakran dolgoztunk együtt. Energikus ifjú volt, akit elragadott az osztályharc romantikája. A kiszisták „Az ifjúság igazságá"-nak nevezték el szervezetüket. Valóban az igazsághoz hűek voltak, bátran harcoltak. 1930. május 1-én a kiszisták egy sudár jegenye legtetejére vörös zászlót tűztek. És a tüntetés alatt mindvégig lobogtatta a vörös zászlót a szél.

Ha az országrészi pártbizottságon kommunista könyvekhez, ukrán és orosz szovjet írók műveihez jutottam, egy részüket a bustinóiaknak adtam. Dmitro Fejér olvasótermet rendezett be odaháza. Az ő példájára később hasonló olvasótermet nyitott Jurij Molnár és Petro Lazorik is. Náluk gyülekeztek a fiatalok, dalokat tanultak be, fennhangon olvasták Gorkij „Anya" című regényét. Kiváló kezdeményezés volt ez, amelyet az országrészi bizottság más szervezetekben is meghonosított.

A bustinói KISZ-tagok, kommunisták más tekintetben is leleményesek voltak. Vaszil Hicska házában összehívták a fiatalokat, hogy hallgassák a szovjet rádióadásokat.

Manapság, amikor ifjú éveim jutnak eszembe, elsőként azokat a társaimat, barátaimat látom magam előtt, akik a helyhatósági és parlamenti választási kampányokban a kommunisták és az FDE jelöltjei mellett agitáltak. És nem eredménytelenül. Jól megszervezte a munkát a falusi képviseletben a Velikij Rakovec-i Vaszil Gugy, Ambroszij Zelenyák. A kis Szilice külsőleg megfelelt az elnevezésének. De milyen igazi harcos daliák nevelkedtek itt! Andrij Krajnyaj, Andrij Lupák, Vaszil Magdinec, Vaszil Terpaj és még néhányan példaképül szolgáltak az újoncok körében a politikai és gazdasági követelésekért indított kampány szervezésében: a katonák szavazati jogáért, a katonai szolgálati idő csökkentéséért, az ingyenes ellátásért stb.

A szvaljavai járás kommunistái és kiszistái a tömeges munkássztrájkok és a paraszti éhségmenetek ügyes szervezői voltak. Ezek élén a szvaljavai Vaszil Balog, Ivan Drebitka, Pavlo Lakatos, Emil Pufler, Mihajlo Szofilkánics, Jurij Tacej, a tibavai Jurko Bobal, Andrij Gebes, a duszinói Ivan Kemenyás, a Mala Martinka-i Jurko Kukulnik, a szolocsini Popovics testvérek, Ivan és Sztepán, a csinagyijevói Petro Blaha, a Zseliznyák fivérek, Vaszil és Ivan, Ivan Ratocska, a nelipinói Fegyir Bercik, a Rodnikova Huta-i Fegyir Kohut.

Mihajlo Kalinics, Vaszil Monics és lánya, Paraszka, a Huszt járási veljatinói kommunisták sok falubeli lakost hívtak magukkal az összes DPSZ- és FDE-kongresszusokra, a huszti május elsejei tüntetésekre.

Az FDE-ben végzett munkám során igen érdekes ismeretségeket kötöttem, őszinte barátokat szereztem, akikkel nagy öröm volt dolgozni. Amikor munkához láttam a parasztszervezetben, már tapasztalt aktivisták tevékenykedtek soraiban, akik a Dolgozó Parasztság Szövetségéből kerültek át. Kitűnt közülük Petro Varga, aki a mukacsevói kerületi Kajdanovo községből származott. Minden uzsgorodi lakos jól ismerte Petro Vargát, a város díszpolgárát. Több mint 45 év telt el azóta, hogy Varga az FDE-kongresszusokon elnökölt. Nagy és dicső utat tett meg a harcos kommunista, sok mozgalmi esemény részese. Az FDE-ben mindvégig ő volt a mi elnökünk. Akkoriban minden olyan gyűlésen, konferencián, kongresszuson, amelyet a kommunisták rendeztek, ott ültek a cenzorok és minden szavunkat jegyezetelték. Nem egy közülük azzal az utasítással, esetleg szándékkal jött el a gyűlésre, hogy feloszlassa azt. Ezért az elnök türelme, tapintatossága sokat jelentett, sokszor tőle függött, teljesíti-e a gyűlés a feladatát, átvészeli-e a cenzori akadályokat. Petro Varga mindig pontosan felismerte azokat a pillanatokat, amikor a feszültség elérte tetőfokát, amikor a hatóság képviselői dühöngeni kezdtek, egymást érték a figyelmeztetések és már azon voltak, hogy szétzavarják az embereket. Ilyenkor felállt Petro Varga. A munkások számára érthető szellemességgel lazított a feszültségen, nem változtatva meg és nem csökkentve a gyülekezet pátoszát.

Az FDE évről évre újabb tagokkal gyarapodott, olyan emberekkel, akik teljesen a dolgozók ügyének szentelték magukat. Meglehet, hogy Mandzák Pál neve nem mindenki számára ismerős, pedig derék ember volt. Ez a luzsankai (beregovói kerület) parasztember a falusi FDE-szervezet élén állt. Volt még négy ugyanolyan harcias és odaadó, készséges segítőtársa a pártmunkában, mint jómaga: a felesége, a fia és két lánya. A szegényparasztok őszintén tisztelték a Mandzák családot. Több ízben meggyőződtem erről. Olykor késő este érkeztem meg Luzsankára. De ha azt mondtam Mandzáknak, hogy beszélnem kellene a szervezet tagjaival, a gyermekei máris kiosontak a házból, a felesége pedig rendezkedett, hogy fogadja a vendégeket. Néhány perc múlva megtelt a ház FDE-tagokkal.

A Mandzák család önzetlen odaadással küzdött a dolgozók érdekeiért, a szegények, az éhezők jogaiért, a falubeliek megsegítéséért és ezért méltán megérdemli, hogy emlékét szülőfaluja, Luzsanka megörökítse.

Persze nem állítom, hogy az egész parasztság nyomban magáénak tekintette a kommunista ideológiát. Sokan nem tudtak megszabadulni a kispolgári, a vallási nézetektől. A Kommunista Párt jól tudta, hogy ezek az előítéletek akadályozzák a dolgozók mozgósítását a tőkés kizsákmányolással szembeni harcra. Ezért a párt megbízott minket, fiatal pártmunkásokat, világosítsuk fel ezeket a parasztokat, hogy minél előbb megszabaduljanak ezektől a megrögződött elképzelésektől. De itt csak tapintatosan lehetett eljárni. A marxi–lenini ideológia alapos ismerete e tekintetben is segítségünkre volt. Egyre többen álltak sorainkba, akik magukévá tették a proletár osztályöntudatot, úgyhogy nemsokára már az ő tömegmunkájuk is jól szolgálta közös ügyünket. E parasztok között említeném Győri Pétert a Beregovo járási Blazsijevóból. Győrivel még Kijevben, a tanácsi és pártiskolában ismerkedtem meg, ahol földijével, Morgentál Istvánnal együtt tanult. Később Huszton egy nagygyűlésen találkoztunk. Előbb az ő szónoklatát hallgattam. Temperamentumosan, gyorsan, de kifejezően beszélt. És ugyanakkor egyszerűen, érthetően, hogy szóról szóra meg lehetett volna ismételni utána a beszédét. A későbbiekben még nemegyszer hallottam felszólalni Győri Pétert

az FDE kongresszusán, a blazsijevói parasztok gyűlésén. A beszédét hallgatva önkéntelenül is a következő képet képzeltem magam elé: egy kiváló magvető kimegy a mezőre, látja, hogy zápor közeledik, és igyekszik még az eső előtt földbe juttatni a magot, hogy minden egyes szem kicsirázzon, dús kalászba szökkenjen.

Szeretném, hogy az emberek minél többet tudjanak a repinnei Mihajlo Gluhanról. Mizshirja közelében közvetlenül a Rika-híd túlsó oldalán húzódott meg kis házikója. A CSKP kárpát-ukrajnai titkárságának tagjai és az FDE képviselői érthető okokból gyakran megfordultak a verhovinai falvakban. Hiszen itt szenvedett legtöbbet a nép, itt volt legnagyobb szükség arra, hogy megszervezzük jogaik védelmezését. Mizshirja vidékén járva okvetlenül betértem a Rika folyó hídjánál levő házacskába. Mihajlo Gluhan feleségével együtt mindvégig lelkesen tevékenykedett szervezetünkben. Ő indítványozta, hogy létesítsünk a faluban kommunista és KISZ-sejtet, FDE-szervezetet. Ebben Vaszil Brjanik, Vaszil Mica, Ivan Sandera, Fegyir Popovics voltak a segítségére. 1933 augusztusában az ő segítségükkel szerveztük meg az útépítő munkások sztrájkját. Keményen állták a sarat ebben a sztrájkban Ivan Seketa Szojmiból, Ivan Petriscse Lozjanszkéből, Andrij Korda, Ivan Mica Ricskából, Ivan Bilák Bukivecből, Fegyir Busko Pilipecből, Vaszil Markovics Novorelicáról. A hatóságok fondorlatai eredménytelenek voltak. A sztrájk a munkások győzelmével ért véget.

Meg kell említenem Mihajlo Tacejt is a Szvaljava járási Poljanáról. Fiatal korában falusi postás volt. Ő kézbesítette a *Karpatszka Pravdát*, és alkalomadtán fel is olvasott belőle a falubelieknek. A kommunista röplapokat is terjesztette, tanította a parasztokat olvasni, nemegyszer magával vitte őket a tüntetésekre. Az urak elűzték a lázongó Tacejt az „állami szolgálatból". Ő meg szerszámot ragadott, bérmunkásnak szegődött, de egész életére harcos forradalmár maradt. Mert számára az életben továbbra is a legfőbb igazság a dolgozó nép érdekeinek a védelme maradt.

Ilyenek voltak a harcostársaim. Némelyikükről még alább is szó esik majd.

Harcostársak! Milyen nagyszerű szó ez! Az emberek összefogtak, hogy közösen szolgálják a haladást. A kommunisták a dolgozó embert testvérüknek tartották, és tiszta szívből osztoztak vele sorsában. A kommunista legfőbb erénye, hogy mások szenvedéseinek enyhítéséért folytatott harcában még saját egyéni boldogságát is képes feláldozni. A kommunista párt legyőzhetetlen ereje a néptömegekkel való szerves egységében rejlik. Ezért egyetlen más párt sem fejezi ki és védelmezi oly következetesen a nép érdekeit, mint a kommunista párt.

Kommunista harcostársaimra emlékezve nincs módomban részletesen szólni róluk, de hangsúlyozni szeretném, hogy mindannyian méltók voltak ahhoz a magasztos ügyhöz, amelyre életüket tették fel.

A FASIZMUS ELLEN

Ilyen csapattal indultunk harcba a fasizmus ellen. A nehéz, megalkuvást nem ismerő harcba.

1933–1935-ben súlyos megpróbáltatások vártak szervezetünkre. A rendőri megtorlások megnehezítették az országrészi pártbizottság kapcsolatát a járási bizottságokkal és különösen az alapsejtekkel, általában a tömegekkel, és ahhoz vezettek, hogy a párt sorainak gyarapodása némileg lelassult.

E körülmények között a CSKP országrészi bizottsága rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított a Falusi Dolgozók Egységének. Ki kellett vennie részét a harcból több gazdasági és politikai feladat megoldásáért. Tovább szerveztük a sztrájkokat, a dolgozók tömeges megmozdulásait a munkanélküliség és az éhség ellen, a munkások és a parasztok megélhetésének rosszabbodása ellen. Ezt a gazdasági harcot az FDE politikai követelésekkel kötötte egybe, harcra szólította a tömegeket a fasizmus veszélye ellen.

A hatóságok dühödt terrorja ellenére három év alatt (1933–1935) több mint 70 gazdasági sztrájkot szerveztünk. Jó néhány megmozdulás a munkások győzelmével fejeződött be.

A sztrájkharcon kívül folytatódott a jegyzői és a járási hivatalok „ostroma". Ebben nagy segítségünkre voltak a nők. Gyakran szerveztünk éhségmeneteket. 1933. december végén például Paraszka Barnicska vezette az éhezőket a veljatinói jegyzői hivatal elé. Roskot, a jegyző, gúnyt űzött az éhezőkből, nem volt hajlandó átvenni követeléseiket. De amikor kisvártatva Barnicska a falubeliek népes csapatával tért vissza, s húszan minden engedély nélkül bementek a jegyzői hivatalba, Roskot egyszeriben nagyon előzékeny lett: beleegyezett, hogy ő maga „megfogalmazza" írásban a parasztok követeléseit.

Nemcsak Veljatinóban történt így. De az éhezők és a munkanélküliek megmozdulásai egyre inkább a hatóságok fondorlataiba ütköztek. A helyi hatóságok meghallgatták a tüntetők küldötteit, átvették a követeléseket. Majd pedig kiderítették, kik a szervezők, és börtönbe vetették őket. A csendőrök így tartóztatták le a veljatinói éhségmenet öt szervezőjét, és vádemeléssel a huszti járásbíróság börtönébe szállíttatták őket.

Kárpát-Ukrajnán az FDE akciói nyomán jól ismerték cseh barátunkat, Vitězlav Mikuliček kommunista szenátort. Sokat segített nekünk, gyakran járt a Verhovinán, képviselői bizottságokat vezetett, amelyek a hegyi falvak életkörülményeit tanulmányozták, jelentéseket nyújtott be a parlamentben, követelte, hogy a kormány haladéktalanul nyújtson segítséget az éhezőknek. Vitězlav Mikuličekkel nemegyszer jártam a hegyvidéki falvakban, az FDE aktivistái között. Megtanult ukránul beszélni, hogy megértsék őt a verhovinaiak. A hatóságok elhatározták, hogy véget vetnek verhovinai útjainak.

A csendőrség egyik szégyenletes cselekedetéről Vitězlav Mikuliček és Török Pál számolt be nekünk. Jozef Novotny parlamenti képviselővel, František Němeccel, a *Rudé Právo* című lap szerkesztőjével együtt 1934 februárjában a Velikij Bereznij járási éhező lakosság helyzetét vizsgálták. Útban Voloszjanka felé utolérte őket egy csendőrőrjárat. Miután ellenőrizték az okmányaikat, követelték, hogy mindannyian térjenek vissza Uzsgorodra. A kommunista parlamenti képviselők határozottan tiltakoztak, és kijelentették, hogy elmennek egészen a határig, s felkeresnek minden falut. A csendőrök egy lépésnyire se tágítottak tőlük,

mindenüvé követték őket. Ljután a parasztok és a képviselők találkozójára készültek. Akkoriban épp a párt megbízatását teljesítette ott Mihajlo Mozsarovics, az országrészi pártbizottság instruktora. Egybehívta a találkozóra a parasztokat, de mihelyt azok egybegyűltek Mihajlo Bodnár házában, berontottak a csendőrök, és puskatussal ütlegelték a jelenlevőket, hogy megakadályozzák a képviselők találkozását a verhovinaiakkal. A találkozóra ennek ellenére sor került. A képviselők szuronyvillogás közepette beszéltek. A csendőrök jelenléte és szemtelensége nagyon jól szemléltette, milyen „demokrácia" virágzott a köztársaságban.

Visszatérés után Mikuliček megvetéssel mondta nekünk:

– A burzsoáziának és a kormánynak csak az olyan képviselők feleltek meg, mint Stanek és Bacsinszky. Ők is azt a megbízást kapták, hogy nézzenek szét a Verhovinán. De Stanek, amint megérkezett Uzsgorodra, letelepedett Bacsinszkynél, jól mulatott ott, és visszautazott. Mindketten szégyentelenül kijelentették, hogy hóakadályok miatt nem jutottak tovább Uzsgorodnál. A parlamentben is és a választóknak is elmondjuk, milyen „akadályok" vannak a Verhovinán, milyen ott az élet, és milyen vezetői vannak az Agrárpártnak.

Nap mint nap aggasztó hírek érkeztek. Áprilisban visszatért Husztról Török Pál képviselő. Antifasiszta konferenciát rendezett ott. Közölte, hogy a jelenlevőket szétzavarta a járási politikai hivatal képviselője.

Kárpát-Ukrajnán egymást követték a tömeges bírósági tárgyalások. Május 11-én Volovecen 36 parasztot ítéltek el azért, mert 1932-ben a Latorca-cég erdejének a szélén legeltették teheneiket. Pedig évtizedek óta ott legeltették. Harmincnégy parasztot börtönbüntetéssel és pénzbírsággal sújtottak, köztük 11 nőt és két kiskorút. Május 18-án Poroskovón került sor tárgyalásra. Ott 33 falusi lakost ítéltek el, mert tömeges menetet szerveztek a jegyzői hivatalhoz. Június 1-én 35 vádlott került bíróság elé azért, mert tüntettek, június 15–17-én pedig gyorsított eljárással ítélkeztek Perecsinben több mint 120 munkás és paraszt felett, a vád: felléptek a fasiszta veszély ellen. Számos tárgyaláson a CSKP országrészi bizottságának megbízásából a kommunista Gá-

ti József és Gábor Mózes volt a védőügyvédje azoknak a vádlottaknak, akik Kárpát-Ukrajna nemzeti felszabadulásáért, Szovjet-Ukrajnával való egyesüléséért küzdöttek.

A huszti járásban is sokakat elítéltek azért, mert részt vettek a jegyzői hivatal előtt tüntető menetben és munkát, az éhezők megsegítését követelték. Boronyaván 50, Huszton 20, Lipcsán 14, Szokirnyicán 34, Száldoboson (ma Szteblivka) 22 vádlottat ítéltek el.

Fölösleges tovább sorolnunk e tényeket és példákat. Akkoriban ez mindennapi jelenség volt. A mi feladatunk az volt, hogy ne hagyjuk megfélemlíteni a dolgozókat, erőt kellett önteni beléjük, hogy megmutathassuk a burzsoá hatóságoknak és mindenekelőtt a kormánynak, hogy a dolgozók visszaverik a fasizmus támadását, megvédik jogaikat. Evégett újból és újból harcra mozgósítottuk a tömegeket, újabb és újabb megmozdulásokat, sztrájkokat, éhségmeneteket, politikai tüntetéseket szerveztünk.

Emlékszem, hogy 1934. május 1-én a tyacsevói járás Tereblja községében Mikola Jurkuc jegyző verejtékezve igyekezett feljegyezni minden szavamat a nemzetközi helyzetről, az osztályharcról és az antifasiszta mozgalomról. Amikor a Szovjetunió életéről beszéltem, többször is közbeszólt, és emlékeztetett arra, hogy erről „tilos beszélni".

Minél kritikusabb a helyzet, annál jobban ki lehet ismerni az embereket. A legális ellenzéki tevékenység feltételei merőben mások, mint amikor az embernek nekiszegzett puskacső vagy szurony árnyékában kell dolgoznia. A gyengébbek ilyenkor habozni kezdenek, meghátrálnak, feladják a harcot. Soraikból kerülnek ki a kapitulánsok. A végsőkig csak azok tartanak ki, akik mindig készek feláldozni életüket a nép szabadságáért.

1933–1934 telén új oldaláról ismerhettük meg Oleksza Borkanyukot. Ő olyan bolsevik volt, akinek a marxizmus–leninizmus eszméi nem csupán vonzó filozófia, hanem magát a való életet jelentette. Szenvedélyesen, de türelmesen igyekezett meggyőzni az ingadozókat, de soha, semmilyen elvi kérdésben nem tágított.

Borkanyuk értett ahhoz, hogy kritikus helyzetben ébren tartsa a kommunisták, a pártsejtek, az eszméinkkel, küzdelmünkkel rokonszenvezők harci szellemét. „A szovjetek hatalma az egyetlen

Dmitro Popovics

A CSKP országrészi bizottságának tagjai: Jurij Hadzsega, Dmitro Popovics, Oleksza Borkanyuk, Vaszil Fuscsics, Mikola Klimpotyuk. 1937.

Marija Velicsko, 1926-tól párttag. A 30-as években a CSKP huszti járási bizottsága nőszervezetének az élén állt. 1930.

Dmitro Popovics 1932-ben

A Mukacsevo környéki dolgozó parasztok küldöttsége, élén Dmitro Popoviccsal, az FDE titkárával a járási hivatalba tart, hogy benyújtsa politikai és gazdasági követeléseit. 1935.

A vidék kommunista mozgalmának funkcionáriusai. Első sor: Joszif Roman, Dmitro Tarahonics; második sor: Petro Varga, Walbert Géza, Dmitro Popovics, Ivan Vas; harmadik sor: Mihajlo Mozsarovics, Mihajlo Mackanyuk, Mihajlo Hadzsega, Ivan Simon

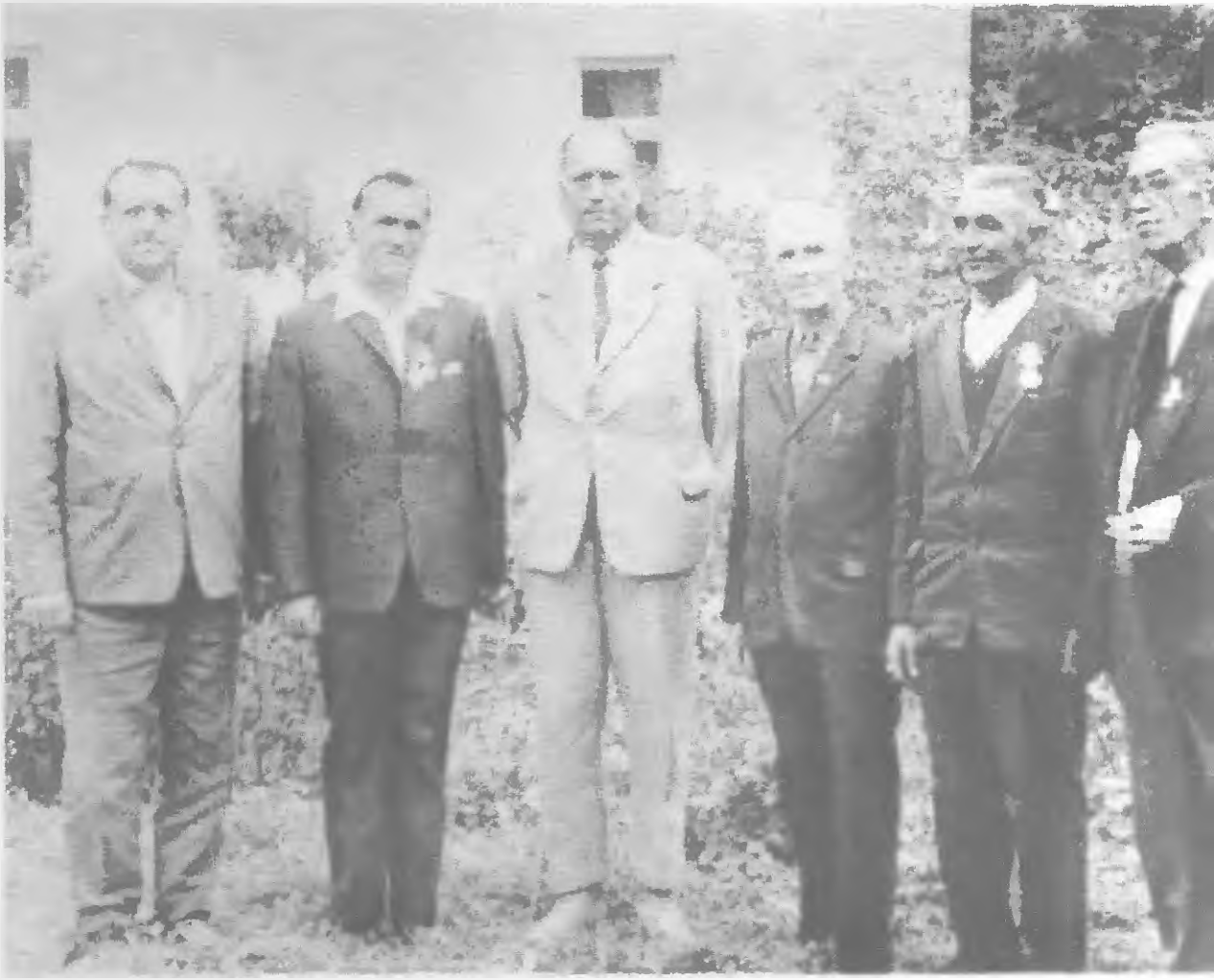

Egykori politikai foglyok: Pavlo Szirko, Mihajlo Hajnal, Dmitro Popovics, Szuhanszki Mihály (Magyarországon él), Joszip Szemenyuk, Mihajlo Csornohorszkij

A Margit körúti fegyház egykori foglyai virágcsokrot helyeznek el az emléktáblán. 1967.

A Margit körúti fegyház egykori foglyainak találkozója 1967-ben Budapesten. Elsõ sor: Csillag Géza, Dmitro Popovics, Kurta János; második sor: Sági Gyula, Kuruc János, Bradács György, Petrák Ferenc, Nonn György, Ratatics Péter (volt fegyõr), Skolnik József

Dmitro Popovics és Mihajlo Mackanyuk, a beregovói, illetve az irsavai járási pártbizottság titkára. 1947.

Mikola és Volodimir, a Szovjet Hadsereg katonái hazalátogattak felköszönteni 70. születésnapját ünneplő édesapjukat

Családi körben

kiút!" – e lenini felhívás fő jelszavunk lett. Ehhez igazodva az országrészi pártbizottság elhatározta, hogy a kommunisták, a KISZ-tagok, az FDE-tagok segítségére részletes akcióprogramot tesz közzé. Oleksza Borkanyuk nyomban a hatósági megtorlások és bírósági tárgyalások májusi hulláma után hozzálátott e program kidolgozásához.

Épp akkortájt léptem be hozzá. Az asztalán teleírt papírívek hevertek. Elém tette őket.

„Vessünk véget a cseh megszállásnak!", „Harcra fel Kárpát-Ukrajna jobb életéért!" – olvastam az első oldalon.

– Ilyen élesen? – kérdeztem.

– Kitesszük a pontot minden i-re. Mindenre megfontolt választ adunk. Bolsevik módon! Mindenkinek ki kell vennie a részét e dokumentum előkészítéséből. Itt van a ceruza, olvasd és jegyezd meg azt, ami nem tetszik neked, amit hozzátennél vagy módosítanál...

„Kárpát-Ukrajna egész dolgozó népéhez!

Munkások, dolgozó parasztok, kisiparosok és kereskedők, dolgozó értelmiség, a városok és falvak valamennyi dolgozója!

A cseh burzsoázia nyomorba döntött titeket. A szegényes verhovinai viskókból éhségtől haldokló gyermekek és felnőttek jajgatása hallatszik..."

Szó szót, fájdalom fájdalmat követett. Oleksza Borkanyuk végképp lerántotta a leplet a burzsoá ámítgatásokról. Rámutatott, mi rejlik valójában a cseh burzsoázia tizenöt évi ígérgetései mögött, milyen kilátástalan a nyomor, éhinség, jogfosztottság, sötétség. Az egyik fejezet címe így hangzott: „Amit ígértek és amit adtak". Jó néhány statisztikai számadat, cáfolhatatlan érvek adták meg a választ e kérdésre; a végső következtetés így hangzott: „... tizenöt év alatt az imperialisták az országrész egész dolgozó népét éhinségre, kíméletlen rabságra és kipusztulásra kárhoztatták, társadalmi és nemzeti bilincsbe verték".

A brosúrában Oleksza Borkanyuk leleplezte a burzsoá pártok árulását, az ukrán burzsoá nacionalisták – a Volosin-, a Bras-

csajko-, a Szabó-, a Beszkid-pártiak* jobboldali politikáját. Ezek az emberek, mikor közel kerültek a hatalomhoz, rátették kezüket a földreformra szánt földekre, megkaparintották a Kárpátaljai Bankot, továbbra is kétlaki politikát folytattak, megtévesztve a dolgozókat.

A fenti program egyik fejezetének ez volt a címe: „Mit tesz majd a tanácshatalom Kárpát-Ukrajnán?" Majd kisebb fejezetek következtek, amelyek megválaszolták ezt a nagy jelentőségű kérdést. Manapság ezek a válaszok egyszerűeknek tűnnek. De képzeljük csak magunkat az akkori keserű valóságba; tegyük fel, hogy valahol az 1934–1935-ös éhező Verhovina egyik kis erdejében olvassuk vagy hallgatjuk Borkanyuk brosúráját. Nos, a válaszok így hangzottak: „A tanácshatalom kisajátítja az összes termelőeszközt a tőkésektől és odaadja a dolgozóknak! Ingyen átadja a munkásoknak és a parasztoknak a Latorca-cég, a földesurak és az állam földjeit! A havasokat és a legelőket – a dolgozó parasztoknak adja! Államosítja a földesúri és a kincstári erdőket! Államosítja a szolotvinói sóbányát! Államosítja a gyárakat és a nagykereskedelmet! Államosítja a bankokat! Törli az összes adósságokat! Mérsékelt adókat vezet be! Kiűzi a burzsoáziát a palotákból! Felszabadítja a dolgozó nőket! Örömteli életet és ragyogó jövőt biztosít az ifjúságnak! Elválasztja az egyházat az államtól! Szocialista ipart teremt! Több száz új üzemet és gyárat épít! Fejleszteni fogja a famegmunkáló ipart! Villamo-

* *Augusztin Volosin* – jobboldali nacionalista párt vezére, mely az önálló Kárpát-Ukrajna megalakításáért küzdött. A hitleri Németország eszközül használta fel Csehszlovákia feldarabolásáért folytatott manővereiben. 1938. október–1939. március között az autonóm kárpátukrán kormány miniszterelnöke, Hitler feltétlen hive. – *Julij Brascsajko* – az ún. ukrán irányzat hive, Kárpát-Ukrajnához kivánta csatolni a Szovjetuniótól elszakitandó Szovjet-Ukrajnát. Volosin kormányának minisztere, így tevékenysége objektive a német fasizmus szovjetellenes terveit támogatja. – *Szabó Oreszt* – 1918–1919-ben Ruszka-Krajna minisztere, később jobboldali politikus, célja a Magyarország keretei között felállítandó, igen korlátozott, lényegében csak művelődési egyesületek működését engedélyező kárpátukrán autonómia. – *Alekszander Beszkid* – Fenczik sógora és hive, egy időben kárpát-ukrajnai alkormányzó. Szemben áll a magyar megszállók törekvéseivel.

sítja Kárpát-Ukrajnát! Vasutakat, műutat épít, szabályozni fogja a folyók és a patakok medrét! Üdülőket és szanatóriumokat épít! Traktorokat, kombájnokat ad a parasztoknak, segítségükre lesz, hogy a modern technika alapján fejlesszék gazdaságukat! A Verhovinán nem lesz több éhinség! Magas színvonalra emeli a munkások és a parasztok kultúráját! Lefegyverzi a burzsoáziát és felfegyverzi a proletariátust! Megszervezi a Vörös Hadsereget! Minden hatalmat a tanácsoknak! Minden szabadságjogot a proletariátusnak és semmilyent a burzsoáziának!"

Az olvasottak szuggesztív erővel hatottak rám, le sem tudtam venni tekintetemet a Borkanyuk által teleírt papírlapokról. Ő meg csak nézett rám és várta, hogy hozzászóljak, esetleg kiegészítsem írását. Nem állta meg szó nélkül:

– Valahogy figyelmetlenül olvastad, Dmitro, ha nem találtál semmi helyesbíteni valót.

– Lehet, hogy hozzászólok, de nem első olvasásra. Most azon töröm a fejem, hogyan érjük el, hogy minden kommunista, minden munkás, minden paraszt elolvashassa ezt a programot, mint ahogyan én elolvastam. Nagy segítség lesz számukra, még inkább meggyőződhetnek arról, hogy csak a szovjethatalom hárítja el végképp a fasiszta veszélyt, oldja meg az összes gazdasági és társadalmi problémákat...

„Harcra fel Kárpát-Ukrajna jobb életéért" című munkáját Borkanyuk elolvastatta a pártbizottság titkárságának minden tagjával, s elvárta, hogy a legkomolyabban vegyenek részt az okmány tökéletesítésében.

Nagy volt az örömünk, amikor végül kezünkbe vehettük a cigarettapapírra nyomtatott füzetecskét, amely négyrét hajtva még az órazsebben is elfért. A pártharcosok tankönyvének neveztük. És ez valóban így is volt. Aki csak olvasta, választ kapott az akkori idők legégetőbb kérdéseire. A füzetet illegális úton minden pártsejtbe eljuttattuk, ahol a kommunisták felolvasták, megmagyarázták az aktívának, és harcra szólították a dolgozó tömegeket a fasizmus ellen.

Az egész csendőrséget, rendőrséget, még a besúgókat is bevetették, hogy elkobozzák a füzetet. Szerte házkutatások kez-

dődtek a pártbizottságok legális helyiségeiben, a kommunisták lakásán.

A rendőrök lerohanták a CSKP országrészi bizottságának székhelyét is a mukacsevói Internátus utca 12. sz. alatt. A vezetőség közül Oleksza Borkanyuk, Ivan Turjanica, Walbert Géza és én tartózkodtunk ott. A bejárati ajtó hirtelen kivágódott és Spenik, a mukacsevói rendőrfőnök, valamint Rabner és Brancsik detektívek rontottak be pisztollyal a kezükben Borkanyuk dolgozószobájába.

– Kezeket fel! – ordította Spenik, s a pisztoly szinte ugrált a kezében.

– Nyugalom, Spenik úr, mitől ijedt úgy meg, hiszen mi fegyvertelenek vagyunk – mondta mosolyogva Borkanyuk.

Senki se emelte fel közülünk a kezét. Hozzánk ugrottak a detektívek, tetőtől talpig megmotoztak. Semmilyen gyanúsat nem találtak, így hát hozzáláttak a házkutatáshoz. Újabb rendőrök érkeztek, szétterítettek egy nagy ponyvát és arra dobálták a szekrényből az okmányokat, a könyveket, elvitték az írógépeket, mert azt hitték, hogy azokon gépeljük a röplapokat. Tévedtek. A röplapkészítés eszközei Akkerman Ignác, Petro Szimulik és más elvtársak lakásán voltak, akik nyíltan sehol nem léptek fel, és ezért a rendőrség nem ismerte őket.

A kopók mindent felforgattak a pártbizottság helyiségében, ami csak elmozdítható volt, de brosúrát nem találtak.

– Spenik úr, ön felelni fog ezért az önkényért – mondta nyugodtan Oleksza Borkanyuk.

– Micsoda?! Magának valami nem tetszik?! – ordította a rendőrfőnök. – Hamarosan magukat is így ponyvába kötjük!

Borkanyuk ezt válaszolta:

– Mi nem várunk semmi jót maguktól. Tudjuk, mi a dolgunk.

A hatósági terror idején hozzáláttunk az FDE III. kongresszusának az előkészítéséhez, amelyet mint Kárpát-Ukrajna dolgozó parasztságának harci seregszemléjét szándékoztunk megrendezni. Mukacsevón a burzsoá hatóságok tilalma ellenére legalább 10 000 parasztot készültünk összehívni. A kongresszus előkészítésében segítségünkre voltak a párt, a KISZ, a vörös szakszervezetek aktivistái.

Először minden községben kongresszus előtti gyűléseket tartottak, ezeket a járási konferenciák követték. A gyűlésekre nemcsak az FDE tagjait hívták meg, hanem mindenkit, aki jelen kívánt lenni. És több százan voltak ilyenek. Ez nagyszerű alkalom volt arra, hogy minél szélesebb tömegek elé tárjuk a tényleges helyzetet. Mindenütt a kiáltványtervezetet vitatták meg, mely kissé enyhébb hangnemben azokat a tételeket fejtette ki, amelyeket az országrészi pártbizottság tett közzé „Harcra fel . . ." című programokmányában. A kiáltvány nyíltan népszerűsítette e tételeket.

Mindez együttvéve az osztályharc és az osztályszellemű nevelés iskolapéldája volt. Kiváló tanítóknak, agitátoroknak, szervezőknek bizonyultak Beregovo környékén a gáti Bakk József, az ivanyivkai Regősi Péter, a hrabarovói Nyíri János, a Nizsnyi Remete-i Jurij Kopin, a koszinói Kovács Lajos, Bodnár Sándor, Komáromi Károly és Mahura Pál, a Nove Szelo-i Mándi József és Molnár Kálmán, a nagyberegi Csehi Endre kommunista szenátor, a zmijivkai Lengyel Kálmán, a bátyevói Barát György, a beregovói Gábor Ödön, Dancs György, Kelemen Miklós, a Moskola fivérek, János és György, Petrás Dezső, Fábián János, Fodor András, Svarc Lajos; Mukacsevo járásban a gorondi Ivan Hladinec és Ivan Szidun, a hrabovei Jurij Mesko, a cservenyovói Kurta Mária és Jurko, a znyacevói Petro Kijak, a Kljucsarki Vaszil Bubrjak, a zsukovei Oleksza Bilej, a lohovei Hajnászfivérek, Vaszil és Petro, a puznyakivci Ilko Zareva, a kajdanovói Andrij Dovhij és Vaszil Kostura, a Veliki Lucski-i Vaszil Korol, Vaszil Popovics és Jurij Sztrojin, a makarovói Petro Gerevics, a lavki Ivan Ihnatolja, a kolcsinói Vaszil Kuruc, a zavidovói Jurij Balog és sokan mások.

Ezek az elvtársak pénzt gyűjtöttek a harci- és a sajtóalapba, a spanyol antifasiszták, a politikai foglyok és családjaik megsegítésére, a sztrájkoló szőlőmunkások, fakitermelők és építők támogatására. Ezek az elvtársak irányították az akcióbizottságokat, amelyek névjegyzéket állítottak össze az adósokról és megbírságoltakról, a földtelen és kevés földdel rendelkező parasztokról, a munkanélküliekről és az éhezőkről. Ezeket a jegyzékeket küldöttségek nyújtották át a helyhatósági szerveknek és a járási

jegyzői hivataloknak, vagy pedig petíciókat mellékelve hozzájuk elküldték a parlamentnek.

Amikor a verhovinai falvakban a vaddisznók elpusztították a burgonya- és a kukoricatermést a parasztok amúgy is sovány földjein, az FDE aktivistái összegezték a károkat és benyújtották a jegyzői hivataloknak, hogy a helyi hatóságok térítsék meg a parasztoknak okozott károkat. (A parasztoknak nem volt szabad megölni a termésüket pusztító vaddisznót.)

Ugyancsak tevékenyen fáradoztak az elvtársak azon, hogy részvényeseket gyűjtsenek az „Egység" szövetkezet szervezésére. Igyekezetüknek köszönhető, hogy a szövetkezet fiókjai jól működtek Mukacsevón, Uzsgorodon, Huszton, Szvaljaván, Szolotvinón és Velikij Bicskovban.

Ők tömörítették a munkás-paraszt ifjúságot a Proletár Testedző Egyesületbe, hogy megbénítsák az olyan burzsoá nacionalista ifjúsági szervezetek népellenes tevékenységét, mint amilyenek a Szokol, a Szkaut, az Orel és más szervezetek voltak.

Ezekről az elvtársakról külön-külön is sok mindent elmondhatnék, akárcsak a többi kommunistáról, akik sokat fáradoztak az FDE szervezeteiben, nevelték a dolgozó parasztságot és egyben felkészítették őket az osztályharcra. Nagyszerű emberei, önfeláldozó harcosai voltak egyesületünknek a Verhovinán. Kellemes emlékek fűznek engem a jaszinyai Vaszil Borkanyukhoz (Oleksza fivéréhez), a Nizsnyi Vorota-i Oleksza Grigához és feleségéhez, Hannához, a bedevljai Ivan Tivadarhoz, a roztokai Mihajlo Kovalhoz, a Nizsnye Sztudene-i Vaszil Koszjucshoz, a novoszelicai Dmitro Krivanicshoz, Ivan Szerbajlóhoz, az uhljai Mihajlo Nemeshez, a bukivcevói Vaszil Himicshez, a szmerekovói Ivan Kirlikhez, a turja-bisztrai Jurko Kozubhoz, a Velikij Bicskov-i Mikola Lokotához, a rahovói Mikola Roljukhoz, a szteblivkai Deák Péterhez, a voloszjankai Ljalko Ilkóhoz és Ljalko Mihajlóhoz.

Mihajlo Ljalkóval gyakran találkoztam a harmincas években nemcsak szülőfalujában, Voloszjankán, ahol a pártszervezet élén állt, hanem a többi berezniji járási falvakban: Szuhijban, Lubnában, Viskán, Ljután, amelyek a sztavnei pártkörzethez tartoztak. A marxi–lenini eszmék lelkes agitátora és propagandistája volt;

kérlelhetetlen az osztályellenséggel szemben. 1936 áprilisában Kárpát-Ukrajna kommunistái 18 küldöttének egyike a CSKP VII. kongresszusán Mihajlo Ljalko volt.

Jelentős forradalmi munkát fejtettek ki a magyar lakosság körében a vári Bíró Bertalan és a csopivkai Antal Péter, a CSKP és a FDE országrészi bizottságának tagjai.

Jó szóval kell megemlékeznem a Volovec környéki pidpolozjai Ivan Simonról. Mint az osztrák–magyar hadsereg katonája a keleti fronton fogságba esett. Miután Oroszországban megismerkedett a bolsevikokkal, egyszer s mindenkorra magáévá tette tanításukat, az Októberi Forradalom tevékeny résztvevője lett. Hazatérve a Nagy Október eszméinek lelkes propagandistája lett, harcra szervezte a szegényparasztságot a tőkések ellen. 1923-ban Ivan Simon Zsdenyijevón kommunista sejtet szervezett. Attól fogva nem egy éhségmenet élére állt, irányította a fakitermelők sztrájkjait, a szegényparasztok tüntetéseit. Később Ivan Simon az országrészi vörös szakszervezetek instruktora lett. Mindig az osztályharc sűrűjében láttuk őt, bátor kommunista agitátor volt. Ilyennek maradt meg emlékezetemben.

Most, hogy megemlékezem azokról, akik harcostársaim voltak az osztálycsaták könnyűnek nem mondható hétköznapjaiban, őszintén szeretném, ha az ifjúság ismerné pártunk önfeláldozó sorkatonáinak a nevét: a pridhorjani Mihajlo Szmutkót, a pidhorodi Mihajlo Zserebákét... Mukacsevo munkássága szerette a kommunista Jurij Mlavecet, Marija Panykót, Mikola Csernicskót, Ivan Sompljákot. Jó szóval szeretnék megemlékezni Jurij Volocsijról is, aki 1934-ben Piłsudski híveinek üldözése elől kénytelen volt Kárpát-Ukrajnára emigrálni Lengyelországból. Nyomban felkereste a CSKP országrészi bizottságát és elmondta, milyen véres terror tombol Lengyelországban, hogyan tevékenykednek a mély illegalitásban a galíciai kommunisták. A mukacsevói kommunisták segítségére voltak abban, hogy elhelyezkedjen szabómesternek. Jurij Volocsij megbarátkozott több aktív kommunistával és KISZ-taggal: Joszip Havelkával, Vaszil Kuruccal, Jurij Mlaveccel, Miller Sándorral, Dmitro Tarahoniccsal és másokkal. Különösen kivette részét Jurij Volocsij a Kárpát-Ukrajnai Ifjú-

sági Szövetség tevékenységéből egészen e terület magyar megszállásáig.

Olyan emberek voltak ezek, akiket, mikor a nép érdekei forogtak kockán, nem riasztott vissza sem a szüntelen üldözés, sem a csendőri puskatus, sem a börtön.

Az FDE minden lehetőt megtett, hogy a kommunista mozgalom szintjére emelje a parasztmozgalmat. Ezért a kongresszusokon, a járási konferenciákon, a nagyobb községekben rendezett gyűléseken felszólaltak az országrészi pártbizottság vezetői, munkatársai és aktivistái: Ivan és Anna Turjanica, Ivan Vas, Ivan Lednej, Ivan Andrijco, Ivan Zseliznyák, Vaszil Fuscsics, Mikola Pekár, Oleksza Ruscsák, Ivan Hafinec, Cipf István, Pfeffer Adolf, Vaszil Nyamescsuk, Morgentál István, Joszip Roman, Csehi Endre, Mihajlo Csepara, Kiss Elek, Walbert Géza. Közülük sokan a Szovjetunióban tanultak, szovjet testvéreink tapasztalatával gazdagodtak, azzal a mély meggyőződéssel érkeztek haza, hogy a nagy és dicső szovjet hazához tartozunk. Az emberek igen figyelmesen hallgatták, reménykedve lesték minden szavukat.

Jómagam számos falusi gyűlésen, néhány járási konferencián, többek között a mukacsevóin is felszólaltam. Ami az utóbbit illeti, nemrég kezembe került Julius Slovaček rendőrügynök feljelentése, amelyben részletesen papírra vetette a történteket. Különös gondossággal jegyzetelte azt, amit mi ketten Haberman Sámuellel mondtunk.

Slovaček, valamint Brančik és Mazur rendőrügynökök jelentései alapján újabb bűnügyi eljárást indítottak ellenem „a köztársaság védelméről hozott törvény megszegése miatt". Jellemző, hogy mit is tartottak akkor „veszélyesnek a köztársaságra nézve": „... D. Popovics, a szónok a fasizmusra vonatkozóan megállapította, hogy az nagyon veszélyes, hogy a fasizmus és a háború ikertestvérek, hogy a fasizmus oldalán áll Lengyelország, Olaszország, Magyarország és Ausztria. Másrészt ott van Japán, amelynek a követelései angol sugallatra a Szovjetunió ellen irányulnak. Márpedig a háború nem a dolgozók érdekeit szolgálja; a dolgozó tömegek elegendő keserű tapasztalatot szereztek az első világháborúban ...

Végezetül a szónok, D. Popovics ezt mondta: »A proletariátus már eléggé öntudatos ahhoz, hogy tudja, miként kell az imperialista háborút polgárháborúvá változtatni . . .« (A jelenlevő hivatali személy megrótta a szónokot.)"[1]

Lám, mily nehezen viselték el a hatóságok a fasizmus „sértegetését", mennyire igyekeztek „károsaknak" nyilvánítani szavainkat. És készek voltak bárkit börtönbe vetni az ilyen kijelentések miatt.

Minket azonban nem rettentettek meg sem a rendőrség, sem az uraság szándékai. Elszántan végeztük a magunk dolgát. Arról, hogy miként reagáltak a kommunisták a letartóztatásokra, ékesszólóan tanúskodik Emmanuil Klima levele a huszti börtönből, amelyet 1935. április 21-én, a csehszlovák parlamenti választások előestéjén írt. Kommunista elvtársunk elszántsága harcra lelkesített bennünket:

„Drága Elvtársak!

Szívélyes üdvözletemet küldöm Nektek. Bizonyára nemcsak saját véleményemnek adok kifejezést, hanem Lokota, Rusznyák, Háberman és mindazon elvtársak kívánságának is, akik a börtönfalak mögött ülnek, ha felszólítlak titeket:

Rendezzetek olyan május elsejét, hogy az urak beleremegjenek!

Arra törekedjetek, hogy a következő választásokon minden munkás, minden paraszt és általában minden dolgozó tudatában legyen annak, hogy ha elégedetlen a jelenlegi tőkés renddel és sokat szenved tőle, akkor a választásokon a kommunistákra kell szavaznia és ne hagyja becsapni magát se az agrárpárti, se a szociáldemokrata, se az autonomista vagy akár a sátáni demagógia által!

Nekünk most nincs módunkban, hogy részt vegyünk a harcban. De reméljük, hogy bőven akadnak Kárpátalján olyan munkások és parasztok, akik bátran és büszkén tovább viszik majd helyettünk a bolsevik vörös zászlókat, éjjel-nappal terjeszteni fogják forradalmi igazságunkat és cáfolni az úri hazugságot.

Minden szavazat helyett, amelyet letartóztatásunk miatt vesztünk, szerezzetek tíz meg tíz újat!

[1] KTÁL f. 31. op. 1. szpr. 2158. árk. 9–10.

Mi egy pillanatra sem adjuk fel a reményt. Mienk az igazság, mienk lesz a győzelem is!

Csak a kommunizmus ad majd a dolgozó lakosságnak kenyeret, munkát, földet és szabadságot, egyszóval emberhez méltó életet.

Éljen a Kommunista Párt!

Mindent a választások sikeréért!

Forradalmi üdvözlettel

E. KLIMA"[1]

Az országrészi pártbizottság titkárságában mint drága ereklyét sokáig őriztük ezt a levelet. Hasonló sorokat kaptunk a börtönből az országrészi pártszervezet más letartóztatott vezetőitől és aktivistáitól.

Az FDE III. kongresszusán, amelyre 1934. október 21-én került sor, a több ezres parasztttömeg előtt az országrészi párttitkárság is számot adott munkájáról. Kifejtette további programját, kitűzte az újabb feladatokat. A kongresszus az antifasiszta ellenállás légkörében zajlott le. A szónokok minden szava, amely a tőkések és fasiszta kiszolgálóik ellen irányult, élénk visszhangra talált. Amikor elmondtuk, hogy a burzsoázia földreform útján földet ígért a parasztoknak, de a Latorca-cégnek, a zsírosparasztoknak, lakájainak, Beszkideknek, Volosinoknak adta, a stadionban több ezer torokból harsant fel: „Szégyen! Le a burzsoáziával! Le a fasizmussal!"

A kongresszus egyöntetűen, „Így kell lennie!" felkiáltások közepette elfogadta az országrészi párttitkárság által kidolgozott és előterjesztett kiáltványt. A kongresszus hivatalos része a dolgozó parasztság barátkozásával ért véget. A kongresszus és a kiáltvány jó politikai iskola volt, edzetté tette őket a további harchoz.

Mivel a kongresszusra Kárpát-Ukrajna minden zugából érkeztek parasztok, a Verhovináról pedig éhségtől, nyomortól megviselt emberek jöttek, az FDE országrészi titkársága, a mukacsevói aktivisták gondoskodtak arról, hogy a járás, mindenekelőtt

[1] Sljahom Zsovtnya. 4. köt. 120–121. old.

Kajdanovo, Cservenyovo, Veliki Lucski, Gorond falvak parasztságának, valamint a forradalmi mozgalommal rokonszenvező bolgár zöldségtermesztők, Gancsev, Pencsev és mások segítségével vendégszeretettel, testvériesen fogadják a kongresszus küldötteit.

Az osztályharc egyre éleződött. 1935. május 19-re a kormány kitűzte a parlamenti választásokat, amelyeken a burzsoázia a hiszékenyek szavazataival remélte megszilárdítani terrorját és a fasizálódást. Tervei azonban kudarcot vallottak. A CSKP, amelyet a hatóságok betiltani készültek, a választásokon óriási győzelmet aratott: 850 000-en szavaztak rá, vagyis a köztársaság választóinak 10,3 százaléka. Még nagyobb sikert könyvelhettek el Kárpát-Ukrajna kommunistái: 79 400 szavazatot kaptak, vagyis a választók 25,6 százaléka rájuk adta voksát. Erre nem számított a burzsoázia.

Több faluban a kommunistáknak igen nagy volt a befolyásuk, s az egész lakosság támogatását élvezték. A Velikij Bereznij-i járás Sztavne községében például az 563 választó közül 355 a kommunistákra szavazott, a perecsini járás Turja Bisztra községében 635 közül 449, az irsavai járás Szilce községében 754 közül 384, a beregovói járás Beregi községében 1206 közül 630, a tyacsevói járás Hrusevo községében 865 választó közül 591 . . .[1]

Érthető, hogy ez a siker nem jött magától. Azokra a napokra emlékezve sok-sok lelkes párt-, KISZ- és FDE-propagandistát és agitátort kellene megneveznem, köztük Jurij Kozubot Turja Bisztráról, Vaszil Dubot, Ivan Szoljákot, Ivan Csobalt, Mihajlo Jackivot Sztavnéból, Jurij Kofelt, Ivan Csumát Zsornaváról, Petro Musákot Zahorbból, valamint a párt számos más harcosát.

Oleksza Borkanyuk a kommunistáknak a választásokon aratott győzelméről szólva hangsúlyozta, hogy az „. . . a párt helyes, bolsevik politikájának az eredménye, Kárpát-Ukrajna dolgozó tömegei ama nagy rokonszenvének a megnyilvánulása, amelyet a világproletariátus egyetlen hazája, a Szovjetunió iránt éreznek".

Az országrészi szervezet kommunista jelöltjeinek jegyzékében Ivan Lokota neve állt az első helyen. A hatósági akadályok ellenére a dolgozók mind rá szavaztak. De nem foglalhatta el

[1] Lásd: Karpatszka Pravda, 1935. június 2.

helyét a szenátusban, mert börtönben volt... Parlamenti képviselővé választották Oleksza Borkanyukot, Török Pált, Vaszil Popovicsot.

Egy héttel a parlamenti választások után, az országrészi és a járási képviseleti szervek választásán a kommunisták ismét bebizonyították erejüket. Az országrészi képviseleti szerv 12 tagja közül hárman kommunisták voltak: Ivan Balega, Matvij Rusznák és Fejér Herman. Noha a burzsoázia a választások előkészítése során különböző cselszövésekhez folyamodott, tervei meghiúsultak.

A választási eredmények mindannyiunknak erőt kölcsönöztek.

ANTIFASISZTA EGYSÉGFRONTBAN

Hitler hatalomra jutásától való félelmében a csehszlovák kormány végül 1934 júniusában – Európában az utolsók között – elismerte a Szovjetuniót, majd egy év múlva, 1935 májusában pedig aláírta a szovjet–csehszlovák kölcsönös segélynyújtási szerződést. A dolgozók nagy lelkesedéssel fogadták ezt a szerződést. Ebben látták a kiutat, sorsuk jobbrafordulását. Remélték, hogy a kormány a szerződés aláírásával változtat majd politikáján.

A kormánynak ez a lépése még inkább a Kommunista Párt oldalára állította a tömegeket, hiszen minden becsületes ember megértette, hogy mi az egyetlen mentség Csehszlovákia népei számára.

Mi sokkal jobb feltételek közt dolgozhattunk, nyerhettük meg a szocializmusnak a dolgozókat. Sok figyelmet szenteltünk a Szovjetunió Barátainak Szövetsége szervezetei felújításának; ezek a szervezetek lehetőséget teremtettek a Szovjetunióban elért vívmányok propagálására. A Szövetség még 1930-ban alakult meg. De a reakció önkényesen feloszlatta, betiltotta. Most újra munkához látott, amiben különösen sokat segített Gáti József volt parlamenti képviselő.

A kommunisták ereje és befolyása nőttön-nőtt. Mind lendületesebb ellentámadást szerveztek a fasiszta veszéllyel, a reakcióval szemben.

Az 1935-ös évnek volt még egy fontos eseménye, amely a kommunisták számára az osztályharc és az antifasiszta küzdelem újabb szakaszát jelentette. Ez a Komintern VII. kongresszusa volt. Országrészi pártbizottságunk eddigi munkájával és harcával is készült erre az eseményre. Tudomásunk volt arról, hogy Kárpát-Ukrajna szervezete és tapasztalata felkeltette a Komintern vezetőségének az érdeklődését, és a kongresszusra meghívták Oleksza Borkanyukot. Amikor megtudta, hogy minden bizonnyal fel kell majd szólalnia a kongresszuson, Borkanyuk tisztázta, minek vehetik a legjobban hasznát tapasztalatunkból más országok kommunistái. Erről tanácskozott velünk az országrészi pártbizottság titkárságán, s beszédének minden részletét fontolóra vette.

Irigykedve, de kissé aggódva búcsúztattuk a Moszkvába induló Oleksza Borkanyukot és Vaszil Popovics szenátort. Mindegyikünk szeretett volna ellátogatni Lenin hazájába. De azt is tudtuk, hogy útjuk veszélyes. És végtelenül örültünk, amikor megtudtuk, hogy küldöttünk, Szirovi (Borkanyuk álneve) felszólalt. Ezek szerint Borkanyuk és Popovics teljesítette feladatát.

Lélekben minden szavával egyetértettünk, amit a kongresszuson mondott. Mindannyiunkat meghatottak Borkanyuknak a kongresszus szónoki emelvényéről elhangzott leleplező szavai a hatóságok terrorjáról, a Kárpát-Ukrajnán pusztító éhínségről, a nemzeti elnyomásról. Lelkesen csatlakoztunk minden szavához, amely Moszkvából a világ minden sarkába elhallatszott.

„Az ukrán burzsoázia segítségével a cseh kapitalizmus óriási nyomást gyakorolt Kárpát-Ukrajna dolgozó tömegeire. Csupán 1934–1935-ben több mint ezer munkást és parasztot vetettek börtönbe. A paraszttömegek vezérét, Lokota elvtársat, aki hatalmas tekintélynek örvendett a parasztok körében, hét és fél évi börtönbüntetésre ítélték. Erről az emelvényről forró üdvözletünket küldjük a bátor forradalmi harcosnak, Lokota elvtársnak."[1]

E szenvedélyes és szívélyes szavakra Ivan Lokota azt válaszolta nekünk, hogy keményen állja a fogságot, hogy szellemileg

[1] O. Borkanyuk: Mit jelent számunkra a Szovjetunió? Uzsgorod 1976. 167. old. (ukránul)

nem gyengül, és erőt kölcsönöz neki a dolgozók harca a jobb életért.

A Komintern VII. kongresszusának dokumentumait több ízben megtárgyaltuk. Oleksza Borkanyuk arra törekedett, hogy megértsük a kongresszus stratégiai és taktikai útmutatásait, a proletariátus általános demokratikus és forradalmi osztályharcának a problémáit.

A Komintern VII. kongresszusának anyagait a Falusi Dolgozók Egysége is magáévá tette. Főbb tételeit kifejtettük az FDE IV. kongresszusának a Csehszlovák Köztársaság kormányához címzett memoranduma tervezetében. Ez az okmány jelentős segítséget nyújtott agitációs és propagandamunkánkban a parasztok körében és az FDE soron levő, 1935. november elejére tervezett kongresszusának az előkészítésében.

Az előkészületeket a jól bevált hagyomány szerint – a járási konferenciákon, a parasztgyűléseken kezdtük el. A nagyobb falvakban és a munkástelepüléseken közös akcióbizottságok működtek, melyekben a kommunistákon és az FDE tagjain kívül más antifasiszta pártok képviselői is részt vettek. Ezek a bizottságok tömörítették a dolgozókat a reakció és a fasiszta veszély elleni harcra, megfogalmazták a hatóságoknak címzett követeléseket.

Az FDE IV. kongresszusára a mukacsevói stadionban több mint 10 000 küldött és vendég gyűlt egybe egész Kárpát-Ukrajna dolgozó parasztsága és más dolgozó rétegei képviseletében, párttagságuktól, nemzeti és vallási hovatartozásuktól függetlenül. A dolgozók tízezres gyülekezete, félretéve a pártközi, vallási és nemzetiségi vitákat, összefogott és egyöntetűen elfogadta az általunk javasolt memorandumot. Ez az okmány kifejtette Kárpát-Ukrajna társadalmi-gazdasági és politikai helyzetét, a dolgozók politikai és gazdasági követeléseit, s azt, hogy mélyítsék el a békés kapcsolatokat a Szovjetunióval. Ezek voltak alapjában a CSKP politikájának főbb tételei. A kongresszus küldöttséget választott azzal a megbízással, hogy nyújtsa át a memorandumot a kormánynak.

Még két ízben – 1936-ban és 1937-ben – rendeztünk ilyen reprezentatív FDE-kongresszust. Ez a fórum a dolgozók tüntetésévé vált a fasiszta veszély ellen, a Szovjetunióval való barátság

és szoros együttműködés mellett. A kongresszus megbízásából a memorandumot Vitezlav Mikuliček, Ivan Lokota, Oleksza Borkanyuk, Vaszil Fuscsics parlamenti képviselők, valamint Petro Varga, Bíró Bertalan, Vaszil Bubrjak, Vaszil Koszjucs, Oleksza Griga, Jurko Kozub, Vaszil Himics, Mihajlo Nemes parasztok nyújtották át a kormánynak.

A Komintern VII. kongresszusa óta eltelt rövid idő alatt is Kárpát-Ukrajna társadalmi életében érezhető volt határozatainak pozitív hatása. Több sztrájkot szerveztünk az akcióegység jegyében. Különösen sikeres volt a szvaljavai és a csinagyijevói munkások sztrájkja 1935 decemberében, amelyhez sok fakitermelő is csatlakozott. Csaknem 3000 munkás állt le, és tízszázalékos béremelést harcolt ki. Az ilyen sztrájkok idején megmagyaráztuk a munkásoknak és a parasztoknak, hogy összefogással és akcióegységgel kivívják jogaikat és céljaikat.

A mukacsevói (1936. március 28–29-i) XIII. országrészi pártkonferencia a Komintern VII. kongresszusa útmutatásainak megfelelően kiértékelte a forradalmi harc tapasztalatait és megadta a kellő útbaigazítást. A konferencia minden részlete emlékezetembe vésődött, talán azért, mert számos előző konferenciától eltérően összegyűjtötte az eddigi tapasztalatokat, világos politikai és elméleti útbaigazítást adott minden résztvevőjének.

A konferencia az elnöklőnek azzal a bejelentésével kezdődött, hogy a börtönben meglátogatták Ivan Lokotát, aki kérte:

„Mondd meg a konferencia küldötteinek, hogy őszintén köszönetet mondok nekik és minden elvtársnak, akiket letartóztatásom sem riasztott el, és még nagyobb lelkesedéssel dolgoznak a proletariátus ügyéért. A burzsoázia elvehette szabadságomat, tönkretehette egészségemet, de nem képes megtörni bolsevik szellememet.

Sok sikert kívánok a konferenciának munkájában, és bízom benne, hogy minden kommunista szilárdan, bolsevik módon helytáll a harcban."[1]

A termen harsány felkiáltások hullámzottak végig: „Legyünk

[1] Karpatszka Pravda, 1936. április 5.

olyan szilárdak, mint Lokota elvtárs!", „Szabadságot Lokota elvtársnak!", „A parlamentben a helye a vörös szenátornak!"

Konferenciánkat sok pártszervezet üdvözölte, köztük külföldiek is. De Lokota üdvözlete nem pusztán egy volt a többi közt. Benne volt lelkünk, bátorságunk és méltóságunk, ezért mindez együvé nőtt szívünkkel, erőssé, törhetetlenné tette. Így vált Lokota legendává. És ő méltó volt erre.

Az iránta érzett tiszteletünket és szeretetünket mi, küldöttek, a hozzá intézett üdvözlő táviratban fejeztük ki.

A konferencián politikai beszámolót tartott Rudolf Slansky, a CSKP KB képviselője, Oleksza Borkanyuk, az országrészi pártbizottság titkára. Ivan Balega a szervező munkáról és ezen a téren az országrészi pártszervezet előtt álló feladatokról, Ivan Turjanica a szakszervezeti mozgalom egységéért folyó harcról, Mihajlo Hadzsega pedig az ifjúsági mozgalom újabb formáiról beszélt. Én a Falusi Dolgozók Egységének tevékenységéről adtam számot. A konferencián összesen 46 küldött szólalt fel, akik átfogó képet adtak az országrészi pártszervezet tevékenységéről, feltárva mind a pozitív tapasztalatokat, mint pedig a fogyatékosságokat, a hibákat A felszólalók élesen elítélték a renegát Mihajlo Levickijt, Andrij Meskót és Jurij Szikurát, akiket szégyenletes pártellenes tevékenységük miatt kizártak a pártból. Az országrészi pártbizottság számot adott a konferenciának arról, hogy 1936-ban 217 alapsejt 2258 kommunistát számlált soraiban, köztük 1163 munkást, 644 parasztot, 270 kisiparost és kiskereskedőt, 181 hivatalnokot, alkalmazottat. A Vörös Szakszervezeteknek 2350, a KISZ-nek 2550, az FDE-nek 3860 tagja volt. Az egy nézetet vallók szervezett sorai voltak ezek.

A konferencia megválasztotta az új országrészi pártbizottságot és a küldötteket a CSKP VII. kongresszusára. Én is nagy megtiszteltetésben részesültem: a 18 küldött egyike lehettem.

Csehszlovákia Kommunista Pártja VII. kongresszusának programadó jelentősége volt: éppen fordulóponthoz ért Európa; már gyülekeztek felette a német fasizmus és az új háború barna felhői. A köztársaságban kezdték felütni fejüket a fasiszta Németország ügynökei: Csehországban a henleinisták, Szlovákiában Hlinka hívei, Kárpát-Ukrajnán a Fenczik-, a Bródy-, a Volosin-,

a Vozáry-pártiak.* Igaz, különböző vályukból etették őket: egyeseket Lengyelországból, másokat Magyarországról támogattak, a többi pedig Hitlerrel paktált, de a céljuk egy és ugyanaz volt: a fasizmus. Ebben a bonyolult helyzetben a CSKP a demokrácia és a köztársaság következetes védelmezőjének szilárd álláspontjára helyezkedett a kongresszuson. Azzal az előrelátó és Csehszlovákia összes népei számára előnyös követeléssel állt elő, hogy népfrontkormányt hozzanak létre.

Kárpát-Ukrajna pártszervezete részéről a kongresszuson öt küldött szólalt fel: Oleksza Borkanyuk, Ivan Turjanica, Mihajlo Hadzsega, Ivan Balega és én. Ismertettük kommunistáink harci tapasztalatát, amely igen jelentős volt: az összes országrészi szervezetek közül a mienk élvezte a tömegek legnagyobb támogatását és örvendett a legnagyobb tekintélynek. A kongresszusi előkészületek során felosztottuk egymás közt a kulcsfontosságú kérdéseket, hogy jobban megvilágítsuk azokat: a dolgozók internacionalista szolidaritása és az SZK(b)P tapasztalatának a felhasználása, a vörös szakszervezetek szerepe a munkásegységfront megteremtésében, a forradalmi mozgalom átalakítása, a dolgozók tömegszervezetei szerepének és befolyásának a növelése. Én arról beszéltem, hogyan dolgoznak a kommunisták falun, mik a módszereik, mi a szerepe a kommunisták vezetése alatt álló FDE-nek, ennek a haladó parasztok nagy tömegeit átfogó szervezetnek.

Mind az országrészi konferencián, mind a kongresszuson láthatatlanul jelen volt bátor földink, Ivan Lokota: a börtönökben sínylődő többi hős harcossal együtt a kongresszus díszelnökségének tagjává választották. A kongresszus üdvözlő táviratot küldött Lokotának. És a teremben ismét felharsant a határozott kö-

* *Konrad Henlein* – a Csehszlovákiában működő fasiszta Szudétanémet Párt alapítója és vezetője. Hitler eszközként használta fel Csehszlovákia feldarabolásához; Henlein a szudétanémet terület birodalmi biztosa, később gauleiter (helytartója) lett. – *Andrej Hlinka* – szlovák katolikus pap, az 1912-ben megalakult, klerikál-fasiszta Szlovák Néppárt vezetője, az „önálló Szlovákia" szeparatista programjának fő képviselője. 1939. március 14-én az ő pártja kerül hatalomra és kiáltja ki az autonóm szlovák köztársaságot. – *Vozáry Aladár* – mukacsevói újságíró, Nagy-Magyarország nacionalista programjának híve, a Horthy-megszállás hű kiszolgálója.

vetelés: „Szabadságot az antifasisztáknak!", „Engedjék szabadon Lokota elvtársat!".

A kongresszus idején egy prágai kórházban meghalt harcostársunk, Kárpát-Ukrajna dolgozóinak hű fia, Török Pál. A kongresszus kegyelettel adózott emlékének. Prága egész dolgozó népe búcsúztatta Török Pált. Népes gyászgyűlés volt, amelyen kongresszusi küldötteink (köztük én is) számot adtak Török Pál életútjáról. Holttestét a koporsóval Mukacsevóra szállították. Temetése hatalmas antifasiszta tüntetéssé vált, amilyent még nem látott Kárpát-Ukrajna: több mint 18 000 ember búcsúztatta a kommunista Török Pált. Az országrész minden tájáról jelen voltak küldöttek! A reakció akkor ismételten meggyőződhetett arról, hogy még a halál sem ritkíthatja meg a forradalmárok sorait, mert egy helyébe ezrek állanak.

A köztársaság dolgozói saját költségükön márvány emlékművet állíttattak a harcos sírjára. Az emlékműre a dolgozók forradalmi egységének jelképét – a sarlót és kalapácsot – vésték. De a magyar megszállók uralmuk első napjaiban megcsúfolták ezt az emlékművet. Még a halott Török Páltól is féltek, rettegtek a nép emlékezetétől. Miután a Szovjet Hadsereg felszabadította Kárpátontúlt, az emlékművet restaurálták.

A kongresszusról erőt merítve, eszmei és gyakorlati szempontból felvértezve tértünk haza. Mindannyian a CSKP KB főtitkára, a Komintern végrehajtó bizottsági tagja, kongresszusunk küldötte, Klement Gottwald beszámolójának a hatása alatt álltunk. Különösen jó érzés volt számunkra, hogy Ivan Lokotát, Petro Vargát, Kelemen Miklóst a kongresszus a CSKP központi szerveibe választotta.

A kongresszus leszögezte, hogy a Kommunista Párt fő feladata a köztársaság dolgozói közös akcióinak a szervezése a fasiszta veszély ellen, a társadalmi és a nemzeti jogokért, az életszínvonal emeléséért folyó harcban. 1936-ban 40 sztrájkot szerveztünk, amelyek ékesszólóan igazolták Kárpát-Ukrajna proletariátusa osztályöntudatának gyors növekedését: a munkások pártállásuktól függetlenül sztrájkoltak.

A beregovói és a vinogradovi járás szőlőmunkásainak sztrájkja később Mukacsevo környékére is kiterjedt. Mi, az országrészi

pártbizottság munkatársai részt vettünk e sztrájk előkészítésében, egybekapcsoltuk a gazdasági követeléseket a politikaiakkal, rámutattunk az antifasiszta harc életbevágó fontosságára. Ilyen arányú megmozdulást régóta nem láttak a három járás szőlőtulajdonosai. Mintegy tízezren sztrájkoltak! A hatóságok alaposan megijedtek. Csendőröket vezényeltek a sztrájkolók ellen, közel 100 sztrájkolót, főleg kommunistákat, letartóztattak. A munkások ennek ellenére sem hátráltak meg. Ezekben a nehéz napokban az országrészi pártbizottság munkatársai állandóan, jóformán éjjel-nappal a sztrájkolók között voltak, erősítették bennük a győzelembe vetett hitet. És a tulajdonosok kénytelenek voltak meghátrálni: 22 százalékkal emelték a munkások munkabérét, egyes kategóriákban pedig 80 százalékkal. Ezt a győzelmet a munkásság akcióegységével és szolidaritásával vívta ki, a szociáldemokraták és a nemzeti szocialisták* megalkuvó álláspontja ellenére.

Eredmények születtek az ifjúsági munkában is. 1936 júniusában Mukacsevo járásából több mint 1200 ifjút és leányt hívtunk össze antifasiszta nagygyűlésre. Volf József, Joszip Havelka, Mihajlo Hadzsega, Ivan Haragonics, Kahán János, Kovács János, Vaszil Resetar, Rotman Miklós, Cipf István és a többi szónok elemezte az országban kialakult helyzetet, felhívta a figyelmet a fasizmus veszélyére, elmondotta, hogyan harcolhatja ki magának az ifjúság az emberhez méltó életet és védheti meg a demokráciát, a köztársaságot. Én is felszólaltam ezen a népes nagygyűlésen. Arról beszéltem, mennyire fontos az ifjúság egysége és szolidaritása nemzeti és vallási hovatartozásától, politikai meggyőződésétől függetlenül, mert nehéz idők közelednek, s az ifjúságnak meg kell védenie a Csehszlovák Köztársaságot a belső és a külső fasizmustól.

Az ifjúság egyöntetűen jóváhagyta a kommunisták által előterjesztett határozati javaslatot.

* *Cseh Nemzeti Szocialista Párt* – 1897-ben alakult meg, támogatta a németellenes cseh nemzeti mozgalmat. Igazi jelentőségre az első világháború után, az önálló Csehszlovák Köztársaság megalakulásakor tesz szert. Polgári demokrata párt, amely mindvégig szemben áll a marxista munkásmozgalommal. Vezetői Klofáč, Beneš és mások voltak.

Hiába indított harcot a kommunista párt azért, hogy megvédje a köztársaságot a német fasizmustól, nem lágyította meg a burzsoázia szívét. Akárcsak korábban, a párt aktivistáinak minden lépését szemmel tartotta a rendőrség. Akárcsak azelőtt, a végrehajtók és a finánc csendőrök kíséretében járták a falvakat, hogy behajtsák az adót. Egyre nehezebb lett a dolgunk. Közös akcióbizottságok szervezték a dolgozó parasztság ellenállását, és a burzsoáziának ezzel számolnia kellett.

1936 őszén jártam a Velikij Bereznij-i járás falvaiban és mindezt saját szememmel láttam. A parasztok, méghozzá nemcsak a kommunisták, az FDE tagjai, hanem mások is szívesen eljöttek a gyűléseinkre, és már nem sokat törődtek azzal, hogy az ilyen gyűléseket szemmel tartják a hatóságok. Szeptember 20-án Szil községben már nemcsak aktivistáinkhoz szóltam. A gyűlésre az egész felnőtt lakosság egybegyűlt.

1936 végén és 1937 elején figyelmünk az országrészi és a járási képviseletek választására összpontosult. E kampánnyal kapcsolatban az országrészi pártbizottság azt a feladatot tűzte az alapsejtek és az FDE elé, hogy a legmesszebbmenően ki kell használni a paraszttömegek forradalmi lendületét. Nemcsak arra törekedtünk, hogy visszaszerezzük mandátumainkat a községi és a járási képviseletekben, amelyektől a burzsoázia néhány évvel azelőtt megfosztott bennünket, hanem hogy újakat is nyerjünk.

A falvakban végzett gondos politikai munka meghozta eredményét. Az 1937. évi választások után a CSKP-nak 993 képviselője volt Kárpát-Ukrajnán a községi képviseletekben, 88 kommunistát bíróvá vagy helyettes bíróvá választottak (többek között Beregovón és Vinogradovón). A 12 járási képviseletben 60 kommunista képviselőnk volt.

A választási sikerek kedvezően hatottak az olyan tömegszervezetek tevékenységére is, mint amilyen a Szovjetunió Barátainak Szövetsége, a Munkás-sportszövetség stb. volt.

Jelentős eredményeket értünk el a nők bevonásában a politikai harcba. Hosszú időn át ez volt munkánk egyik leggyengébb pontja. Előfordult, hogy a férj a Kommunista Pártra szavazott, a feleség viszont, akit megtévesztett a pap, Kurtyakékra vagy Volosinékra, attól függően, hogy kinek hajbókolt a „tisztelendő úr".

Pártmunkám első éveiben ritkán láttam a gyűléseinken nőket. Akkori aktivistáink között csak néhány nőt említhetek: Hanna Szidorjakot, Mikola Szidorjak feleségét, Marija Lokotát, a „vörös szenátor" feleségét, Török Ilonát, Marija Velicskót, Hafija Vorohtát és Marija Bojcsukot.

1937-ben sok nő lett a Kommunista Párt tagja, elsősorban aktivistáink élettársai, leánygyermekei. Kárpát-Ukrajna nőmozgalmának kedvence lett Turjanica Anna, a párt tevékeny agitátora. Szilárd jelleme mindenkinek imponált. Turjanica lelkes aktivistákat tömörített maga köré, az Asszonyok és Leányok Egyesülete élén állt. Tevékeny segítőtársai voltak: Török Ilona, Cipf Mária, Borkanyuk Szeréna, Szofija Hadzsega, Háberman Gizella, Marija Panyko és mások. Elismeréssel emlékezem a párt és az FDE aktivistáira: Vaszilina Rusznákra és Terezija Zseliznyákra.

Az uzsgorodi pionírszervezetet Bacsó Anna, a kommunista munkásnő alapította. Mindig a sztrájkolók között, a tüntetők első soraiban volt. Ahol erős alapsejtünk volt, ott a nők igen aktívan kivették részüket a szervezet munkájából. Itt említhetném Hanna Grigát Nizsnyi Vorotáról, Vaszilina Grigát és Nuca Zsupánt Nyizsnye Szeliscséből, Olena Skuncot és Marija Lolint Mizshirjáról, Mokán Veront Szolotvinóról, Kelemen Irmát Beregovóról, Marija Cserevkót Dubovecből, Kiss Máriát Vinogradovóról, Hanna Hodánicsot Dubrinicsból, Nuca Polovkát Hrusevóból, Marija Kurtát Cservenyovóból, Olena Tacejt Szvaljaváról, Marija Mozsarovicsot Boronyaváról, Marija Ljalkót Voloszjankáról, Hanna Mondokot, Ébert Izidor feleségét és Fejét Katalint Uzsgorodról, Rosinec Irmát Viskról és másokat.

Megemlítenék egy akciót, amelyet a CSKP országrészi bizottsága szervezett a kommunista nők és az FDE nőtagjai részvételével az iskolás korú gyermekek megsegítésére Kárpát-Ukrajnán s különösen az éhező Verhovinán.

Még 1933 telén Volovec községben (ma Mizshirja) egybehívták azokat az anyákat, akiknek a gyermekei nem járhattak iskolába, mert nem volt lábbelijük, és éheztek. Elhatározták, hogy szervezetten felkeresik a jegyzői hivatalt és követelni fogják a gyermekek megsegítését ruhával, lábbelivel, iskolai étkezéssel és tanszerekkel. A piactéren keresztül indultak a hivatal felé, és sok

nő csatlakozott hozzájuk. A jegyző megijedt a nők tüntetésétől. Hívatta a csendőröket, akik durván feloszlatták a csoportosulást, Olena Szkuncot, Hanna Pazinát, Marija Lolint pedig letartóztatták. Afelől faggatták őket, hogy kik szervezték a tüntetést, nincs-e közöttük képviselője az országrészi pártbizottságnak. Házkutatást is tartottak náluk és megfenyegették őket.

Vészterhes, viszontagságos idők következtek. Németországból és Olaszországból a fasizmus átcsapott Spanyolországba és fojtogatni kezdte a köztársaságot. Országrészi pártszervezetünk ismét tanúságot tett eszmei és erkölcsi érettségéről. Mi, ukránok, magyarok, csehek, szlovákok, zsidók, románok, valamennyi nemzetiség képviselői, közösen harcoltunk a burzsoá kizsákmányolás ellen. Internacionalista szellemével, a legkülönbözőbb burzsoá nacionalista irányzatok elleni harcával országrészi pártszervezetünk kiérdemelte minden nemzetiség dolgozóinak a tiszteletét. A kommunisták nem kímélték sem a Kurtyak- és Bródy-féle „autonómistákat", sem az „igazhitű szlávokat", a Beran-, Bacsinszky- és Scserecky-féle agrárpártiakat, se Fenciket, az „egész Oroszország" nagy „hívét", sem a Volosin-féle ukrán fasisztákat, sem az Ortutay-féle magyar nacionalistákat,* sem a Kugel–Spiegel-féle cionistákat... Nyíltan megmondtuk, hogy kik ők voltaképpen: bérencek, ragadozók, akik saját hasznukat nézve elárulják a dolgozók érdekeit, és csakis szerencsétlenséget zúdítanak a dolgozókra.

Azokban a napokban, amikor támadás érte a Spanyol Köztársaságot a német és az olasz fasizmus részéről, különös erővel nyilvánult meg országrészi pártszervezetünk internacionalista jellege. Megbélyegezve a fasizmust, a kommunisták készek voltak

* *„igazhitű szlávok"* – az ún. nagyorosz irányzat hívei, akik a terület népeit és tulajdonképpen egész Ukrajnát a „Kamcsatkától Poprádig" terjedő egységes orosz nép tagjainak tekintette. Ennek az irányzatnak a gyökerei a 19. századi nemzeti mozgalmakig nyúlnak vissza, az első világháború után továbbfejlődésében nagy szerepet játszottak az emigráns fehérgárdisták. Pártjai a Kurtyak-párt és az ún. Munkapárt, valamint különböző közművelődési egyesületek. – *Ortutay Tivadar* – magyar nacionalista politikus, aki a „Cseh világ a Kárpátokban" című könyvében a kárpátukrán–magyar összetartozás „magyarorosz" koncepcióját fejti ki.

közvetlenül is felvenni vele a harcot Spanyolország frontjain. A csehszlovák hatóságok mindenképpen akadályozták az önkéntesek elutazását, üldözték családjaikat. Útnak indításukat a Kommunista Párt vállalta és valósította meg illegálisan. A kommunisták titkolták társaik elutazását Spanyolországba, hogy megóvják az internacionalisták családtagjait a fasiszta elemek esetleges terrorjától.

Az elsők között indult útnak Spanyolországba a kommunista Mikola Holovka Ljutából. Ez az egyszerű fakitermelő, a ljutai kommunista szervezet egyik alapító tagja mindig a legveszélyesebb helyen volt, ott, ahol bátrakra, határozott emberekre volt szükség. Elvtársaira hagyva két gyermekét és feleségét, vállalta az internacionalista harcos magasztos kötelességét. Őt követve útra keltek Ljutáról bajtársai, Ivan Humen és Jurij Lovics.

Nyugtalankodtunk amiatt, hogyan sikerül Holovkának Ausztrián, Olaszországon, Franciaországon át eljutni Spanyolországba, nem ismerve idegen nyelveket, csupán kísérőinek a címét. Nagy öröm volt számunkra, amikor Holovka nemsokára ezt írta földijeinek a *Karpatszka Pravdán* keresztül: „Hozzátok fordulok, Kárpát-Ukrajna dolgozói: siessetek a spanyol nép segítségére, mert ez a nép és mi vele együtt mindenkiért, a ti békés, boldog életetekért harcolunk."[1]

Kárpát-Ukrajna, pártunk sok hű fia küzdött Spanyolország frontjain a fasizmus ellen. A kárpátontúliak sohasem felejtik el a tyacsevói járási Nagy János és Nemes Mihály, a beregovói járási Balla György, Szedlácsek Sándor, Mezei Béla, Morvai Ferenc és a vinogradovói Reizmann Menyhért, a huszti járási Csizsmar fivérek, Vaszil és Sztepan, a szvaljavai járási Ivan Zseliznyak, a mukacsevói Kahán János, Fizesi Albert, a viloki Rittenberger Mór és mások hősi cselekedetét. Proletár szolidaritásukat mindannyian hőstetteikkel, a spanyol földön hullajtott vérükkel igazolták. Az uzsgorodi Ébert Izidor, a beregovói Szeszák Sándor és Szepesi Sándor mint önkéntesek haltak hősi halált a Spanyol Köztársaságért.

Hitler lakájai Európa-szerte egyre harsányabban követelték

[1] KTÁL f. 2. op. 2. szpr. 675. árk. 28.

az első imperialista világháború után kötött szerződések felülvizsgálását. Mind arcátlanabbul viselkedett Csehszlovákiában a fasizmus „ötödik hadoszlopa". Vezetői már nem is titkolták, hogy fel akarják darabolni a köztársaságot. És mindegyik a saját gazdájához húzott. Ez a közjáték talán a legundorítóbb Kárpát-Ukrajnában volt, ahol a Bródy-pártiak, s velük együtt Vozáry és Korláth*, a magyar soviniszták a horthysta Magyarországhoz akarták csatolni ezt a területet, Fenczikék viszont a fasiszta Lengyelországhoz, Volosinék pedig minden áron el akarták szakítani az országrészt a köztársaságtól, mert „önálló államot" szerettek volna létrehozni saját börtönökkel és koncentrációs táborokkal, mint a hitleristák.

Ilyen körülmények között ült össze 1937 májusában XIV. pártkonferenciánk Kárpát-Ukrajnában, hogy összegezze az antifasiszta egységfront létrehozásáért folyó harc eredményeit. A konferencia, jól emlékszem rá, igen tárgyilagos hangnemben folyt, ami megfelelt mind munkánk, mind a helyzet komolyságának. De ugyanakkor ünnepélyes is volt a légkör: közöttünk volt a néptribun, kedves elvtársunk, Ivan Lokota, akit a dolgozóknak végre sikerült kiszabadítaniuk a börtönből. Lokota kissé megöregedett, összeesett, tekintete azonban még mindig fiatalos volt, szenvedélyt sugárzott. A küldöttek lelkesen üdvözölték Lokotát, sorra ölelgették őt.

A konferencia még egy kellemes meglepetést hozott számunkra: a CSKP KB képviseletében jelen volt régi jó barátunk, Emmanuil Klima. Akárcsak régen, ukránul beszélgetett velünk. Amikor megkérdeztük, nem felejtette-e el ezt a nyelvet, azt válaszolta, hogy Kárpát-Ukrajna elszakíthatatlanul a szívéhez nőtt, s örömmel dolgozna velünk, szívesen szerkesztené a *Karpatszka Pravdát*, az ifjúsági lapot (a *Pracjujucsa Mology*, amelyet ő alapított, mindig kedvenc újságja volt).

* *Korláth Endre* – 1920-ban megalapította a Kárpátaljai Magyar Jogpártot, amely mindvégig szorosan együttműködött a szlovákiai és kárpát-ukrajnai magyar nacionalista pártokkal, a Keresztény Szocialista Párttal és a Magyar Nemzeti Párttal. A három párt az 1930-as évek közepén Egyesült Magyar Párt néven egyesült. Korláthot a magyar megszállás után országgyűlési képviselőnek kooptálták.

A konferencia számos kérdést megvitatott. A legbonyolultabb közülük, véleményem szerint, a nemzetiségi kérdés volt. Az előkészületek során mi, a titkárság tagjai, úgy osztottuk el egymás között a megbízatásokat, hogy Oleksza Borkanyuk a nemzetiségi kérdésre összpontosíthassa a figyelmét. Ő dolgozta ki „A kommunista párt javaslatai Kárpátalja autonómiájára, gazdasági, társadalmi és kulturális fellendítésére" című dokumentumtervezetét. Ez az okmány a többi között követelte, hogy szervezzék át az országrész közigazgatását, tűzzék ki az autonóm kárpátukrán parlament választását, s természetesen ruházzák fel törvényhozási joggal. Az országrészi pártbizottság jóváhagyta ezeket a javaslatokat, amelyek megfosztották az ütőkártyától a nacionalista pártokat, amelyek azzal próbálták megtéveszteni a tömeget, hogy azt állították; a kommunisták ellenzik az autonómiát. Nos, mi nyomatékosan kijelentettük: a kommunisták az autonómia mellett vannak, de olyan autonómia mellett, amely a dolgozók érdekeit képviseli, nem pedig a burzsoáziáét. Az utóbbi ugyanis csak egy célt követ: „autonómiát" Kárpátukrajna dolgozóinak, hogy egymaga zsákmányolhassa ki őket.

Ezekben a napokban minden erőnkkel a reakció sötét erői ellen harcoltunk, amelyek igyekeztek felszámolni a demokratikus szabadságjogokat, odavetni területünket a fasiszta államok prédájául, egy új világháború poklába akarták rántani a világot.

Ez a légkör nyomta rá bélyegét az FDE soron levő VI. kongresszusának az előkészületeire is. A kongresszust 1937. október 10-re hívtuk össze Mukacsevón. Az újabb memorandum, amelyet ezúttal Kárpát-Ukrajna kormányzójának címeztünk, a parasztság égető problémáit és bajait sorolta fel, demokratikus jogokat, nemzeti egyenjogúságot követelt és határozott harcot a fasizmus ügynökei ellen, a köztársaság védelmében.

A memorandum ezúttal is elmarasztalta a kormányt, amiért szabadjára engedte a fasisztabarát pártokat, a kommunistákat pedig tovább üldözte.

A memorandumot 200 község képviseletében sok ezer paraszt hallgatta meg, és egyöntetűen helyeselte. Október 24-én pedig a dolgozók a *Karpatszka Pravda* és ennek magyar nyelvű kiadása,

a *Munkás Újság* hasábjain olvashatták. Kárpát-Ukrajna parasztsága nyomatékosan kifejtette gazdasági és politikai követeléseit.

Pártszervezeteink aktivitása egyre fokozódott. A dolgozók mellénk álltak, mert látták, hogy csak a kommunisták a haza, az ország igaz védelmezői. 1938 januárjában már 261 alapsejtünk volt, a párttagok száma pedig meghaladta a 3000-ret. Januárban 291-en, februárban 331-en léptek be a pártba. Összel az országrészi szervezetnek már csaknem 4000 tagja volt.[1] Soha még nem volt ilyen nagy létszámú a párt. A többi országrészben is nőtt a CSKP tagjainak száma. A tömegek azzal, hogy mind határozottabban a kommunisták mellé álltak, kifejezésre juttatták azt az elszántságukat hogy szembeszállnak a fasiszta veszéllyel, megvédik a demokratikus vívmányokat...

1938. május elsejét egységes sorokban fogadtuk. Sok ezer ember vonult ki a városok utcáira. És így volt ez az egész köztársaságban. Május elseje megmutatta, hogy a nép kész megvédeni a köztarsaságot Hitler szándékaival szemben, aki már összevonta csapatait a csehszlovák határon. Nyilván ez késztette a kormányt a mozgósításra. A kommunisták elsőkként jelentkeztek csapataiknál, a köztársaság védelmét propagálták, a behívottak pedig útban a laktanyába vagy besorolási helyükre, forradalmi dalokat énekeltek, antifasiszta jelszavakat hangoztattak. Ez annyira megijesztette a hatóságokat, hogy a mozgósítottakat nem is öltöztették katonaruhába, nem adtak fegyvert a kezükbe, csaknem mindenkit hazaküldtek. A behívottak között volt Ivan Turjanica is.

Helyesen mérve fel a belpolitikai helyzetet, az országrészi pártbizottság vezetőségi tagjai elhatározták, hogy a Kárpát-Ukrajnán állomásozó ezredek parancsnokságával is szilárdítani fogják a kapcsolatukat.

Engem mint az országrészi pártbizottság vezetőségi tagját és Vaszil Fuscsicsot, a kommunisták parlamenti képviselőjét a párt azzal bízott meg, hogy szervezzük meg a Huszt környéki dolgozók küldöttségét. A járásból mintegy 60 küldött gyűlt egybe. Köztük Ivan Velicsko és Oleksza Ruscsak Husztról, Oleksza Timko és

[1] Kárpátontúl területi pártszervezetének története. Uzsgorod 1968. 1. köt. 238. old. (ukránul)

Mihajlo Mozsarovics Boronyaváról, Ivan Andrijco Szokirnicából, Dmitro Olekszik Izából, Mihajlo Kalinics Veljatinóból, Petro Deák Szteblivkából, Jurij Szenevics Lipcsáról, Dmitro Petrik Horincsevóból, Sztepan Ivasz Koselevóból és mások.

– Ezredes úr – szóltam a küldöttség nevében, – mi, a huszti járás dolgozóinak kommunista képviselői biztosítjuk önöket, hogy készek vagyunk a hadsereggel együtt megvédeni a köztársaságot a fasizmustól. A hadsereggel, a Szovjetunió segítségével biztosan megvédjük a köztársaságot, és szétzúzzuk a fasizmust!

Az ezredes ijedten kezet szorított velem és remegve mondta:

– Nagyon hálás vagyok önöknek azért, hogy készek megvédeni a köztársaságot. Ha szükség lesz rá, fegyverbe szólítjuk önöket.

De erre nem került sor, mert az uralkodó osztály, a tőkések, a földbirtokosok meg a Masaryk–Beneš-féle kormány kapitulált München fasiszta diktátuma előtt.

Így hát a cseh burzsoáziának nem kellett a tömegek hazafisága. Saját önző érdekeivel törődött.

IV. Fogságban

ALJAS ÁRULÁS

A csehszlovák kormány a kulisszák mögött, titokban alkudozott a reakciósokkal, s egyik engedményt a másik után tette. Igyekezett elaltatni a dolgozók éberségét, azzal kérkedve, hogy válaszul a mozgósításra Németország visszavonta csapatait Csehszlovákia határairól. A tapasztalt politikusok azonban jól látták: a hitleristák csupán taktikát változtattak. Célul tűzték ki, hogy belülről döntik meg a köztársaságot. Utasították ötödik hadoszlopukat, hogy fokozzák felforgató tevékenységüket, szeparatív akciókra serkentve a csehországi, a szlovákiai és a kárpát-ukrajnai fasisztákat. A kommunisták leleplezték ezeket a manővereket, és követelték, hogy a kormány lépjen fel erőteljes ellenakciókkal. A kormány azonban ennek az ellenkezőjét tette. Nem akarok részletesebben kitérni arra, hogyan viszonyult a henleinistákhoz, a Hlinka-pártiakhoz, miként alkudozott velük. Csak a kárpát-ukrajnai vonatkozásúakat mondanám el. Hodža, a miniszterelnök több ízben fogadta Hrabárt, a kormányzót, sőt egy amerikai jöttmentet, Gerovszkyt is, aki az „amerikai ruszinok küldöttsége vezetőjének" adta ki magát. A miniszterelnök illedelmesen meghallgatta az ukrán és a magyar nacionalista pártok képviselőit, tárgyalásokat folytatott velük az ezerszer megígért „autonómia" kérdésében.

Ezek a „hírek" felháborodást váltottak ki körünkben, megvitattuk őket az országrészi pártbizottság titkárságán. A kormányreakció aljasságával és cselszövéseivel nem először találtuk szemben magunkat. Azt furcsálltuk, hogy a kormány éppen azokkal játszott össze, akik a köztársaság sírásói voltak. Az országrészi pártbizottság tiltakozott az ellen, hogy a kormány az autonómiával kapcsolatos döntésében nem számolt e terület legnagyobb pártjának – a Kommunista Pártnak a véleményével. Szerte a vidéken

tiltakozó gyűléseket és tüntetéseket rendeztek a kormány titkos cselszövései ellen.

A dolgozók veszedelmes nyomására július 14-én Hodža miniszterelnök végül fogadta a Kommunista Párt küldöttségét, melynek tagjai Klement Gottwald, Viljam Siroky, Bruno Keller, Steiner Gábor, Karl Slivka és Oleksza Borkanyuk voltak. Két nap múlva Borkanyuk a titkárság ülésén beszámolt a találkozóról. A miniszterelnöknek kifejtették a Kommunista Párt elképzelését a nemzetiségi kapcsolatok rendezését illetően. Kárpát-Ukrajna esetében a XIV. pártkonferencia által kidolgozott javaslat mellett szálltak síkra.

Bennünket természetesen érdekelt, hogyan reagált Hodža a Kommunista Párt javaslataira.

Borkanyuk elgondolkozott, majd rövid hallgatás után izgatottan mondta:

– Hogyan reagálhat a burzsoázia miniszterelnöke a mi javaslatainkra? Meghallgatott minket, mert másképp nem cselekedhetett. A Hodžánál tett látogatás után a KB-ban ismét megtanácskoztuk, mit tegyünk a továbbiakban. Elhatároztuk, hogy harcolni fogunk! Harcolni programunkért, a dolgozók érdekeiért, a köztársaságért. Harcolni a végsőkig, bár nincs semmilyen illúziónk a burzsoá kormánnyal kapcsolatban.

És a kommunisták folytatták a harcot. Országrészünk forrongott: egymást követték a nagygyűlések, tüntetések. „Harcoljunk a fasizmus ellen! Mondjunk nemet a fasizmusnak!" Ez volt a dolgozók akarata. Ezt hangoztatták állandóan, annak ellenére, hogy nyugati „barátai" – Anglia és Franciaország – aljasan elárulták Csehszlovákiát: ravasz cselszövésekkel arra késztették a köztársaság kormányát, hogy kapituláljon a fasiszta Németország előtt. A kommunisták az országrészi pártbizottság körlevele szerint cselekedtek, amelyet 1938. június végén küldtek szét, és amely behatóan elemezte a köztársaságban kialakult kritikus helyzetet: „... ha a cseh reakció előkészíti Csehszlovákia kapitulációját, mint ahogy Schuschnigg tette Ausztria esetében, akkor senki se siet majd a segítségünkre, és fasiszta rabságba kerülünk."[1]

[1] Sljahom Zsovtnya. 4. köt. 467. old.

A kommunisták semmit sem rejtettek véka alá, a tiszta igazságot mondták, figyelmeztették a burzsoá nacionalistákat és szeparatistákat:

„Aki ma nem harcol, hogy megvédje a köztársaságot a külső fasizmustól és a belső reakciótól, az Kárpátalja autonómiájáért sem harcol . . . Aki az autonómia mellett szónokol, és ugyanakkor Hitlert, Mussolinit, Francót dicséri, az az autonómiával csak becsapja a népet, hogy segítse a külső fasizmust, és a belső reakciót népünk fasiszta rabságba döntésében."[1]

Mi, az országrészi pártbizottság aktivistái, akik állandóan a tömegek közt voltunk, tapasztaltuk, hogy a dolgozó nép tiszta szívvel magáénak vallja programunkat, fellép a fasizmus támadása ellen. Az az óhaja, hogy a köztársaság a Szovjetunióval kötött kölcsönös segítségnyújtási szerződés értelmében a szovjetek országára támaszkodjon. Július végén a CSKP tüntetést rendezett Košicén a köztársaság védelmében. A Kelet-Szlovákiában és Kárpát-Ukrajnán élő valamennyi nemzetiség képviseletében mintegy 25 000 ember egyhangúlag kinyilvánította, hogy a dolgozók készek megvédeni a köztársaságot a fasizmustól. Országrészünk tüntetőinek az élén Oleksza Borkanyuk állt.

Ősszel terrorista csoportok szivárogtak be Magyarországról Kárpát-Ukrajnára és Szlovákia déli részére, hogy zavargásokat provokáljanak és alkalmat teremtsenek arra, hogy Magyarország és a többi fasiszta ország beavatkozzon a köztársaság ügyeibe. A dolgozók követelték a hatóságoktól, hogy keményen bánjon el a terrorista szabadcsapatosokkal. Az országrészi bizottság, látván a hatóságok közömbösségét, a CSKP KB határozata értelmében hozzálátott a munkásőrség osztagainak megalakításához. Mindenütt, ahol megjelentünk, hogy megszervezzük ezeket az osztagokat, a dolgozók lelkesen jelentkeztek a szolgálatra, fegyvert követeltek, hogy maguk fékezzék meg a fasisztákat. Sajnos, a hatóságok ezúttal se tettek eleget a hazafiak óhajának. De a munkásőrség osztagai még így is gátat vetettek a fasiszta elemek garázdálkodásának. A beregovói munkásőrség például Morgental Istvánnak, a járási pártbizottság titkárának a vezetésével ártal-

[1] Sljahóm Zsovtnya. 4. köt. 471. old.

matlanná tette a terrorista szabadcsapatokat. A munkásőrség többi osztagában is nagy volt a harci kedv.

Sajnos, a Beneš–Hodža-kormány nem tanúsított ilyen határozottságot. A kommunisták megértették, hogy ez a körülmény még inkább ösztökélni fogja a fasisztákat, hogy belülről ássák alá a köztársaságot. És valóban, Henlein, a hitlerista ügynök, aki nemrég még szívesen tárgyalt a kormánnyal, félbeszakította a megbeszéléseket és szeptember 12-én fasiszta puccsot szervezett a Szudétavidék 40 helységében. A dolgozók, a hadsereg és a biztonsági szervek támogatásával határozottan és villámgyorsan elfojtották az összeesküvést, Hitler pedig nem igyekezett segítséget nyújtani a puccsistáknak. Országszerte tüntetések zajlottak le, amelyeken követelték, hogy így kell eljárni a fasisztákkal más esetben is, nem szabad hagyni, hogy kezet emeljenek a köztársaság területi épségére és függetlenségére.

Reméltük, hogy a henleini puccs leverése meggyőzi a kormányt a nép erejéről s ezentúl keményebben, határozottabban lép majd fel. De az események másként alakultak. Kiderült, hogy a burzsoázia jobban tart az antifasisztáktól, mint a fasizmustól. Kész volt feláldozni a köztársaságot, a nép szabadságát, csakhogy megőrizze saját kiváltságait, pozícióit. A kommunisták újfent meggyőződtek, hogy a köztársaságnak nincs saját, független kormánya. Mert amikor Anglia és Franciaország kormánya Münchenben egyezségre lépett Hitlerrel, a Beneš–Hodža-kormány elfogadta a nyugati államok „javaslatait" és kapitulált a fasiszta Németország előtt.

A dolgozók felháborodása határtalan volt. Spontán nagygyűlésekre, tüntetésekre került sor: „Egy talpalatnyi földet se engedjünk át az agresszoroknak!". Bennünket, kommunistákat sokan kerestek fel, olyan emberek, akik azelőtt sohasem vettek részt mozgalmunkban, és kereken kijelentették: „A kommunistáknak igazuk volt, a burzsoá kormányban nem lehet megbízni, az nem a népről, hanem csak a burzsoáziáról gondoskodik."

Vártuk Oleksza Borkanyuk hazatérését a Központi Bizottságból, ahová tanácsokért utazott a további akciókat illetően. Október 8-án érkezett meg, és a vezetőségi tagok egybegyűltek az országrészi pártbizottságban, amely akkor már Uzsgorodon volt.

Saját dolgozószobájában vártuk Borkanyukot. Fejér Herman hallgatagon járt fel-alá a helyiségben, Mikola Klimpotyuk valamilyen szöveget ellenőrzött, gondolataiba merülve hajolt az újság fölé Weiss Sámuel. Én, Vaszil Fuscsics, Petro Varga a dolgozószoba közepén állva beszélgettünk.

– Mint ahogy a kutyából nem lesz szalonna, éppúgy a burzsoáziától sem várhatunk semmi jót – mondta Fuscsics.

– De hát mi mást várhattunk az agrárpártiak főkolomposaitól? Talán azt hittétek, hogy behívják az országba a Vörös Hadsereget? Magától a vörös színtől a hideg rázza őket. Chamberlain és Daladier szívrohamot kapna, ha Európa szívében teremne a Vörös Hadsereg – mondta izgatottan Ivan Turjanica.

Borkanyuk észrevétlenül lépett be, és máris rátért a tárgyra. Tájékoztatta a jelenlevőket a CSKP KB üléséről, annak határozatáról.

– A Központi Bizottság felszólítja a kommunistákat, hogy ne engedjenek a pánikhangulatnak, ne nézzék tétlenül az eseményeket, védelmezzék a köztársaságot, a demokratikus rendet. Miután a szudétanémeteket a birodalomhoz csatolták, Csehországban talán tisztább lesz a légkör, de nálunk, Kárpát-Ukrajnán és Szlovákiában a fasisztáknak még nagyobb lesz a hangjuk. A mi feladatunk megakadályozni, hogy Kárpát-Ukrajnát és a megcsonkított köztársaságot lerohanja a fasiszta fenevad.

A helyi reakció semmibe vette a kommunisták felhívását. Minden áron, még ha a nép rabsága árán is, de uralkodni akart. Egész sor cselszövés után elérte, hogy kinevezték „Podkarpatszka Rusz autonóm kormányát", Bródy Andrással az élén. Bródy serényen hozzálátott a „népszavazás" megrendezéséhez, hogy Kárpát-Ukrajnát Magyarországhoz csatolják.

Bródy már nem titkolta, hogy a Horthy-Magyarország ügynöke. Találkozásai Magyarország képviselőivel a világ szeme előtt zajlottak le, így a csehszlovák kormány kénytelen volt leváltani őt „miniszterelnöki" posztjáról és letartóztatni. Új „miniszterelnökké" Augusztin Volosint, az ukrán fasiszták vezérét nevezték ki; nekik támadt az az esztelen ötletük, hogy Szovjet-Ukrajnát Kárpát-Ukrajnához csatolják.

Ez egy időre nyilván megzavarta a magyar kormányt, amely

remélte, hogy a „népszavazás" segítségével könnyen megkapja ezt a területet. Nemsokára ismét akcióba lépett és így született meg a bécsi döntés. Hitler martalékul lakájainak adta Kárpát-Ukrajna legjobb földjeit Uzsgorod, Mukacsevo és Beregovo városokkal együtt.

A burzsoázia nem játszhatta át a köztársaságot a fasiszták kezére anélkül, hogy el ne fojtsa a munkásmozgalmat, meg ne bénítsa a Kommunista Párt tevékenységét. Már szeptemberben készültünk illegalitásba vonulni. Az országrészi pártbizottság titkárságán ezt a kérdést tüzetesen megtárgyaltuk. Úgy döntöttünk, hogy haladéktalanul megsemmisítünk minden okmányt, a kommunisták névjegyzékeit, titkos sejteket létesítünk, kijelöljük az illegális járási pártbizottságok vezetőit. Előrelátásunk beteljesedett. November 2-án, a bécsi döntés napján (a körülmények jelképes találkozása!) átnyújtották nekünk az 1938. október 25-én kelt 10 392–38. számú rendelkezést (micsoda operativitás!) „a kommunista párt tevékenységének beszüntetéséről" a köztársaság egész területén.

Az országrészi pártbizottság titkárságának és a járási titkárságoknak helyiségébe berontottak a rendőrség, csendőrség állig felfegyverzett ügynökei. Összecsomagolták és elvitték mindazt, amit már nem tudtunk megsemmisíteni vagy elrejteni. Az országrészi pártbizottság és a járási bizottságok munkatársait kizavarták a helyiségekből. Az ajtókat bezárták és lepecsételték.

Másnap a bécsi döntésről olvastunk a lapokban, és nyomban megbeszéltük a döntés várható következményeit. Kommentálni az eseményt a *Karpatszka Pravdá*ban nem tudtuk, mert a lapot betiltották. Lakásainkban a rendőrség mindent felforgatott.

A csehszlovák burzsoázia betetőzte aljas árulását, sötét ügyét a nép egyetlen és hű védelmezőjével, a Kommunista Párttal szemben. Volosin kormányzata „autonóm" módon cselekedett a dolgozókkal szemben, de nem kevésbé aljasul.

Az országrészi pártbizottság nem várta ölbe tett kézzel a rendőri támadást. A jó előre megalakított illegális titkárság: Oleksza Borkanyuk, Weiss Sámuel, Ivan Turjanica, Fejér Herman és én titkos tanácskozásra gyűltünk egybe, hogy megbeszéljük a további akciókat.

A reformista, megalkuvó pártok politikája előkészítette a talajt a csehszlovák és a világreakció egyesült erőinek az árulásához. Ez a politika Münchenhez, Bécshez, a köztársaság széthullásához vezetett, azoknak a csonka demokratikus szabadságjogoknak az elvesztéséhez, amelyeket nehéz harcokban vívtak ki a dolgozók. Ez a politika tág teret nyitott a fasizmus előtt.

A Horthy-fasiszták megszállták a sokat szenvedett Kárpát-Ukrajna földjét is.

Vajon hogyan lesz ezután?

NEHÉZ NAPOK, AGGASZTÓ GONDOLATOK

Az országrészi pártbizottság illegális titkársága megbízott, hogy kerítsek Huszton titkos lakásokat és találkozóhelyeket. Szívesen vállaltam, noha nehézségek vártak rám: Huszton engem majdnem mindenki ismert, nem volt könnyű elkerülni a volosini rendőrség árgus szemét.

Nemsokára átköltöztek Husztra a titkárság más tagjai is. November elejére állhatatos, kezdeményező, sok évi harcban kipróbált elvtársakat toboroztunk össze. Úgy hagytuk el a megszállás alá kerülő járásokat, hogy illegális pártbizottságokat hagytunk ott, amelyek élén Uzsgorodon Rotman Miklós, Beregovón Tóth József, Mukacsevón Háberman Sámuel állt. Az országrészi párttitkárság az illegalitás vezetőinek a kiválasztása során gondoskodott arról, hogy azok állhatatos, eszmeileg felvértezett és fegyelmezett kommunisták legyenek, s mindamellett lehetőleg kevésbé exponáltak.

A Kommunista Párt több mint húsz kiváló aktivistája elhagyta a magyar fasiszták által megszállt területet és Husztra érkezett. Köztük Morgental, Győri, Dancs, Antal, Bíró, Puskás, Svarc, Németi és mások. A huszti aktivisták: Oleksza Ruscsak, Fegyir Havrilo, a Velicsko házaspár, Ivan és Marija segítségével lakást szereztünk nekik és igyekeztünk elhelyezni őket munkába. Svarcot, Puskást azonban Volosin rendőrsége nemsokára elfogta és a Dumen koncentrációs táborba toloncolta. Nagy nehézségek

árán sikerült kiragadni őket a Szics-gárda* karmai közül és hozzásegíteni, hogy külföldre emigráljanak.

A Kárpát-Ukrajna területén végzett illegális munkában jól jött az a tapasztalat, amelyet a harmincas években, a mély válság és a reakció uralma idején szereztünk. Az országrészi pártbizottság minden felelős munkatársa, valamennyi aktivistája illegalitásba kényszerült. Egy részük, miután a Kommunista Pártot betiltották, az országrészi pártbizottság titkárságának az utasítására azt a látszatot keltette, mintha hátat fordított volna a politikai tevékenységnek. Azt a megbízatást kapták, hogy helyezkedjenek el munkába az állami szerveknél és igyekezzenek megakadályozni a népellenes intézkedések megvalósítását, a köztársaság aláásását és azt, hogy a tisztségeket ukrán fehérgárdisták töltsék be. Ilyen kockázatos megbizatást teljesítettek Mihajlo Mozsarovics, Ivan Hafinec, Jurij Mlavec, Vaszil Magdinec, Újfalusi Gyula, Vaszil Gugy és mások. Ezek az emberek az országrészi bizottság irányvonalát követve a dolgozók érdekeit, a köztársaságot védelmezték a fasiszta megszállással szemben. Volosin „kormánya" válaszul kezdte elbocsátani az állami hivatalokból a kétes egyéneket és koncentrációs táborokba küldte őket. A volosini gaztettek elleni harcban elvtársaink nagy hasznát vették a CSKP illegális országrészi bizottsága levelének, amelyet konspirációs céllal baráti levél formájában írtak, és így címeztek: „Jurko testvérem!" A levél leleplezte Kárpát-Ukrajna úgynevezett szejmje választásának komédiáját, az államapparátus fasizálódását.

Az országrészi bizottság helyes taktikája eredményeképpen a párt hű embereinek sikerült bekerülniük a volosini „kormány" helyi szerveibe, még a Szics-gárda nevű szervezetbe is. Így könnyebben hozzájutottunk az agitációs munkához, az ukrán fasiszták népellenes tettei leleplezéséhez szükséges adatokhoz, és így számos elvtársunkat megmenthettük a koncentrációs tábortól.

A volosini rendszer első napjaiban, 1938 novemberétől fogva az illegális munkát ezek az elvtársak végezték, illetve irányítot-

* *Szics-gárda* – 1939-ben alakult, a németek és a Lengyelországban élő fehérukrán emigránsok pénzelte kárpátukrán nacionalista fegyveres alakulat, mely 1939-ben ellenállást fejtett ki a magyar megszállókkal szemben.

ták: a huszti járásban Mihajlo Mozsarovics, Oleksza Ruscsák, Oleksza Timko, a tyacsevóiban Ivan Vas, Jurij Kucina, Vaszil Leva, Olekszandr Perec, a voloveiben (mizshirjai) Ivan Lednej, Dmitro Tarahonics, Mihajlo Csepera, a vinogradovóiban Gábor Mihály, Mihajlo Handera, Kiss Elek, Ivan Kormos, Anufré György, a Velikij Bicskov-i pártkörzetben Ivan Zseliznyák, Mikola Klimpotyuk, Ivan Lokota, Mihajlo Mackanyuk, Fehér György, Vaszil Nyamescsuk, a rahovóiban Ivan Bojko, Petro Dumen, Vaszil Jónás, Mikola Roljuk, a szvaljavaiban Jurij Hadzsega, Vaszil Kuruc, Joszip Roman, Jurij Tacej, a hanicsi körzetben Mikola Gerics, Dmitro Podolszkij, Vaszil Cserevko, a szvaljavai járás vereckei körzetében Fegyir Babinec, Ivan Hafinec, Oleksza Griga, Oleksza Kurah, a perecsini járásban Ivan Kegyulics, Jurij Kozub, Pavlo Szirko, a Velikij Bereznij-i járásban Mihajlo Zatvarnickij, Mihajlo Ljalko, Mikola Pekar, Sztanko Plancsák, Jakubovics Herman, Ivan Csobal, Mihajlo Jackiv, az irsavaiban Ambroszij Gugy, Mihajlo Lengyel, Vaszil Fuscsics. Munkájukat az úgynevezett hármas és ötös vezetőségek révén végezték. Az illegális pártbizottságokhoz beosztották az országrészi titkárság egy-egy tagját, hogy tartsa a kapcsolatot velük és irányítsa tevékenységüket. Rám a huszti és a vinogradovói járást bízták.

Alig jutottak hatalomra Volosinék, máris a rágalmak özönét szórták a Szovjetunióra, fenyegetődztek, mindent megtettek, hogy kiérdemeljék a német fasiszták dicséretét. A Szics-gárda kongresszusán Huszton a Klempus fivérek és társuk, Rohács arra szólítottak fel, hogy haladéktalanul meg kell támadni a Szovjetuniót.

A kommunisták leleplezték ezt a nevetséges, esztelen szószátyárkodást. Találkozókat rendeztek az aktivistákkal, melyeken felszólaltak Oleksza Borkanyuk, Weiss Sámuel, Ivan Turjanica és az illegális titkárság más tagjai.

Magyarországról egyre gyakrabban dobtak át Kárpát-Ukrajnára fasiszta bandákat. Rálőttek a vonatokra, ártatlan embereket gyilkoltak meg. A megszállók nem elégedtek meg az elfoglalt földekkel, igyekeztek megkaparintani az egész vidéket. 1939. március 15-én Horthy hadseregének élcsapatai betörtek Husztra. A fasiszták bandita módjára, lesből meggyilkolták Huszton Ivan

Hafinecet. Éppen idejében búcsúztunk el Oleksza Borkanyuktól, Weiss Sámueltől, Ivan Turjanicától, akik sürgősen elhagyták Kárpát-Ukrajnát. Reméltük, hogy sikeresen átlépték a határt és eljutottak a Szovjetunióba. Örültünk, hogy ők már biztonságban vannak.

Az illegális országrészi bizottság előre látta: megtörténhet, hogy a magyar fasiszták egész Kárpát-Ukrajnát elfoglalják. Elutazása előtt Oleksza Borkanyuk óva intett attól, hogy a megszállás idején a régi vezetők közül bárki is a kárpát-ukrajnai pártszervezet élére álljon, mert valamennyiüket jól ismerték a hatóságok. Csak olyan kommunistákról lehetett szó, akit addigi tevékenysége alapján kevésbé ismernek, de megbízható, eszmeileg edzett és odaadó párttag. Ilyen volt Joszip Havelka, aki azelőtt főleg „kereskedelemmel" foglalkozott a pártban: az „Egység" szövetkezetet vezette. Ő továbbra is kiadhatta magát... kereskedőnek.

Nem maradhattunk Huszton tovább. Ivan Zseliznyákkal, Vaszil Kuruccal és Gábor Mihállyal, a CSKP országrészi bizottságának tagjával együtt a „Kis Harkovban", Velikij Bicskovban bújtunk meg, ahol bármelyik házban elrejtőzhettek kommunisták. Útban Máramarossziget felé Kuruc elbúcsúzott tőlünk és átment Romániába, mi pedig továbbmentünk. A Bicskovba vezető hídon Voloscsuk, a meggyilkolt tanító holttestére bukkantunk. Így kezdtek rendet teremteni a megszállók.

Velikij Bicskovban örömmel fogadott minket Mikola Lokota, a „vörös szenátor" fivére. De nem tehettük ki családját a veszélynek. Meg aztán túl sokan ismerték a Lokota család tagjait. Két hétig egyik házból a másikba mentünk: Oleksza Jacuktól Ivan Szidejhez, majd Mihajlo Kovácshoz, a Bojcsuk házaspárhoz, Sztepanhoz és Marijához. Találkoztunk Mikola Klimpotyukkal, Ivan Lokotával, Mihajlo Mackanyukkal, Haszkel Sajoviccsal. Az utóbbinak átadtam egy írógépet a röplapok sokszorosítására. Ivan Lokotával és Ivan Zseliznyákkal együtt megfelelő útbaigazításokat adtunk a pártaktívának a további munkára és a konspiráció módszereire vonatkozóan.

Bicskovban tudomást szereztem arról, hogy Huszton, Ivan Vékony lakásán, ahol albérlő voltam, valamint Boronyaván és Vi-

nogradovón fegyveres fasiszta bandák kerestek. A bicskoviaktól is érdeklődtek felőlem. Itt sem maradhattam tovább. A falusi kertek alján át, éjszaka indultam el Szolotvinóra, ahol megmagyarázhatóbbnak tűnt tartózkodásom, ugyanis ott laktak feleségem szülei, az Orgics család.

Amikor megérkeztem Szolotvinóba, elvegyültem a járókelők közé. Nekem úgy tűnt, hogy észrevétlenül sikerült eljutnom Orgicsék lakásáig. Apósommal nem közöltem, hol jártam addig, csupán arra kértem, hogy egy ideig nála maradhassak, és segítsen elhelyezkedni a sóbányában. Amint elhelyezkedem, utánam jön a feleségem a fiammal, Petykóval. Megkértem az öreget, hogy ebben a nagy zűrzavarban senkinek se említse, hogy nála tartózkodom.

Csupán egy éjszakát aludtam apósomnál. Másnap reggel berontottak a lakásba a csendőrök Popovics Sándor községi tisztviselő kíséretében.

– Mutassa az okmányait!

Átnyújtottam a bejelentőlapot, amely cseh időben személyazonossági igazolvány volt.

Popovics megkönnyebbülten sóhajtott:

– Ő az!

A csendőr meg se nézte az igazolványt.

– Kommunista vagy? Kézre kerültél! Voltál te már valaha a magyar csendőrök kezében? Nem? Akkor most megkóstolod a nyájasságunkat!...

A csendőr ordított, Popovics meg hízelgően nézett rám:

– Mi az, ide jöttél, hogy megszervezd az illegalitást? Fehért, Bercset, Mokánt, Danilicsot, Trakszlert, Kovácsékat keresed?!

A szolotvinói kommunisták nevét a csendőr mérhetetlen gyűlölettel ejtette ki.

– Azért jöttél, hogy megszervezd a kommunistákat?!

– Én az apósomhoz jöttem...

– Ismerlek titeket. Mindent bevallasz nekünk!

A kétoldalt álló fegyveres csendőrök kíséretében elhurcoltak.

Ugyanabba a csendőrlaktanyába vittek, amelybe egyszer a cseh csendőrök az egyik „tiltott" gyűlés után bekísértek. „Szép kis véletlen!" – gondoltam magamban.

A csendőrlaktanyán, mihelyt jelentették, hogy kit kísértek be, nagy sürgés-forgás támadt. Hol egy csendőr, hol egy civil nyitotta rám az ajtót, jól szemügyre vettek, majd kimentek. Végül megjelent a feljebbvalójuk.

– Szóval hát ez az a jómadár? – meredt rám az italtól véres szemével. – Popovics? Demeter? Kommunista?

Én csak néztem rá, és hallgattam.

– Nocsak mondd, hol van a központ, kik a tagjai, mi a címük. De gyorsan!

– Semmit se tudok.

– Segítsetek neki felidézni az emlékezetét.

Hirtelen minden elsötétült előttem, úgy fejen vágtak. Körülvettek a csendőrök. Főnökük intésére csak úgy zúdították rám az ütéseket. Nem emlékszem, hogy meddig ütöttek. Amint magamhoz tértem, azt láttam, hogy vizesen fekszem a padlón. Fölöttem lihegő csendőrök álltak, és szemembe köpködtek. Amikor észrevették, hogy magamhoz tértem, megparancsolták, hogy álljak fel. De nem volt annyi erőm. Akkor az egyikük rúgdosni kezdett. A fájdalomtól görnyedezve felegyenesedtem. A másik csörgő vasláncot akasztott a kezemre, majd hátbalökött.

Betuszkoltak egy cellába, leszedték rólam a ruhát, éjszakára kinyitották a rácsos ablakot, otthagytak megbilincselve. Március vége felé járt az idő, az éjszakák még hidegek voltak. Csontig dermedtem. Reggel nem tudtam kinyitni a szám. Arcom megdagadt, kék foltokkal volt tele, a testem sajgott. Meg se tudtam mozdulni. Kinyílt az ajtó, és a küszöbön ott álltak a kínzóim.

– Na?! Eszedbe jutott?! De hát ez ránk se néz... Felállni! – förmedt rám az egyik csendőr.

Nem tudom, honnan volt annyi erőm, de felegyenesedtem.

– Hol vannak a párt vezetői?! Milyen utasításokat kaptál?! Milyen feladatokkal hagytak itt téged?! Kik a társaid? Hol vannak most? Felelj, de gyorsan!

Hallgattam. Megint záporoztak rám az ütések. Gumibotokkal, puskatussal ütötték a fejemet, a mellemet, a hátamat. Követelték, hogy valljak. De válaszul ugyanazt hallották:

– Nem tudom... Nem láttam... Nem hallottam...

Három nappalon és három éjszakán át nem aludtam, nem et-

tem, és éjszakánként valósággal megfagytam. Csoda, hogy túléltem ezt a poklot. A negyedik napon elém dobták a vizes ruhámat és megparancsolták, hogy öltözzek fel. Így hát visznek agyonlőni . . .

Az udvaron bedobtak egy gépkocsiba és elrobogtak velem. A kocsiban már véresen hevert egy ifjú. A Velikij Bicskov-i polgári iskola épületébe zártak be bennünket. Az udvar tele volt iskolapadokkal. A bejáratnál géppuskás csendőr állt.

Felkísértek az emeletre, az egyik tanterembe. Középen egy hosszú padot pillantottam meg, amelyről szíjak csüngtek le. Furcsa öltözetben, felgyűrt ingújjal néhány ember állt készenlétben. Megparancsolták, hogy vetkőzzek le. A hóhéroknak úgy tűnt, hogy túl lassan vetkőzöm, ezért leráncigálták rólam a ruhát. A padra kavicsot szórtak, engem szíjjal odakötöztek és elkezdtek verni.

– Hol van a pártbizottság központja? Hol vannak a vezetői? Mik a Komintern utasításai?

– Nem tudom . . .

Aztán már nem kérdeztek, csak ütöttek, amíg újra el nem vesztettem az eszméletemet.

Miután megelégelték a kínzást (különösen Kasztner és Novodarszkij buzgólkodott), a hóhérok betuszkoltak engem egy zsúfolt, kibírhatatlanul bűzös tanterembe. A padlóra estem. Amint kissé felmelegedtem, körülnéztem a teremben. A rahovói járásban letartóztatott kommunisták és KISZ-tagok között voltam, akikkel azelőtt több ízben találkoztam. De észrevettem néhány bicskovi nacionalistát is, akik nagygyűléseinken nemegyszer ellenünk léptek fel. Ez furcsa volt! Együvé zsúfoltak minket, még a galíciai Szics-gárdistákat is, akik Husztról Romániába szöktek, de a hatóságok kiadták őket a magyar fasisztáknak.

Egy éjjel felzavartak minket és négyesével egy-egy lánchoz kötöztek. Engem a bicskovi Revkalóval, Ardilinnal és egy ismeretlen férfival kötöztek össze. Szinte megkönnyebbültem a gondolattól, hogy most már kivégeznek minket és minden kínnak vége szakad. De tévedtem. Megparancsolták, hogy üljünk fel egy teherautóra. De hogyan? Hiszen négyesével össze voltunk láncolva. A hóhérok értették a módját. Puskatussal és botokkal ütöttek-

vertek bennünket és bedobáltak a kocsiba. Felülre kerültünk. Alattunk mozgolódtak, kiabáltak és jajveszékeltek az emberek. Minket botokkal ütlegeltek, azt kiabálva, hogy túl sok helyet foglalunk el, húzzuk össze magunkat. És valóban, újabb letartóztatottakat dobáltak ránk. Jajgatás, kiabálás, káromkodás töltötte be az utcát. Több, a miénkhez hasonló gépkocsi várakozott. Végül felbúgtak a motorok, de nem tudták elfojtani a jajveszékelést, kiabálást. A kocsik elindultak, összerázva a félholt embereket. Kicsit később összeszámoltam, hogy csaknem 250 embert szedtek le a kocsikról . . .

Ez már Huszttól nem messze, Kriva községben történt. A kocsikról négyesével dobáltak le minket. Egyesek lábra, mások fejre vagy mellre estek. Bevezettek egy helyiségbe, melyet egy géppuskás őrzött. Megparancsolták, hogy a fal mentén törökülésbe üljünk le. Idebent már ott találtuk társainkat. Felismertem Mihajlo Mozsarovicsot, Ivan Kormost, Joszip Romant, a CSKP országrészi bizottságának instruktorait. Csak egy irányba volt szabad néznünk. Mozgolódni tilos volt. Az emberek alkotta négyzet közepén négy csendőr állt gumibottal a kezében, és le-lecsaptak az ember fejére minden „kihágásért" – egy sóhajtásért, köhintésért, a legkisebb mozdulatért. Senkit sem engedtek ki a dolgára, csak a megszabott időben. A helyiségben nem volt elég levegő.

A mi négyzetünkben különösen dühöngött Joszip Velicsko, a huszti agrárpárti bíró, Vaszil Velicsko fia. Hálából apja szolgálataiért, a csehszlovák hatóságok felvették gyengeelméjű fiát a csendőrséghez. Már a cseh időkben kíméletlenül üldözte a kommunistákat. Most pedig szinte a bőréből bújt ki, csakhogy bebizonyítsa hűségét új gazdáinak. Új urai még nem nagyon igyekeztek őt csendőrruhába öltöztetni. Ezért cseh csendőri csizmanadrágban, magyar zubbonyban és kakastollas kalapban pöffeszkedett. Ez a pokolfajzat nem elégedett meg a gumibottal. Vasláncal ütötte a foglyokat, a homlokukhoz nyomva oltotta el a cigarettáját. Ahogy megmozdultam, lánccal a hátamra sújtott, majd a padlóra lökött, taposni kezdett rajtam, és csúnyán szitkozódva ezt ordította:

– Agyonkínozlak! Innen egyenesen a kommunista paradicsomba jutsz!

A mi négyzetünkből engem vezettek elsőnek vallatásra, puskatussal hátbaveregetve és csizmával rúgdosva.

– Nos, megjött a jobbik eszed?

– Inkább lőjenek agyon és ne fecséreljék hiába az időt. Hiszen semmit se tudok . . .

– Hm. Agyonlőni . . . – vigyorgott a nyomozó. – Nézz csak ki az ablakon.

Felegyenesedtem. Az udvaron azt láttam, hogy a csendőrök holttesteket vonszoltak kifelé az épületből, és teherautóra dobálták őket.

– Te is mégy utánuk a Tiszába, eledelül a csukáknak, ha makacs hülye leszel.

– Miért kínoznak bennünket? Hiszen mi magukkal szemben nem vétettünk. Miért teszik ezt velünk?

– Mert kommunisták vagytok!

– Csehszlovákiában a Kommunista Párt legális volt. A kommunisták a törvények szabta keretek között tevékenykedtek. Amit maguk csinálnak, minden jogszabálynak ellentmond . . .

– Te fogsz bennünket kioktatni?! – ordított rám a nyomozó, majd intett a csendőröknek, hogy „bírjanak jobb belátásra".

Attól fogva már semmit se kérdeztek tőlem. Naponta többször is megkínoztak, bár a törökülés a laktanyákban ugyanolyan kín volt. „Földink", Velicsko szadista módon gúnyt űzött belőlünk. Nincs aljasabb ember az árulónál . . .

Joszip Velicsko csizmájával az oldalamba rúgott, így adta tudtomra, hogy újabb vallatásra kell menni. Ő volt a kísérőm, a nyomozónak is segédkezett, mert senki sem tudta olyan kegyetlenül égetni az ember ujjait, és a homlokán oltani el a cigarettavéget . . .

Már-már elhagyott az erőm. Amint felegyenesedtem, forgott velem a világ, megtántorodtam és végigzuhantam a padlón. Velicsko úgy „öntött belém" erőt, hogy a lánccal a hátamra csapott: felálltam és tántorogva elindultam.

– Na, most meglátjuk, megjött-e a jobbik eszed! Fogsz vallani? – acsarkodott a nyomozó.

– Én elmondtam, amit tudtam . . .

– Eddig zagyvaságot beszéltél. Mi arra vagyunk kíváncsiak, hol van Borkanyuk, Turjanica, Varga, Fejér . . .

Amint sorolta a nyomozó az országrészi pártszervezet vezetőinek a nevét, annál nagyobb öröm és remény töltötte el a szívemet. Ezek szerint közülük senki se került a fasiszta fenevad karmai közé. Az elvtársak szabadlábon vannak. Ez nagyszerű! Folytatni fogják a harcot, bebizonyítják az ellenségnek, hogy a kommunistákat nem lehet megtörni.

Nincsen olyan kár, amiből haszon ne lenne, gondoltam. Amikor március elején Kárpát-Ukrajna „főügyésze" úgy döntött, hogy megfosztja Oleksza Borkanyukot képviselői jogától, ez jeladás volt arra, hogy teljes illegalitásba kell vonulnunk. Szerencsénkre a vallatás csak az országrészi és a járási pártbizottságok ama vezetőire terjedt ki, akik a legális munkát irányították. Nem kutatnak a titkos találkozóhelyek, az írógépek, a sokszorosítók, a Boronyaván elrejtett lenini kiskönyvtáram és ama elvtársak után, akik itt maradtak, hogy irányítsák az illegális munkát . . .

Végtelennek tűnő vallatás, kínzás volt az osztályrészünk Kriván, ahol igen sok embert meggyilkoltak minden bírósági ítélet nélkül. Itt „kitűntek" a már ismert nyomozók, Kasztner és Novodarszkij is, meg az újabbak is. Köztük különösen tombolt Weinrauch. Tűzzel-vassal igyekezett kicsikarni a vallomást. Röhögve ezt mondogatta: „Na?! Fogsz vallani, te iskolázott konspirátor?!"

Úgy tűnt, hogy sohasem lesz vége ennek a kínszenvedésnek . . .

Egy éjszaka mindannyiunkat felzavartak, ismét összekötöztek és valahová kísértek a koromsötétben. A kísérő csendőrök bottal kegyetlenül lecsaptak mindenkire, aki, akár egy lépésre is, kilépett a sorból. Egy idő múlva Huszt határába, a vasúti megállóhoz értünk. Tehervagonokba tereltek bennünket, és a szerelvény elindult. Amikor megvirradt, a vagon résein át végtelen síkságot láttunk. Magyarországra vittek bennünket. Nyíregyházán holtvágányra állították a szerelvényt. Egész nap nem engedtek ki a kocsikból sehová, se enni, se inni nem adtak. Éjszaka kihajtottak minket, és a városon kívülre kísértek. Reggelre valamilyen istállókhoz értünk, amelyekből nemrég terelhették ki a jószágot a legelőre. „Itt fogtok lakni" – jelentették ki a csendőrök.

A rezsim itt ugyanolyan volt, mint Kriván. Velünk együtt érkeztek ide a hóhéraink is. Csak a nyomozók voltak újak, meg a kínzókamrák, amelyeket az egyemeletes, földesúri házban rendeztek be. Már az első vallatásokon végképp meggyőződtem arról, hogy a nyomozók nem tudnak találkozásaimról a bicskovi illegális harcosokkal, arról, hogy a horthysta megszállás első napjaiban ott rejtőztem. Feltételezték, hogy Szolotvinóról akartam odamenni. Kasztner egyszer elárulta magát: „Mi Huszton kerestünk téged, te meg Szolotvinón vagy. Biztosan Bicskovba szerettél volna eljutni Lokotához. Átadni neki a Komintern utasításait. Utadat álltuk? . . ." E szavakat ütések követték. De most már bizonyos voltam abban, hogy se Klimpotyuk, se Mackanyuk, se Nyamescsuk nem került a kezük közé. Ez megnyugtatott. Így hát az illegális mozgalom él.

Néhány nap múlva megtudtuk, hogy Nyíregyházától nem messze, a Görögszállás nevű tanyán, a földesúri majorság istállóiban tartanak bennünket fogva.

Innen nap mint nap elvittek vallatni engem, Mihajlo Mozsarovicsot, Joszip Romant, Ivan Kormost, Vaszil Gugyot és másokat. A vallatások során egy és ugyanazon kérdéseket tették fel nekünk, kínzási módjaik sem változtak. Eszméletünket vesztve, vízzel leöntve vonszoltak minket az istállóba.

A csaknem meztelen, az éhségtől, a kegyetlen kínzásoktól megviselt foglyok közül többen kiszenvedtek, helyükre újakat hoztak.

Különösen elviselhetetlenek voltak az éjjelek. Az emberi zsivaj elcsitult, és jól hallatszott a megkínzottak nyöszörgése, kiáltozásuk álmukban. Valaki hirtelen felugrott, és rázendített egy dalra, amelynek se a szövegét, se a dallamát nem lehetett kivenni. Volt, aki állandóan mormolt magában valamit, egy másik az istenhez rimánkodott . . .

Egy napon szemtanúi lehettünk egy eseménynek, amely ismételten igazolta, hogy varjú a varjúnak nem vájja ki a szemét.

Kezdték hívogatni az udvarra a Szics egykori tagjait, kit egyenruhában, kit anélkül. Előráncigálták a Volosin-pártiakat is: Ivan Révait, Olekszandr Tart és másokat, akiket nem ismertem. Az urak között megpillantottam Hoffmannt, Hitler huszti konzulját. Más előkelőségekkel együtt a foglyok előtt levő asztalnál állt.

Az egyik hivatalnok előrelépett és a foglyokhoz fordulva azt mondta, hogy őket tévesen tartóztatták le, és a hatóságok ezért szíves elnézésüket kérik ... Az egyenruhában levő egykori Szicsgárdistákat egytől egyig az asztalhoz szólították. Pénzt adtak nekik és szabadon engedték őket. Mi, kommunisták, ott maradtunk a hóhérok martalékául.

1939 májusáig nap mint nap kínoztak minket. Sokakat agyonvertek, az alig lézengő életben maradottakat pedig felsorakoztatták a főnökség előtt. Mellettem álltak a sorban a duboveci Jurij Rusznak, a vilhivkai Ivan Kormos, a tekovói Újfalusi Gyula, a Velikij Rakovec-i Joszip Roman és Vaszil Gugy ... Mind felpöffedtek, megfeketedtek, alig volt bennük élet. Hozzánk lépett egy magasabb rangú tiszt:

– Én szabadon engedlek titeket. De ne feledjétek, hogy nem a Csehszlovák Köztársaságban vagytok. Mi a kommunistákat felakasztjuk. Ha nem hagyjátok abba bolsevik aknamunkátokat, sorra agyonlőjük mindegyikötöket! Aztán ne mondjátok, hogy nem figyelmeztettünk benneteket!

Elengedtek bennünket. Egy igazolást adtak, amelyet fel kellett mutatnunk lakhelyünk csendőrőrsén.

Egy hétig tartott az utam Husztra. Abba a házba mentem, ahol a magyar megszállás előtt laktam. Már tudtam, mihez kell tartanom magam: csak azokat az embereket kereshetem fel, akikkel találkozásom természetesnek tűnhet, és egyetlen elvtársunkat sem juttat fasiszta kézre. Albérleti lakásomra mentem.

A gazdaasszony, Marija Vékony nyitott nekem ajtót. Elcsodálkozva nézett rám.

– Kit keres maga, jó ember? – kérdezte végül.

Nem ismert meg. Én meg csak néztem a szemébe és ezt gondoltam: hogy nézhetek ki, ha Marija nem ismert fel? Csak álltam az ajtóban és hallgattam.

– Istenem, hát maga az, Dmitro? – csapta össze két kezét, megrökönyödve a csodálkozástól, mintha még mindig nem hinne a szemének.

– Én vagyok.

– Dmitro, hát ezt el sem tudom hinni. Ez lehetetlen. Nem maga az.

– Én vagyok, Marijka. Amint látja, minden lehetséges. Hol van a feleségem, Tereza és a fiam, Petrik?!

– Istenem, hát valóban maga az, Dmitro?! Nem lehet magára ismerni! S hogy lefogyott!

– Nem baj, minden rendbejön . . .

Marija behívott a lakásba. Lavort tett elibém, hogy megmosakodjam. Átöltözködtem a férje fehérneműjébe. Enni adott. Arról azonban hallgatott, hova lett a családom. Rögtön megsejtettem, hogy valami nincs rendjén. Szó szót követett:

– Amíg maga elrejtőzött, a fasiszták éjjel-nappal itt ólálkodtak, faggattak minket, hol van Popovics, a bandita. Aztán abbahagyták. Hallottam, hogy magát elfogták. Az emberek elmondták, hogy ott, Kriványál, minden éjjel holttesteket dobáltak a Tiszába, és hogy magának is ez lett a sorsa . . .

– Száz évet fogok élni, Marijka, ha az emberek holt híremet költötték – nevettem el magam.

– Adja isten, hogy úgy legyen – ismételgette. De észrevettem, hogy valamit még mindig titkol előlem. Búcsúzáskor keserűen jegyezte meg:

– Ej, Dmitro, Dmitro! Jó ember maga, de olyan boldogtalan . . .

– Miért gondolja, Marijka. Én boldog vagyok! Szabadon engedtek, és holnap meglátom a fiamat!

Útban betértem szeretteimhez Boronyavába, majd Szolotvinóra, a feleségem szüleihez igyekeztem. Nagyon szerettem volna látni fiamat, és választ kapni volt huszti háziasszonyom sejtelmes hallgatására . . .

Petriket úgy magamhoz szorítottam, mintha benne rejlene egész boldogságom, ő jelentené számomra az egész világot. Alig ismert meg. De amint felismert, a nyakamba kapaszkodott, örvendezett, csókolt, kedveskedett.

Tereza nem várt haza. Igyekezett a maga módján elrendezni az életét, amit én nem fogadhattam el . . . Ez a csapás fájóbb volt számomra, mint amit a csendőrök műveltek velem.

„Mihez is kezdjek?! Legelőször fel kell mutatni a csendőröknek ezt az iratot" – villant át agyamon. Szinte félholtan indultam a csendőrőrsre.

– Hol voltál ilyen sokáig?! Egy héttel ezelőtt kellett volna jelentkezned!

– Szeretném látni, hogyan jutott volna el ide olyan hamar...

– Még pofázol?! Mindjárt leszoktatunk róla, és nem leszel olyan bölcs. Tudjuk, hogy kivel van dolgunk. Kommunista vagy. Azért maradtál itt, hogy irányítsd a Kommunista Pártot.

A csendőr ordított, szinte beleremegett, és dühében elharapta a szavakat, a „kommunista" szót pedig úgy ejtette ki, mintha parazsat köpne ki a szájából, nehogy megégesse a belsejét.

– Mi majd kirázzuk belőled a kommunista nézeteid!

Megparancsolták, hogy minden nap pontosan 12 órakor jelentkezzek a csendőrőrsön. A legcsekélyebb késésért újabb letartóztatással fenyegettek. Nem volt jogom elhagyni a falut, nyilvános helyen: lakodalomban, a piacon, a templomban, sehol olyan helyen mutatkozni, ahol több mint öten tartózkodnak. Amikor szóvá tettem, hogy ilyen körülmények között nem helyezkedhetem el, mert senki sem lesz hajlandó felvenni munkára, a válasz igen rövid volt:

– Akkor megdöglesz! Attól csak jobb lesz!

A feleségem szüleinél nem maradhattam. Munkát kerestem. A sóbányába nem vettek fel. A nagyközségtől nem messze vasutat építettek és műutat javítottak. Kiderült, hogy a vállalkozók ismerőseim voltak: Nagy Lajos és Ivan Lokota, a „vörös szenátor" fia.

Ez megnyugtató volt számomra. Az ifjú Lokota jó ismerősöm volt. Amikor a vörös őrség élén állt, tüntetéseinket, nagygyűléseinket több ízben ő őrizte, s osztagától nemegyszer megkapták a magukét a rendőrök és a csendőrök. Egyszer Velikij Bicskovban gyűlésre készültek a Fenczik-pártiak. Fenczik tudta, hogy a nagyközség a kommunisták befolyása alatt áll, és ezért csendőröket hozott magával. Egybegyűltek az emberek. De mihelyt a feketeingesek vezetője fellépett az emelvényre, nagy zaj támadt, a jelenlevők valóságos füttykoncertet rendeztek. A csendőrök igyekeztek lecsitítani az embereket. Ekkor megjelent Ivan Lokota az osztagával. Fenczikeket elzavarták a községből, szóhoz sem engedték jutni.

„Nagyon jó, hogy Ivan Lokota az építkezésen dolgozik – gon-

doltam. – Nála veszélytelenül elhelyezkedhetem. Ő nem fog félni felvenni."

Reggel, amint lejelentkeztem a csendőrségen, közöltem, hogy megyek Velikij Bicskovba munkát keresni. Ezt jelentették az őrsparancsnoknak. Az hozzám lépett, a szeme dühtől villogott:

– Bocskó után vágyódsz? Sejtettem. Tudtam, hogy az első utad oda fog vezetni. Hogy is hívjátok ti, kommunisták? „Kis Harkovnak?" Nos, kihez mégy?

– Ivan Lokotához, hátha tud munkát adni . . .

– Aha, Lokota! Igen, az ad. Hogyisne! „Vörös szenátor!" Helyesen mondom?

– Nem. Ivan Lokota nem képviselő. Ő pártonkívüli, vállalkozó. Az apja kommunista. Sokáig a börtönben ült. Súlyos betegen tért haza.

– A csehek tudták, hogy mit kell tenni a kommunistákkal. Még jobban meg kellett volna nyomorítani benneteket. Mi majd elbánunk veletek. Sehova se mégy innen! Itt maradsz!

– Ha úgy akarják, börtönbe zárhatnak, de 12 óra után semmi keresnivalóm itt. Lejelentkeztem és oda megyek, ahova akarok.

– Majd meglátjuk! – válaszolta dühösen a csendőrparancsnok.

Az ifjú Lokotát szerencsére otthon találtam. Tekintetével alaposan végigmért engem.

– Jó ember, Dmitro! Alig a fele vagy annak, ami voltál. Mit tettek veled?

– Erről majd máskor beszélünk. Nincs miből élnem . . .

– Munkát majd én adok neked – mondta mosolyogva Ivan. – Csak nagyobb baj ne legyen. És ne nagyon erőltesd magad. Tartogasd az erődet nagyobb dologra!

Lokota felvett engem munkába a tyacsevo–rahovói országút javítására. Nappal kavicsot hordtam a folyóról, rendszeresen lejelentkeztem a csendőröknél, de éjjel nem volt nyugtom tőlük: többször is berontottak a lakásomba.

Az útjavítási munkálatok befejeztével elhelyezkedtem a vasútépítésnél: talpfákat raktunk. De nemsokára már ott sem akadt munka. Ifjabb Lokota javasolta, hogy költözzem át Velikij Bereznij környékére, ahol ő fakitermelést, fausztatást és talpfakészí-

tést vállalt. Amikor Ivan mások előtt említette ezt nekem (négyszemközt senkivel se mertem beszélni, hogy ne keltsek feltűnést), ravaszkásan rámkacsintott. Én azonnal megértettem, hogy mire céloz. Velikij Bereznijtől nem messze húzódik a szovjet határ. Arra gondolt, hogy ott sikerül majd megszöknöm a felügyelet alól és átmenni a Szovjetunióba. Az emigrálás lehetősége nem hagyott nyugton. De arra is gondoltam, hogy az országrészi pártbizottság illegális vezetősége, maga Oleksza Borkanyuk is hangsúlyozta: ameddig csak lehet, a tömegek körében kell munkálkodni. Helytelen lenne, ha ebben a nehéz helyzetben otthagynám a harcállást. Reméltem, hogy az új helyen lazább lesz a csendőri felügyelet és jobbak a feltételek az illegális munkához. Nem haboztam tovább, elmentem a csendőrőrsre, hogy bejelentsem szándékomat: új helyre megyek munkát keresni.

– A Szovjetunióba kívánkozol, ugye? . . . – gúnyolódott az őrsparancsnok. – Abból nem eszel!

– Kérem, itt van a nyilvántartási lapom. Valamiből csak meg kell élnem.

– Nem mégy sehova!

– Akkor jelentse a főnökének, hogy készítsenek nekem helyet a börtönben.

A csendőrőrs parancsnoka valóban telefonált valakinek. Aztán egy papirost nyomott a kezembe. Az utasítás úgy szólt, hogy a kosztrinói csendőrök vesznek majd nyilvántartásba . . .

Ifjabb Lokota Domasino községen túl, az erdőben adott nekem munkát. Fát döntöttünk, rönköket úsztattunk, talpfákat faragtunk. De nemcsak engem karolt fel. Sok verhovinai szegényember dolgozott itt, köztük sok ismerős kommunista és FDE-tag. Itt dolgozott id. Ivan Lokota is, aki betegsége miatt nem emigrálhatott idejében a Szovjetunióba. Legtöbbünk csendőri felügyelet alatt állt.

Kellemes társaság volt. Egyűvétartozásunk mindannyiunknak erőt kölcsönzött. Ugyanakkor ez megkönnyítette a csendőröknek, hogy szemmel tartsanak bennünket. Amikor lejelentkeztem a kosztrinói csendőrőrsön, minden alkalommal szóvá tették:

– Te már megint kommunista agitációt folytatsz! Vigyázz magadra, mert ha még egyszer eltűnsz az erdőben vagy sokat

fogsz pofázni a munkásokkal, a kommunistákkal, ellátjuk a bajod!

Lokotától is érdeklődtek a csendőrök, hogy miről beszélgetünk, mit tervezgetünk.

– A világon mindenről. Az ilyen emberek, mint mi, nem unatkozunk, van mit megtárgyalniuk – válaszolta mosolyogva az öreg Lokota.

Elhatároztuk, hogy biztonságosabb és az ügy szempontjából hasznosabb lesz, ha mindegyikünk más-más helyen dolgozik, így jobban elvegyülhetünk az emberek között. Így is tettünk. Ivan Lokota is segített ebben. Engem áthelyezett Sztuzsica község közelébe, az öreg Lokotát Priszlipbe, majd Ljutára. De itt sem volt könnyebb a dolgunk. Egyszer csak arra lettem figyelmes, hogy nagy „előszeretettel" járkál körülöttem a segéderdész, akinek csak a fakitermelők munkájának nyilvántartása volt a feladata. A munkások elmondták, hogy mindazokat, akikkel beszélgetek vagy találkozom, a csendőrök hívatják és kifaggatják.

Egyszer hozzánk lépett ifj. Lokota.

– Egyik rokonunk férjhez megy, apám elutazott Bicskovba a lakodalomba – jegyezte meg mosolyogva.

Az öreg nem tért többé vissza. Egy idő múlva Ivan ravaszkásan mosolyogva elárulta a nagy titkát:

– Az öreg jól kitáncolta magát a lakodalomban. Olyannyira, hogy már odaát van.

Ivan Lokota látta, hogy Velikij Bereznij környékén nem igen sikerül átszöknie a szovjetekhez. A csendőröknek könnyebb volt szemmel tartaniuk bennünket, mert együtt voltunk. Ezért elhatározta, hogy máshol próbál szerencsét. „Ezek szerint az öregnek végül sikerült átszöknie a határon" – állapítottam meg magamban örömmel.

– Te megtetted a lépéseket? – kérdeztem Ivantól.

– Talán én is – nevetett Ivan és ment a dolga után.

Jól tudta, hogyha huzamosabban kapcsolatban fog állni velem, könnyen megfoszthatják a vállalatától. De ennek ellenére sosem viselkedett gyáván, bátran fellépett a csendőrökkel, az állami erdőhivatal képviselőivel szemben. Ifj. Ivan Lokota nagyszerűen irányította a munkát. El-elnéztem őt, és nemegyszer gon-

doltam: Ivanból kiváló szocialista gazdasági vezető lenne. Ugyanakkor megállapítottam, hogy apját így sem éri utol. Ahhoz sok mindenről le kell mondani, olyan szokásokról, amelyek elvonják a figyelmét a kommunista ügy szolgálatától.

Szombatonként leruccantam az erdőből Sztavnébe vagy Zsornavára. Nemcsak azért, mert le kellett jelentkeznem a csendőrségen, hanem mert itt lakott egyedüli vigaszom: kisfiam, Petrik. Amikor ketté vált utunk, a feleségem könnyen lemondott háromféves fiamról. „Vedd magadhoz, tudom, hogy szereted." Így vándoroltunk kettesben. Akadtak jó emberek, akikre hagyhattam a fiamat: Zsornaván Joszip Danyo családja, Sztavnén pedig Petro Amarovics, Marija Jacko, Zelik Kac, Rozenberg Jóska és Kubicsek Ilona családja.

Egy éjszaka Kacékhoz, ahol laktam, bezörgetett a csendőrőrmester:

– Vidd el a gyereket. Rozenbergék már nincsenek.

Rohantam Liszkovecbe. Petrik ott állt a csendőrökkel Rozenbergék házában. A lakás fel volt dúlva. Petrik körülnézett, rémületet rejtő szeme könnyezett. Kézen fogtam a fiam, és elindultam az éjszakába.

Rozenberg valami komolyabb dologgal is foglalkozott, mint azzal, hogy egy kommunista fiát gondozta. Ez 1940-ben, az év vége felé történt.

A TERROR FOKOZÓDIK

A fakitermelésnél mindinkább megszabadultam a felügyelettől. Mindennap újabb hírek érkeztek – szomorúak is, örvendetesek is. De inkább szomorúak.

A horthysta megszállók megkezdték felvidéki hódító hadjáratukat: ahol megjelentek, holttestek százai jelezték útjukat. Németország még korábban megtette Csehországot saját protektorátusának, Kárpát-Ukrajnát viszont nem volt aki megvédje. A magyar hadsereg jóformán nem is ütközött ellenállásba. A Szics „bátor parancsnokai", akik még a horthysta csapatok bevonulása előtt mészárlást rendeztek Huszton, nyomban elmenekültek, men-

tették az irhájukat. Vinogradovtól nem messze, a vasúti síneken túl elestek a tanítóképző és a gimnázium diákjai, akik Uzsgorod, Mukacsevo és Beregovo megszállása után ide igyekeztek. Ezeket a főleg kisöbű puskákkal, valamint vadászfegyverekkel felfegyverzett, lőszertartalékkal nem rendelkező, katonai kiképzésben nem részesített gyerekeket „parancsnokaik" sorsukra hagyták, s így fogságba estek. A megszállók pedig, noha néhány sebesültön kívül semmilyen veszteségük nem volt, irgalmatlanul öldösték a diákokat, egyesek kezét gúzsba kötötték, és élve dobták be őket a Tiszába.

A horthysták a megszállás első napjaitól kezdve véres terrort vezettek be Kárpát-Ukrajnán. Azonnal betiltották az összes haladó szervezeteket. A Kommunista Pártot természetesen törvényen kívül helyezték. Mindennemű tiltakozást, elégedetlenkedést, sőt egyes polgárok vagy csoportok egyszerű követelését államellenes összeesküvésnek, államellenes bűntettnek minősítették. A községekben leváltották a választott bírókat, s helyükre a megszállók lakájait, többnyire a római vagy görög katolikus egyház kurátorait nevezték ki. A megszállók legközelebbi tanácsadói az egyházak papjai lettek. Kezdték bevezetni az úgynevezett közmunkát, amely kötelező volt az egész lakosság számára. Ahol az emberek nem voltak hajlandók a megszállóknak dolgozni, fegyverrel kényszerítették őket erre. Pedig nem sokkal azelőtt röpcédulákat szórtak szét, amelyeken azt ígérték, hogy elkezdik a közérdekű munkákat és így keresethez juttatják a dolgozókat. Kirabolták a dolgozó parasztok „Egység" nevű szövetkezetét. Vagyonát, épületeit a megszállók, árulásuk jutalmául, lakájaiknak ajándékozták.

A megszállás első napjaitól kezdve a magyar kormány irányt vett az egész lakosság elmagyarosítására. A hivatalokban csakis magyarul folyt az ügyvitel. A terület mielőbbi elmagyarosítása végett minden helyi származású hivatalnokot az ország belsejébe helyeztek át, ide pedig „anyaországi" magyarokat küldtek. Még az ukrán tanítókat is magyar iskolákba helyezték át, többnyire a Dunántúlra. A magyar nyelvet nem beszélő tanítókat elbocsátással fenyegették, ha egy szünidő alatt nem tanulják meg a magyar nyelvet, méghozzá úgy, hogy magyarul taníthassák a

más nemzetiségű gyerekeket. Aki ilyen záros határidő alatt nem tudta elsajátítani a magyart, megfosztották állásától.

E jogfosztottság közepette reményt keltően hatott Kárpát-Ukrajnán az a hír, hogy a Szovjetunió védelmébe vette Ukrajna nyugati területeit. A dolgozó nép vágyakozva, felszabadító testvéreit várva tekintgetett Keletre. Mind többen lépték át a határt, ezáltal is kifejezésre juttatva ragaszkodásukat a Szovjetunió iránt és halálos gyűlöletüket a fasizmussal szemben. A Kommunista Párt aktivistái az üldözések és a letartóztatás elől menekülve elhagyták szülőföldjüket.

A lakosság tömeges kivándorlása a Szovjetunióba nyugtalanította a megszállókat. Megerősített katonai egységek őrizték a határt, elzárva minden lehető kijáratot. Szomorú hírek érkeztek, miszerint a hegyekben határátlépés közben sok embert lelőttek. Tömeges letartóztatási hullám indult meg.

Uzsgorodról közölték az elvtársak, hogy ott illegális harcosokat tartóztattak le. A letartóztatottak között voltak számomra ismerős uzsgorodi kommunisták: Bacsó Anna, Burics Sándor, Ivan Kegyulics, Plahtyák Gyula, Rotman Miklós, Győző Ármin, Figula József, Paulik Mihály, Ardó József, Hopta Béla és mások.

1940. augusztus 12-én a megszállók bevezették a rendkívüli állapotot Kárpát-Ukrajnán. A dolgozók azonban folytatták az ellenállást a megszálló hatóságokkal szemben. 1941 januárjában sztrájkba léptek a Szolyva cég falepárló üzemének munkásai, néhány hónap múlva pedig a Huszt környéki fakitermelők. Az ellenállást szabotázsakciók kísérték a fakitermelésnél. Az emberek sorra megtagadták az adósságok törlesztését. Sok fiatal, miután behívót kapott, nem a magyar hadseregbe készülődött, hanem Keletre. A verhovinai falvakban, a környező erdőkben több százan rejtőztek, alkalmas pillanatra várva, hogy átléphessék a határt és a Szovjetunióba menekülhessenek.

A kommunisták illegalitásban működtek, ellenállásra buzdították a dolgozó népet, reményt keltettek a közeli felszabadulást illetően.

1941. június 22-én a fasiszta Németország hitszegő módon, az éjszaka leple alatt megtámadta a Szovjetuniót. Horthy és klikkje nyomban biztosította Hitlert, hogy hálás neki az ajándékért –

a Führer engedélyéért, hogy bekebelezze Kárpát-Ukrajnát és Szlovákia egy részét. Magyarország sietve megszakította a diplomáciai kapcsolatait a Szovjetunióval és hadat üzent neki.

Ezek az események egyrészt módot adtak a megszálló hatóságoknak arra, hogy „rendet teremtsenek" hátországukban, és újabb megtorlásokat zúdítsanak a dolgozókra, ugyanakkor jeladás volt az illegalitásban levő kommunistáknak, hogy keményebben lépjenek fel az agresszor ellen. Fájdalommal értesültünk a háború első napjaiban és hónapjaiban a frontokon kialakult helyzetről.

Egy augusztusi napon hozzám lépett egy ismeretlen ember. Tanító lehetett. Körülnézett, és miután meggyőződött, hogy senki se hall bennünket, ezt mondta:

– Néhány nappal ezelőtt Moszkvában össz-szláv nagygyűlés volt, amelyen felszólalt a maga barátja, Ivan Lokota is, aki itt dolgozott magukkal. Felhívással fordult honfitársaihoz, és arra szólította fel őket. hogy indítsanak partizánháborút, fegyverrel szegüljenek ellen a megszállóknak, semmisítsenek meg mindent, aminek hasznát vehetnék a területrablók a Szovjetunió elleni háborúban. Arra szólított, hogy robbantsák fel a vasutakat, a műutakat, a hidakat . . .

Bevallom, eleinte provokátornak véltem. Azelőtt nemegyszer kerestek fel ismeretlen emberek és kijelentették, hogy ez és ez a pártszervezet útbaigazításért küldte őket hozzám. Az ilyen „küldötteket" nyomban felismertem.

Így hát ezt az ismeretlent is ellenségnek néztem, noha lélekben örültem a hírnek és éreztem, hogy amit mondott, nem kiagyalt dolog. A hírt átadtam néhány megbízható elvtársnak. Később magam is meggyőződtem arról, hogy Ivan Lokota valóban felszólalt az össz-szláv nagygyűlésen Moszkvában. Ez Kárpát-Ukrajna kommunistáiban reményeket keltett, harcra buzdított.

A megszállók sajátos módon reagáltak Lokota felszólalására. Egyszer. amikor az erdőben maradtam, és a munkásokkal beszélgettem az éjszakai tábortűznél, csendőrök rontottak ránk, engem elfogtak, összekötöztek és a zsornavai csendőrőrsre kísértek.

– Hol van a fegyvered? Kinél van? Hová dugtad? – ordított az őrsparancsnok.

– Fegyverem nincs, és nincs tudomásom róla, hogy valakinek is lenne.

– Akkor miért maradtál az erdőben, miért nem mentél haza aludni?

– A munkások krumplit sütöttek, és meghívtak engem is..

– Ne fecsegj, jól tudjuk, mit „süttök" ti a tábortűznél!

Kegyetlenül ütlegeltek egészen reggelig.

– Jegyezd meg, hogy mi a kommunisták minden lépéséről, minden szaváról tudunk. Ha kommunista agitációt fogsz folytatni, letartóztatunk.

Erről az esetről beszámoltam a kommunistáknak, figyelmeztettem őket, hogy fokozni kell az éberséget és a konspirációt.

Az illegális mozgalom mindjobban izmosodott.

Tanulságos lecke volt az illegális harcosok számára társunk, Joszip Havelka esete. 1939 vége felé Moszkvában járt, 1940 márciusában visszatért szülőföldjére és az illegális országrészi pártbizottság élére állt. Nemsokára elfogták őt. Éjjel-nappal kínozták a fasiszta vadállatok, hogy megtudják tőle az illegális harcosok nevét. 1940 májusában belehalt a kínzásokba. A történteket sokáig eltitkolták.

A Kárpátokon túl tombolt a háború. Késő este, amikor elcsendesedett a balták kopácsolása, próbáltam a lövésekből megállapítani, nem közeledik-e hozzánk a front. Akkor sajnos más volt a helyzet. Minden hír a Vörös Hadsereg visszavonulásáról maró szívfájdalmat okozott nekünk.

1942 telén tragikus hír érkezett hozzánk, Velikij Bereznij környékére Jaszinyáról: a horthysta megszállóknak sikerült elfogniuk egy ejtőernyős csoport tagjait, akik azért tértek vissza területünkre, hogy szervezzék az antifasiszta harcot és a partizánháborút. Figyelmesen hallgatóztam, amikor körülöttem beszélgettek, abban a reményben, hogy megtudom, kik maradtak életben. Talán sikerülni fog kicsúszni a besúgók éber felügyelete alól, felkeresni az elvtársakat, fegyvert szerezni, és velük együtt harcba menni.

Esténként és szabadnapokon Petrikkel a falu határában barangoltunk, mintha búcsúzóul tele akartuk volna szívni magunkat friss hegyi levegővel. Ifjabb Lokota mind ritkábban elegyedett

beszélgetésbe: apja moszkvai felszólalása után körülötte is szorult a hurok.

1942 májusát írták. Megduzzadtak a rügyek a fákon, kipattantak a zsenge zöld levelek. Érződött a tavasz lehelete. Reményt keltő tavasz volt. A németek szétzúzása Moszkvánál, a Vörös Hadseregnek a fasiszta hódítókra mért komoly csapásai szerte a Kárpátokban örömöt váltottak ki: a fasiszták egyik vereséget a másik után szenvedik a fronton.

A keleti fronton elszenvedett vereségek a megszállók magatartásán is megmutatkoztak. Bár a front még messze volt, lázasan hozzáfogtak a Kárpátokban az Árpád-vonal építéséhez. Újabb tartalékosokat mozgósítottak, az erődítmények építéséhez, a hidak és vasutak védelméhez irányították őket. A terror fokozódásából, a lázas kapkodásból arra lehetett következtetni, hogy a keleti fronton a fasisztákra mért csapások igen súlyosak. Ezt látniuk és érteniük kell a verhovinaiaknak . . .

1942. május harmadikáról negyedikére virradó éjjel az ablakon át zseblámpa világította meg ágyunkat, amelyben Petrikkel együtt aludtam.

– Kinyitni! – szóltak be parancsolóan.

Egyszeriben mindent megértettem. Elkövetkezett az én sorom is.

A kopogásra felébredt Petrik. Szegényke megérezte a bajt, hozzám simult, körülfogta a nyakamat.

– Mit akarnak ezek, édesapám?

– Meglátjuk, Petyka. Te ne aggódj, ne félj . . .

Én nem siettem. A háziasszony nyitott ajtót. Mihelyt megfordította a kulcsot a zárban, két csendőr és egy civil ruhás férfi rontott be.

ÚJRA A KÍNZÓKAMRÁBAN

Az akciót a civil ruhás irányította, ahogy később megtudtam, egy detektív. A neve Farkas (ha ugyan nem álnév). Megparancsolta a csendőröknek, hogy bilincseljenek meg és kutassák át a házat.

– Vezessék ki ezt a kölyköt – parancsolta Petrikre mutatva, aki hozzám simult.

– Hadd maradjon – kértem. – Lehet, hogy utoljára látjuk egymást. Ha egykor felnő, amit most lát, az emlékezetében marad, és ezek az emlékek terelik majd életét a helyes útra, az igazsághoz, az apa által követett igazsághoz vezető útra . . .

Én még jobban magamhoz szorítottam fiamat.

– Te ne félj, Petrik, neked nem esik bántódásod. – Tekintetem találkozott a detektívével. A detektív elfordult.

Mindent feltúrtak, széthánytak. Kirázták még a tollat is a párnából és a szénát a matracból. De semmit sem találtak. Hozzám lépett az egyik csendőr, levette a bilincset a kezemről, és megparancsolta, hogy öltözzek fel. Petrik felsikoltott, a kezem után kapkodott, a lábamba kapaszkodott. Nehezen váltunk el, az egész világ elsötétedett előttem. Magam miatt nem nagyon nyugtalankodtam. De hogy él majd ez a csöppség?! Mi vár rá ebben a kegyetlen világban? . . .

– Vigyázzon a fiamra, Ilonka, bízom a jó szívében – csak ennyit mondtam a háziasszonyomnak. Másra nem volt kire hagynom a fiamat.

Lábamat megláncolva, kezemet megbilincselve kituszkoltak a házból. Megparancsolták, hogy induljak és ne nézzek hátra.

– Ha megkísérled a szökést, lelövünk – morogta Farkas.

A házból kihallatszott Petrik jajveszékelése: „Apám! . . . Édesapám! Apukám! . . .” Sírása belehasított a szívembe, egész belsőmet égette. Még akkor is a fülemben csengett, amikor már a sztavnei vasútállomáson voltam. Ott egy lélek se volt. Az ügyeletest valahova elküldhették, mert vaságya üres volt. A csendőrök lánccal odakötöztek a vaságyhoz, maguk meg letelepedtek, ki hova. A félhomályban szemügyre vettük egymást.

– Na mi az, moszkvai kém, átkozott kommunista, lebuktál? Most már a kezünk között vagy! Többet nem taposod a zöld gyepet! – pöffeszkedett az a csendőr, aki, megláncolva engem, mint a kutyát, ide vezetett. Úgy látszik, a felelős megbízatástól az agyára ment a dicsőség.

A négy csendőr közül (ahhoz a kettőhöz, akik a házkutatást végezték, társult még kettő, akik kint őrködtek a ház ablaka alatt

és az ajtónál) mindegyik másként viselkedett. Egyikük leheveredett az ágyra, amelyhez engem hozzákötöttek, és nyomban elaludt. A másik szóba akart elegyedni velem a fiamról, a családomról, de állandóan félbeszakította őt az, aki láncon tartott engem.

Csak reggel érkezett vonat az állomásra. Perecsinbe vittek. A vasút mentén haladtunk a laktanyához. Felvezettek az emeletre az egyik helyiségbe. A közepén asztal, tele botokkal, tűkkel, és egy hosszú pad, rajta lánccal.

Két civil ruhás levette rólam a láncot, amitől felhólyagzott kezem még inkább fájni kezdett.

– Vetkezz le! – parancsolt rám az egyik.

Én nem igyekeztem, és hirtelen szörnyű erejű ütést éreztem a fejemen. A padlóra vágódtam. Ketten leráncigálták rólam a ruhát, a lábbelit. Miután teljesen levetkőztettek, hozzákötöztek a padhoz. A láncot úgy meghúzták, hogy se a kezem, se a lábam nem tudtam mozdítani. Az egyik civil ruhás egy botot szedett elő az asztalról és irgalmatlanul verni kezdett. Feljajdultam. Ekkor lehajolt, felemelte a padlóról a kapcámat és betömte vele a számat. Szüntelenül ütlegelt. A hóhérfajzat megtalálta a legérzékenyebb testrészeimet. Erőm már-már elhagyott, testem megmerevedett, alig éreztem fájdalmat . . .

Amikor magamhoz tértem, az egész testem sajgott a fájdalomtól, szemem káprázott. Az, aki olyan kegyetlenül ütött, gúnyosan odavetette:

– Na mi az, kialudtad magad? Mit álmodtál? A „reggelit" kóstolgattad? Az „ebéd" még jobb lesz, ha nem mondod meg az igazat. Mi tudjuk, hogy ki vagy. Mondd csak, de azon nyomban, hol vannak a szovjet kémek. Hol van a fegyver, amit elrejtettél? Hol vannak az ejtőernyősök, a partizánok? Mindent hallottál?! Vagy talán ismételjem meg? – És a hóhér, botot ragadva az asztalról, ütni kezdte a fejemet, a kezem és a lábam körmeit. Megint elvesztettem az eszméletemet. Egy sötét helyiségben tértem magamhoz, körülöttem megkínzott emberek.

Képtelen voltam megmozdulni, mélyet lélegzeni. A fájdalom az agyamig hatolt, a szívembe hasított. Utolsó erőmet megfeszítve kezdtem feltápászkodni. Az emberek összesúgtak:

– Popovics...

– Csend legyen! – ordította az őr. – Nem mozdulni, egyenesen ülni!

Végre sikerült felülnöm. Alig bírtam kinyitni a szememet. A fal hosszában emberek ültek törökülésben. Végignéztem az ütésektől foltos arcokon, de káprázott a szemem. Az emberek hol ismerősöknek, hol ismeretleneknek tűntek nekem. Erőltetve néztem és gondolkoztam. Ekkor az őr, aki a hátunk mögött járkált, csizmájával a hátamba rúgott és rámförmedt: „Mit bámészkodsz?! A falat nézzed!" – és puskatussal rám sújtott.

A letartóztatottak legkisebb mozdulatát verés követte. A megkínzottak nyöszörgését is bottal és puskatussal torolták meg. Kriva, Varjúlápos kínzókamráiban alaposan megismertem ezt a rezsimet. A keserű tapasztalatból okulva óvatosan figyeltem fogolytársaimat, de úgy, hogy ne kelljen elfordítanom a fejemet.

Csak nem?... Jobban szemügyre veszem. De igen, kétségkívül ő az, Vaszil Popovics, a csehszlovák parlament volt szenátora, a harcostársam Veliki Lucskiból. Jobban mondva nem is Vaszilt látom, hanem csak az árnyékát ennek az örökké vidám, szellemes, örökké tenni vágyó embernek. Vaszil észrevette, hogy felismertem őt. Bátorítóan felcsillant a szeme. „Köszönöm és üdvözöllek, bajtárs!" – válaszolom én is tekintetemmel, és érzem, hogy megértett.

Pillantásaink éltető sugarai kötöttek össze minket és tartották bennünk a lelket. Megértettem, hogy ő nem adta be a derekát. És ő is ilyen véleménnyel van rólam. Ennek a tudatától elviselhetőbb volt a fájdalom. De nemsokára újból vallatni vittek. Ugyanaz a terem, ahol a hosszú pad és középen egy asztal állt ugyanazok a civil ruhás hóhérok.

– Nos, vallani fogsz, vagy azonnal hozzálátunk az „ebédhez"?! – sziszegte a pufók, veres arcú hóhér.

– Amit reggel műveltek velem, törvénytelen dolog!

Nem folytathattam tovább. Megint rádobtak a padra, hozzákötöztek és nekiláttak az ütlegelésnek. Ezúttal ketten vettek kezelésbe. A hóhérok arra törekedtek, hogy erkölcsileg odáig juttassák az embert, amikor az az elviselhetetlen kínzás elől mene-

külve kész kiadni magát egy időben lucifernek és arkangyalnak. A hóhérok minden eszközt bevetettek . . .

A cellában tértem magamhoz.

– Ilcsiknek a munkája – sóhajtott fel az egyik fogoly. Hangjáról felismertem a zabrogyi Petro Pilniket. Az őr vad üvöltése törte meg a csendet: „Kinek jár ott a pofája?!" A botok, a puskatusok, a csizmák megint a fejeken, arcokon koppantak.

Kint, vagy talán csak az én szemem előtt, sötétedett. Minduntalan igyekeztem elkapni Vaszil Popovics tekintetét, de elfelejtettem, hogy hol ült. Az arcok sötét foltoknak látszottak. Alig kivehetőek, mozdulatlanok voltak. Óvatosan végigjártattam tekintetemet az arcokon. Nagyon a szükségét éreztem, hogy tekintetem találkozzon Vasziléval, hogy megnyerjem támogatását. Talán akkor megszűnne a fájdalmam. Vaszilra akkor nem találtam rá, de a szürke arcok közül valaki magára vonta a figyelmemet. Igen, ez Ivanko! Ivan Kormos, aki Kárpát-Ukrajna megszállása előtt a CSKP országrészi bizottságának az instruktora volt. Lefogyott, arca beesett. Úgy elverték, hogy ép hely nem maradt rajta, de olyan emberségesen csillogott a szeme. Aggodalommal, féltéssel teli tekintete igyekezett elcsípni az én pillantásomat, majd gyorsan továbbsiklott. Egy pillanatra elvesztettem a tekintetét, majd újra rátaláltam, s ő szemével ismét ugyanabba az irányba mutatott. Szeme szinte rimánkodott nekem: „Nézd csak, ki van ott . . . Nézd csak . . ." Amikor rájöttem, és oda néztem, ahova bajtársam mutatott, Kormos felnyögött. Puskatussal hátba csapták . . .

Nem, nem hiszek a szememnek, úgy látszik, már hallucinálok. Borkanyuk . . . Ez lehetetlen! Hiszen biztonságban van. Biztosan tudom, hogy 1939. március 14-én a Szovjetunióba menekült. A szemem már fájt, úgy néztem Olekszát, s gondolatban magamra igyekeztem terelni a tekintetét. Ő oldalra nézett. Kicserzett, véres ajkai megmozdultak, majd összeértek, s az ismerős mosoly jelent meg az arcán . . .

– Dmitro!

– Oleksza!

– Kinek jár megint a szája?! – ordított az őr, és nyomban ütések záporoztak a hátunkon. Nem tudtam levenni tekintetem

Olekszáról, habár még mindig képtelenségnek tartottam, hogy ő itt van. Kételyeim azonban szertefoszlottak: nem messze tőlem valóban ő ül – Oleksza Borkanyuk. Szememből könny csordul, s csípve a sebeket, a megrepedezett ajkamat, végigfolyt arcomon... Oleksza rosszallóan rám pillantott, de én képtelen voltam megérteni. Csak törtem a fejem: hogyan kerülhetett ide most, 1942 tavaszán, mi juttathatta ezeknek a vadállatoknak a kezére? Tőlünk eltérően Borkanyuk kezén bilincs volt, amelyről lánc csüngött s az a lábára vert béklyóhoz volt kötve... Nicsak mennyire őrzik... Félnek tőle!

Szerettem volna felugrani, a karjai közé vetni magam, összecsókolni. Ezért kész lettem volna elviselni az újabb kínzást. De őt nem veszélyeztethetem! Amint arra gondoltam, hogy a padon fekszik az irgalmatlan hóhérok keze alatt, hideg verejték öntötte el a homlokomat. Hirtelen mindent megértettem. Ezek szerint januárban ő, Oleksza Borkanyuk ereszkedett le ejtőernyővel Jaszinya környékén. Nem tudott elszakadni szülőföldjétől, dolgozó népétől, harcolni vágyott a gyűlölt ellenséggel. Ilyen volt ő és ilyen is maradt: fáradhatatlan, osztályának a végsőkig odaadó harcosa, népének védelmezője.

Állandóan egymást néztük, amíg egy helyiségben tartottak minket fogva. Keserű párbeszéd volt ez. A szó jogától megfosztott ember még nincs megfosztva attól, hogy bajtársaival érintkezzen. Ha beszélni nem szabad, hát másként. Szeme, keze, ajka, ujjai mozdításával annyi mindent kifejezhet, hogyha nem próbáltam volna ki, el sem hinném.

„Hogy kerültél ide, Oleksza? Hogy érzed magad?" – kérdezték szemeim.

Ajkai mosolyt fejeztek ki, majd élénk határozottsággal összeszorultak. Megértettem: „Állom a sarat. Te is tarts ki! Ne hagyd, hogy rajtunk mulassanak." – „Nem hagyom, légy nyugodt, Oleksza." – „Bízom benned, Dmitro..."

Így beszélgettünk hallgatagon, a szemünkkel. Vaszil Popovics, Ivan Kormos észrevették, hogy Borkanyuk és én kapcsolatot teremtettünk, s hogy ez a néma párbeszéd mindkettőnk számára a remény és a kitartás forrása. Kormos szemében elégedettség csillogott, örült annak, hogy hozzásegített ehhez a számomra örökre

emlékezetes találkozáshoz. Neki is erőt kölcsönzött a Borkanyukkal való találkozás. Nagyon is ráfért, mert ereje a végsőkig kimerült. Amikor először megláttam, kétségbeejtően nézett ki: mint egy vértanú a halála előtt. Kisvártatva megértettem, hogy utolsó erejét összeszedve tartja magát, de lélekben erős, kitartó.

Nyílt az ajtó, és a küszöbön megjelent az őr:

– Popovics Demeter, kövessen!

A kezemre támaszkodva igyekeztem feltápászkodni, mert megdagadt, megmerevedett lábaim nem engedelmeskedtek. Felnéztem Olekszára. Tekintete ezt mondta nekem: „Ne hagyd, hogy rajtad mulassanak, Dmitro!" A fájdalmat leküzdve felegyenesedtem, és elindultam a kijárat felé.

A kínzókamrában négyen vártak rám. Mihelyt beléptem, elém lépett Ilcsik: kivörösödve, megizzadva. Dőlt belőle a pálinkaszag.

– „Vacsorázni" fogunk, vagy megszólalsz ?

– Úgy lesz, ahogy maguk akarják . . .

– Ez már más beszéd – bökte ki elégedetten Ilcsik. – Nos, hát hol vannak a szovjet kémek, hol a fegyver, hol vannak a partizánok?!

– Mindez provokáció és hazugság. Hol vannak a bizonyítékaik?

– Te már megint a régi nótádat fújod! – támadt rám Ilcsik.

Hirtelen nekem támadtak, hátratekerték a kezem, rádobtak a padra, és hozzákötöztek. A harmadik, mint egy vadállat, lábbal a mellkasomra ugrott. Feljajdultam. Ilcsik csak ezt várta. Betömte a számat kapcával és véres újsággal. Hörögtem, rángatóztam. Valamelyik hóhér szíjat kötött a nyakamba, és fojtogatni kezdett. Közben ezt sziszegte: „Most véged lesz, megdöglesz! . . ."

Fuldokoltam. Ebben a számomra utolsónak tűnő pillanatban a hóhér leugrott rólam, elengedte a szíjat. Mélyről felköhögtem. A számból kiesett a csutak és megindult a vér. Hanyatt fekve a padon, fuldoklani kezdtem a saját véremtől . . .

– No, mit mondsz nekünk? – gúnyolódott Ilcsik. – Hallgatsz?! Vigyázz, nehogy örökre elhallgattassunk! Ujjai a nyakam köré fonódtak. Ugyanakkor éles fájdalmat éreztem: a hóhérok minden kínzóeszközüket bevetették.

Vértócsában hevertem, amikor magamhoz tértem. Csuromvizes voltam, testem megmerevedett. Mihelyt megmozdultam, Ilcsik rámförmedt:

– Öltözz! Gyorsan! Gyorsan!

De a sebektől megdagadt lábamat nem tudtam bedugni a cipőbe.

Felöltözve, nagy nehezen az ajtóig tántorogtam. Ott a hóhérok megfogtak és letaszítottak a lépcsőn. Mint egy zsák, úgy gurultam le a földszintre. A fegyőrök bevonszoltak a fogolyterembe.

– Ülni! – parancsolta az őr.

Én meg nem tudtam leülni. Erőm fogytán volt. Egész testem szinte égett a fájdalomtól. Tekintetem találkozott Olekszáéval. Arra gondoltam: ha engem így megkínoztak, akkor őt még kegyetlenebbül. Magam is csodáltam, de összeszedtem minden erőm, a falhoz vonszoltam magam, és törökülésbe ereszkedtem le a padlóra...

LÉLEKBEN ERŐSEN...

Gyakorta eszembe jutnak az agyonkínzottak. Azok, akiket a szemem előtt kínoztak halálra. Láttam olyanokat, akik összeroppantak, bár nem a leggyengébbek voltak és nem kínozták őket többet, mint másokat, hiszen többet kínozni, mint ahogy a fasiszták tették, nem is lehet.

A legtovább az bírta, aki utolsó leheletig megőrizte emberi méltóságát, és még a kínzás közben is tudatában volt annak, hogy a fasiszták azért igyekeznek megcsúfolni minket, mert így védekeznek a hős harcosok állhatatosságával szemben, így akarják elodázni végső pusztulásukat.

Ismételten meggyőződtem erről, amikor egy újabb kínvallatás után belökték Oleksza Borkanyukot. Utolsó erejét megfeszítve, emelt fővel ment a helyére és törökülésbe ereszkedett. Arca, bár az ütésektől csupa kék folt volt, igen megnyerő maradt, mert az a tántoríthatatlan hit hatotta át, hogy ügye szent és legyőzhetetlen. Nem tudtam levenni róla a szemem, amely ezt súgta nekem: „Így csak azok kínozhatnak, akik a vesztüket érzik. Csak

a szellemileg kifosztott, erkölcsi nyomorékok cselekedhetnek így. Milyen félelmet keltünk mi bennük! Ezért hurcoltak ide, ebbe a kis perecsini laktanyába mintegy háromszáz kommunistát, s kínozták meg őket kegyetlenül. Abban bíznak, hogy így engedelmes szolgájukká tehetik őket. Csakhogy ez nem sikerül nekik, mert minket más anyagból formáltak. Lélekben legyőzhetetlenek vagyunk! Mi azt is elviseljük, hogy megnyomorítják testünket! Lelkünk érintetlen marad, tiszta, ragyogó."

E gondolatokat Oleksza szemeiből olvastam ki. Lelkem büszkeséggel telt meg azok láttán, akik nem hagyták megtörni magukat. Bíztam abban, hogy engem se törnek meg. És már valóban semmi sem rettentett meg. Megint Ilcsik elé kerültem.

– Na, fogsz vallani?! – ordított.

– Én csak az igazat mondhatom. Arra meg maguknak nincs szükségük.

– Nicsak... Még szellemeskedik! És tudod, miért ütünk téged?

– Tudom. Hogy azt mondjam, amit szeretnének hallani...

– Igen, előbb megmondom neked, mit kell mondanod nekünk, mielőtt megdöglenél. Azt fogod mondani, hogy jártál Lembergben[1] és Szamborban. Onnan kémeket hoztál magaddal. Rendszeresen pénzelnek téged Moszkvából. Nos, megmondod, hol van a pénz, hol vannak a kémek. És hol tartod a fegyvert...

– Én nem agyalhatok ki ilyesmit! Ez szemtelen hazugság, közönséges provokáció...

Négy napon át naponta négyszer kísértek minket kínvallatásra. Magatehetetlen állapotban ledobtak az emeleti lépcsőről és belöktek a cellába.

A negyedik napon Oleksza Borkanyukot kezén-lábán meglánccolva, Vaszil Popovicsot, Ivan Kormost és engem kivezettek valamilyen átjáró terembe. Mind a négyünket a falhoz állítottak és kétoldalt őrt állítottak mellénk. Egy ideig így álltunk ott. Igyekeztünk közelebb lépni egymáshoz, hogy vállunk vagy könyökünk összeérjen. Ezek az érintések gyógyítólag hatottak ránk, erősebbek lettünk.

[1] Ma Lvov.

A terem ajtaja mindkét oldalról kinyílt és előttünk hosszú sorban foglyokat vezettek el. Egy detektív állt mellettünk, és megparancsolta a letartóztatottaknak, hogy figyelmesen nézzenek meg bennünket, felismernek-e valakit közülünk. Állhatatosságunkkal és kitartásunkkal mi négyen igyekeztünk hitet kelteni társainkban az általuk választott út helyességét illetően, megmutatni, hogy nem félünk az ellenségtől, és nem adjuk meg magunkat.

Az őrök arra ösztökélték a foglyokat, hogy mondják meg a nevünket, s közben nem vették észre, hogy vállvetve állunk. Így eggyé forrottunk, mint még soha. A foglyok előttünk lépkedtek. Sokukat ismertük, nemegyszer találkoztunk velük. Jó néhányan ismertek minket. De némán haladtak el mellettünk, csupán egyesek szomorúan, mások lelkesítően néztek a szemünkbe.

– No, kit ismersz fel?! – ordította egyikre-másikra Ilcsik.

– Ja, vagy te először látod őket? – és jól a fejére csapott. – És most felismered? Most se?! – és újra a fejét ütötte.

– No! Ki áll itt? – erősködött Ilcsik. – Nézzétek csak őket, a vezetőiteket. A kezünkben vannak! Ne gondoljátok, hogy ők is olyan kitartóak, mint ti. Mindent elmondtak: hol vannak a partizánok, hol van a fegyver, hol van a Moszkvából kapott pénz... Ti meg még takargatjátok őket!... – és csúnyán elkáromkodta magát.

A foglyok sora tovább kígyózott, hallgatagon lépkedtek, és a csendőrök bottal, lánccal verték őket. Az egyik hóhér a másikat váltotta fel: Ilcsiket Farkas, Farkast Bogár, Bogárt Szigetvölgyi... A Velikij Bereznij környéki rabok egy csoportban haladtak el. Felismertem a legaktívabb illegális harcosokat: Viner Rudolfot, Vaszil Domiscsét, Ivan Plancsákot, Szimkovics Salamont, Jakubovics Hermant... Egyikük se szólt semmit. Keményen állták az ütéseket. Csaknem mindegyikük kapcsolatban állt velem. Többen felkerestek, hogy találkozzanak, elbeszélgessenek velem. Ezek szerint semmit se vallottak be és nem is fognak – gondoltam magamban. Így hát újra és újra visszautasíthatom az ellenem felhozott vádakat, provokációnak és hazugságnak nevezhetem azokat, mint ahogy eddig tettem.

Ez a „bemutató" még napközben elkezdődött. Már esteledett, de Ilcsik segédei még mindig ütlegelték az embereket, rekedten

ordítoztak, követelték, hogy mondják meg a nevünket. Az elvtársak hallgattak. Csak a detektívek ordibáltak, a csendőrök pedig verték a foglyokat...

Szörnyű és nehéz nap volt ez számunkra. De a hóhérok számára se volt könnyű: ezt követően két napon át nyugton hagytak. „Pihenőt" tartottak. Ez még elviselhetetlenebbé tette bizonytalanságunkat, érthetetlen volt ebben a szüntelen kínzási folyamatban.

Azon az éjjelen nem jött a szememre álom: azon gondolkoztam, mi történhetett, mi vár ránk. A közelemben a csupasz padlón, akárcsak a többi rab, ott feküdt Oleksza Borkanyuk. Csendben volt, bizonyára tartogatta erejét, hogy kibírja az újabb kínzásokat. Vajon min gondolkodik? Legalább egy szót válthatnék vele! Oleksza mindig megmutatta nekünk a kiutat a bonyolult politikai helyzetből, pontosan meghatározta az osztályellenséggel szemben folytatott harc céljait, módszereit, formáit. Bizonyára most is tanáccsal látna el minket: mit mondjunk, hogyan viselkedjünk, hogy elviseljünk minden kínzást. De most nem volt erre lehetőség. Őt különösen éberen őrizték, minden mozdulatára – amit rögtön elárult láncainak csörgése – nekitámadt az őr. Egymást váltva, a foglyokat szemügyre véve, az őrök mindig Olekszával kezdték: megvizsgálták a láncait, nem lazultak-e meg, mincs-e átvágva valamelyik láncszem. Borkanyuk épp az imént tért vissza, és bilincseinek csörgése elnyomta a foglyok nyugtalan lélegzését...

Amikor azon az éjjelen az elmúlt napokra gondoltam, jóleső érzéssel emlékeztem kitartó harcostársaimra. Arra, hogyan bíztak a kommunistákban a fakitermelők. Gondolatban Tihe–Szuhij erdőrészlegen jártam, ahol Mihajlo Hrebinec volt az erdész. 1939 márciusában, Kriva és Varjúlápos kínzókamráiban ismerkedtem meg vele. Nem tudom, milyen ravaszsággal sikerült kiügyeskednie ezt a beosztást, de Hrebinec nemegyszer kisegített, amikor eltávozásomat vagy csendőrőrsi lejelentkezésem késedelmét kellett igazolnom. Hrebinec persze nem tudta, hol és kivel voltam, de mindig azt állította, hogy ő tartott vissza engem, mert szüksége volt rám. Eleinte furcsálltam Bacsinszki Andrásnak, a sztavnei erdőhivatal főmérnökének a jóhiszemű magatartását irántam.

Őszintén megmondom, eleinte nem bíztam benne. De későbbi viselkedése meggyőzött arról, hogy a mérnök rokonszenvez a kommunistákkal, s fájóan érinti, hogy a Vörös Hadsereg hátrálni kénytelen a fasiszta támadás elől.

A szabotázsakciók bátor szervezői voltak a berezniji kommunisták. Különböző fondorlattal hátráltatták a fa kitermelését és elszállítását Magyarországra, rejtegették a behívott fiatalokat. Az erdőhivatal a kommunisták sugallatára kérelmezte, hogy halasszák el a tartalékosok behívását. Mihajlo Hrebinec, Ivan Szoljak segítségével és különösen Ivan Lokota vállalkozó közbenjárásával sikerült beszerezni a kommunisták és az aktív antifasiszta agitátorok számára a megfelelő iratokat. Ezzel megmentették az illegalitás számára Andrij Domiscsét, Mihajlo Suhajdát Szil községből, Ivan Dzsandát Knyaginya községből, Jurij Kofelt Zsornaváról, Petro Musákot Zahorb községből, Ivan Dovbejt, Mihajlo Kuzsbát és fiát, Ivant, Ivan Plancsákot Zabrogyból, Mikola Krajnyanszkijt Domasinóból, Vaszil Himicset és a KISZ-tagok vezetőjét, Ivan Lupicsot Bukivcevóból. Különösen harcos csoportunk volt Sztavnén, ahol Ivan Szoljak és Ivan Jacko tevékenykedtek.

Kivette részét az illegális antifasiszta harcból a Velikij Berezsnij járás dolgozói körében számos nő is: Julia Pekar, Marija Kulcsicka, Marija Jacko, Julia Kulik és mások.

Nem is oly régen még az erdőben találkoztam velük. Ma pedig csaknem valamennyien elhaladtak előttünk a letartóztatottak sorában... De egyikük sem vallotta be, hogy kapcsolatban állt velünk. Nehéz volt megérteni, miért kerültünk ilyen sokan a kínzókamrába. „Ki árult el minket? Ki az áruló?" Ez a gondolat foglalkoztatott minduntalan, nem hagyott nyugton. Vagy talán mindenkit letartóztattak, aki a cseh időkben tagja volt a kommunista pártnak, a KISZ-nek, az FDE-nek, a vörös szakszervezeteknek?

Ezt követően Ilcsik új „találós kérdéseket" adott fel. Hirtelen sorolni kezdte, kivel tanultam együtt a Szovjetunióban, milyen konspirációs tanfolyamon estem át, milyen e tanfolyam programja, milyen előadásokat hallgattam, milyen gyakorlati foglalkozásokon vettem részt.

– Én nem hallottam ilyen tanfolyamokról. A kommunisták nem kémeket képeztek ki. Maguknak mindenütt kémek rémlenek...

– Mi az, kevés volt neked, amit kaptál?! – förmedt rám Ilcsik.

Összekötötték a kezem fejét, behajtott térdeimre fektették, és a kezem és a térdem hajlatában maradt pici résen keresztüldugtak egy vastag rudat. A rúd két végét láncra akasztották és ilyen helyzetben felhúztak. Összegörnyedve, fejemmel lefelé csüngve himbálóztam a láncon, Ilcsik, Farkas meg Suba minden oldalról ütöttek, azzal, ami a kezük ügyébe került, égették a körmeimet, verték a megpüffedt lábaimat...

Amikor magamhoz tértem, észrevettem, hogy csuromvizes vagyok és a hátamon fekszem, ugyanúgy összegörnyedve, „medverúddal" kétrét hajtva.

– Mi az? Visszatértél a másvilágról?! – kérdezte csodálkozva Ilcsik. – Állj fel!

A hóhérok lökdösve állítottak felfelé, kényszerítettek, hogy álljak a lábamra. Anélkül, hogy a kezemre támaszkodjak, ezt nem tudtam megtenni, a kezem viszont össze volt kötve és rúddal a térdemhez erősítve. Ilcsik és Suba a vérző talpamra állított. Elvesztettem az egyensúlyt, és feldőltem. Összerúgdostak, majd megint felállítottak és így folytatták ezt az ördögi játékot. Egyszer csak hallom Ilcsik gúnyos felkiáltását: „Á, Oleksza! Nocsak, te ejtőernyős, gyere ide és nézd, hogy járja a barátod a »medvetánc«-ot. Neked nem akaródzik? Sebaj, próbáld meg!..." – Úgy fejbe vágták, hogy Borkanyuk a padlóra zuhant, összekötött kezét a behajlított térde alá szorították egy rúddal és felhúzták, mint engem néhány órával azelőtt. Gumibottal ütlegelték, tüzes tűkkel szúrkálták . Ő szó nélkül tűrte. Lélekben felkészült az újabb kínzásra. amiben már számtalanszor része volt letartóztatása óta, több mint három hónapja.

A perecsini laktanyában Ilcsiknek és a hozzá hasonló hóhéroknak semmilyen vallomást nem sikerült kicsikarniuk belőlünk. Ezek a szadisták megértették, hogy a kommunistákból semmit sem szedhetnek ki. Ezért nem is nagyon erőltették a kérdéseket, a különböző vallomások összehasonlítását, a tárgyi bizonyítékok

mutogatását. Csupán ütlegelték az embereket, arra törekedtek, hogy a foglyok elveszítsék emberi mivoltukat, lelkileg összetörjenek. Nem bírta ki a pokoli kínokat a knyaginyai Ivan Dzsanda, megzavarodott. A hóhérok tönkreverték a bukivcevói Vaszil Himicset, a szimeri Ivan Kegyulicsot. Ilcsik és Szigetvölgyi a foglyok szeme láttára gyilkolta meg a zabrogyi Hefner fivéreket, Joszipot és Karlót . . .

Nem ők voltak az egyedüli áldozatok. Sok elvtársunk nem tért vissza a kínvallatásról.

A KÍNZÓKAMRA ÚJ – A MÓDSZER A RÉGI

Május 12-én éjnek idején puskatussal „ébresztettek" és megparancsolták, hogy készülődjek. Ivan Kormos és Vaszil Popovics már felkelt. Oleksza Borkanyuknak is megcsörrentek a láncai. Mindegyikünket külön-külön vezetett ki két őr. Az udvaron Olekszát lánccal hozzám kötötték, Vaszil Popovicsot pedig Ivan Kormoshoz. Majd még egy lánccal mindannyiunkat egymáshoz kötöttek. Megparancsolták, hogy induljunk. A vasútállomásra kísértek és teherkocsiba ültettek bennünket. Úgy kellett ülnünk, hogy ne lássuk egymás arcát és nem volt szabad beszélgetnünk. Erre éberen ügyelt a négy csendőr és a bennünket kísérő két detektív.

Mintha a kerekek ritmusos kattogásának a hatására tenném, himbáltam a fejemet, igyekeztem jelt adni Olekszának, hogy húzódjon közelebb hozzám, legalább egy-két szót váltsak vele. Ő csupán összeszorította ajkát. Oleksza bizonyára nem látta értelmét, hogy fölöslegesen újabb kínzásoknak tegyen ki mindannyiunkat. Megérkeztünk Csapra. Ott arccal a pályaudvar felé fordítottak minket. Munkások vettek körül bennünket, akik munkára utaztak valahová. Az emberek ostromolni kezdték a csendőröket, hogy kenyeret adhassanak nekünk. De azok szuronnyal tolták félre a munkásokat. Az egyre hangosabban morajló tömeg hátrább húzódott: „Miféle szabadság ez? Miért kötözték meg ezeket a szegény ruszinokat?!"

Körülnéztem. A munkások között felismertem Bíró Károlyt,

a csomonyini aktív kommunistát. Ő kiabált. A csendőrök elzavarták a tömeget.

Minket Mukacsevóra szállítottak. A pályaudvar tele volt csendőrökkel. Egyikük gúnyosan nevetve odavetette: „Oh, itt van a mi Olekszink. Szervusz, Olekszi! Mi az, unatkoztál nélkülünk? Légy nyugodt, itt vidám dolgod lesz! . . ."

Megértettem, hogy Borkanyuk már a mukacsevói hóhérok kezében is volt.

Nyomban a kémelhárító kínzókamrájába vittek, amely Kárpát-Ukrajna horthysta megszállása idején a Kohner-palotában kapott helyet. Különböző helyiségekben tartottak minket. Ettől fogva ritkán láttuk egymást.

Aznap kihallgatásra vittek. A piszkos helyiségben egy csendőrtiszt ült az asztalnál. Az asztalfiókból egy csomó iratot vett elő, meglebegtette az orrom előtt és közömbösen ezt mondta:

– Ez a nyolc okmány mind rád vonatkozik. Számodra ez halált jelent! Elegendő ahhoz, hogy felakasszanak, ha egy szót sem szólsz, akkor is. De megmentheted az életed, ha okos leszel. Eddig nem voltál okos. Csak nem azt akarod, hogy lassan végezzünk veled? Adod a hőst, hallgatsz, a többiek pedig már rég mindent bevallottak.

– Nekem nincs mit bevallanom. A Csehszlovák Köztársaság idején kifejtett politikai tevékenységemért nem tartozom felelősséggel maguknak. Az legális pártmunka volt. Erről pedig nélkülem is tudomást szerezhetnek a lapokból. Provokációs koholmányokon kívül eddig semmilyen más vádat nem emeltek ellenem.

– Elég legyen! Ne gondold, hogy nekünk is a régi nótádat fogod fújni: „nem tudom, nem láttam, nem hallottam!" Erről mi gondoskodunk!

A nyomozó ordítására berohantak a csendőrök. Ütlegelve átvonszoltak engem a szomszédos helyiségbe, amelyet kínzókamrává alakítottak át. Módszeresen ütötték a derekamat, hogy leszakítsák a vesémet. Ha összeestem, leöntöttek vízzel és folytatták. Úgy tűnt, se vége, se hossza ennek. Amikor magamhoz tértem, láttam, hogy a csendőrök kenyeret esznek szalonnával és pálinkát isznak rá. Mihelyt valamelyikük észrevette, hogy ma-

gamhoz tértem, félretették az ételt és következett a kérdés: „Akarsz vallani?" Majd újból elkezdődött a „munka".

Már nem is tudtam, mióta kínoznak, hányszor vesztettem el az eszméletemet. Más kínzókamrákból is dermesztő ordítozás és csapások hallatszottak.

Itt, a Kohner-palotában sok kommunistát láttam a rahovói járásból. Egyszer, amint vallatni kísértek, láttam, hogy a kínzókamrából kidobtak egy ifjút. Ismerősnek tűnt nekem. Jobban megnéztem... Mikola Lokota. Igen, Mikola Lokotának, Ivan Lokota édestestvérének, Mikolának az egyik fia. Azé a Lokotáé, akit a fia, Mikola szeme láttára kínoztak agyon a horthysták a csinagyijevói kínzókamrában. Itt, a Kohner-palotában volt a „vörös szenátor" felesége, a Bojcsuk-házaspár, Marija és Sztepan, Hafija Vorohta, Mikola Hajnal, Mikola Hucskanyuk, a Daniljuk fivérek, Vaszil és Petro, Joszip Szemenyuk, Mikola Tokarjuk a fiával, Mikolával, az Uhal fivérek, Mihajlo és Vaszil, Sajovics Haszkel, Strempel Béla és Olekszij Mikola Sirokij Luhból. Később, egyik-másik kínzókamrában még nemegyszer találkoztam bicskovi kommunistákkal és KISZ-tagokkal. Talán nem is volt Magyarországon olyan börtön vagy internáló tábor, ahol ne kínoztak volna valakit „Kis Harkov" harcosai közül.

A Kohner-palotában a kínzási módszerek és fogások kissé eltérőek voltak a perecsiniektől. Kételkedtem, hogy valaki is túl tudott volna tenni a szadista Ilcsiken. Viszont Mukacsevón a kínzást részeges, korlátolt csendőrökre bízták, akiknek reggel elébe tettek egy darab kenyeret, szalonnát, egy üveg pálinkát, és mint az éhes ragadozó elé, odadobták az áldozatot, hogy marcangolják szét őket. A foglyokat egész nap megállás nélkül verték. Különösen kivált a hóhérok közül Kasztner. A foglyok elmondták, hogy amikor Oleksza Borkanyukot idehozták, Kasztner kérte, hogy adják oda neki „próbára". Ez a hóhér Bogárral együtt majdhogynem agyonkínozta Vas Máriát, akit 3 éves leánygyermekével tartottak fogva Viskről, Mikola Hucskanyukot és Oleksza Jacjukot Bicskovból, Ivan Kormost, Vaszil Popovicsot, a szenátort. Kegyetlenül megkínozták Ivan Lokota hű élettársát és harcostársát, Marijá̧t. A vallatások során embertelenül kínozták, hogy beismerje, kinek a segítségével szökött ki a férje a

Szovjetunióba. Őneki tudnia kellett, mivel foglalkoztak férje és fiai, mert egyetértett velük. A bicskovi kommunistákkal, proletárokkal együtt Marija Lokota a tüntetők első sorában haladt, elsőként gyűjtött élelmiszert a sztrájkolóknak. A sztrájkolók anyjuknak nevezték őt. A bicskovi kommunisták szerették, tisztelték bátorságáért és a párt ügye iránti határtalan odaadásáért. Ő sok mindent tudott, de semmit sem mondott el a hóhéroknak. Azok dühöngtek mérgükben. Marija Lokotát borzasztóan megnyomorítva a rawensbrücki koncentrációs táborba szállították, ahol a krematóriumban pusztult el.

Május végéig kínoztak, vallattak engem a Kohner-kastélyban. Ha elvesztettem az eszméletemet, a hóhérok félholtan kidobtak a kínzókamrából abban a tudatban, hogy számomra ez már a vég. De csodálatukra feléledtem. A foglyokat kivezették az udvarra és kényszerítették, hogy vérző, megdagadt lábbal a köveken fussanak. Azokat, kik már nem tudtak járni, társai hozták ki az udvarra. Emlékszem, hogyan vitték ki egyszer Mikola Hucskanyukot, Vaszil Korolt, Sajovics Haszkelt, Oleksza Jacjukot és engem. Az udvar közepére állítottak, a többi foglyot pedig ütlegelve kényszerítették, hogy körbe szaladgáljanak. Közöttük észrevettem Oleksza Borkanyukot. Mi kézzel integettünk neki. Ezért a hóhérok, Sipos, Farkas és Suba, akiket Perecsinből helyeztek át ide, valamint Lovász és Bogár rávetették magukat a foglyokra, kegyetlenül ütöttek mindenkit...

A lábamon, a kezemen, a vállamon, a mellemen levő sebek igen lassan hegedtek. A legenyhébb érintéstől, még attól is borzasztóan fájtak, ha az ing hozzájuk ért. Nem tudtam törökülésbe helyezkedni, mert a lábam annyira fájt, hogy el-elvesztettem az eszméletemet. Hanyadszor már, a nyomozóhoz hívattak „beszélgetni". Csodálkozásomra, első ízben egyhónapi kínzás után azt mondta, hogy üljek le. A nyomozó ajánlatát gúnynak vagy provokációnak tartottam, ezért tovább álltam.

– Mi az, nem akarsz leülni? Ennyi erőd van?

Leültem.

– Te tudod, mi a katonai törvényszék? Ha átadjuk oda az ügyedet, felakasztanak. Ott nem fognak teketóriázni veled egy hónapig, mint mi.

– Maguk sem sokat teketóriáztak . . .

– Ha te mindent beismertél volna, egy hajad szála sem görbült volna meg. Magad választottad ezt az utat.

– Átadhatnak engem a katonai törvényszéknek, meg akár az ördögnek is. Azok után, amit itt műveltek velem, nekem már semmi sem borzasztó.

– Téged agyonlőnek. Nem, ez igen könnyű halál lenne számodra. Felakasztanak . . .

1942. június elsején Ivan Kormossal összeláncolva Turja-Remetére szállítottak.

A kínzókamrákat itt az állami méntelep istállóiban rendezték be. Több soros drótkerítéssel körülvéve a gazdaság területe internáló tábornak tűnt.

A kapuból Ilcsik és Suba (itt is ugyanaz a Suba!) egyenesen az egyik kínzókamrába vonszoltak és a padlóra dobtak. Suba odabökte Ilcsiknek: „Olyan kínzási módot alkalmazzon rajta, amilyent még nem tapasztalt!"

Az meg nyomban hozzálátott rugdosni a csizmájával:

– Amit nem vertek ki belőled a Kohner-palotában, kiverjük itt! Ha már csak bőr meg csont marad belőled, az akasztófára vonszolunk!

Amikor magamhoz tértem, azt láttam, hogy vértócsában fekszem és vért hányok. Ilcsik a hajamba markolt és arcomat a betonhoz verte: „Nyald fel! Ki engedte meg, hogy bepiszkold a padlót?!"

A hóhérok sakálok módjára vetették rám magukat. Majd pedig véresen kivonszoltak, a kúthoz tuszkoltak és megparancsolták, hogy mossam le magamtól a vért. Égett a testem az ütésektől, nagyon szomjas voltam, és mohón ittam a vizet.

– Szürcsöld, szürcsöld! Hamarosan megdöglesz! – kiabálták.

Közben Bogár a vallatásról idevonszolta a megkínzott Ivan Kormost. Azt parancsolták, hogy üljünk a többi fogoly mellé, akiknek nagy kegyesen megengedték, hogy „szabadon" irtsák a tetűt.

Én is megkíséreltem, hogy pusztítsam a tetűt, de mihelyt levettem a sebekhez tapadt ingemet, hozzám ugrott Ilcsik és ütlegelni kezdett.

– Vedd fel azonnal! Mutogatni akarod itt magad?!

A foglyokat szoros sorokba ültették a hosszú istállókban.

Júniust írtak. 1942 forró júniusát. Az istállókat, melyek hidlása alól lótrágya bűzlött, milliónyi légy özönlötte el. Ide többnyire olyan foglyokat hoztak, akiknek a sebei gyulladásban voltak. Derékig levetkőztetve, nyílt sebeikkel sorba ültették őket a telhetetlen rovarok martalékául. A foglyoknak nem volt szabad mozgolódni, hajtani a legyeket, pusztítani az élősködőket. A sorok között csendőrök álltak és kegyetlenül ütöttek mindenkit, aki csak megmozdult vagy a fejét mozdította. Az ütések kihasították a megdagadt, gyulladásos sebeket és folyt belőlük a genny. Nyomban százával telepedtek rá a legyek és szívták-csípték az ember testét, kibírhatatlan kínokat okozva.

– Látjátok, milyen jók a magyar csendőrök? Még a legyeket is lehajtják rólatok – gúnyolódott Ilcsik, aki itt is főkolompos volt. Ennek a szadistának a fantáziája szülte nyilván ezt a vad kínzási módot, amelynek borzalmas következményei lettek. Két-három napi ilyen kínzás után sokan megzavarodtak, fejüket verték a falba. Egy nap se telt el anélkül, hogy ne vittek volna ki az istállókból agyonkínzott foglyokat. Itt Ilcsik egy és ugyanazon kérdéssel ostromolta a foglyokat:

– No, hajlandó vagy vallani, vagy meg akarod várni, amikor téged is így odadobnak a kutyáknak, mint ahogy ezt?! – és rámutatott újabb áldozatára.

A foglyok hallgattak.

Így kínozták agyon a kosztrinói Andrij Szegedát is.

Elnéztem megnyomorított társaimat. Alig ismertem fel az áldozatok között Viner Rudolfot, Jakubovics Hermant, Marija Kulcsickát, Ivan Kegyulicsot, Ivan Plancsákot, Julia Pekárt, Szimkovics Salamont. Elképesztő szenvedéseket kellett itt kiállnunk. Napokon át nem adtak se inni, se enni. Az emberek végképp elgyengültek. Akik nem bírtak felállni, hogy a dolgukat elvégezzék, azokat rúgásokkal „felsegítették". Én még így se bírtam felállni. Hozzám lépett egy ifjú magyar katonaruhában.

– Öleld át a nyakam . . .

Körülöleltem a nyakát és ő kivitt az udvarra. Később megtudtam, hogy Pavlo Szirko, Sztepan Szirko hutai kommunista fia

volt. Apját a Rotman Miklós csoportjában kifejtett forradalmi tevékenységéért üldözték.

Javában folytak az előkészületek a bírósági tárgyalásokra . . .

EGY TRAGIKOMIKUS TÁRGYALÁS

Az emberek már a végső lelki és idegfeszültség, testi kimerülés határán voltak. Mit csikarhatott még ki a bíróság ezekből az emberekből. A foglyokat összekötözték és Perecsinbe, a polgári iskola épületébe szállították. Itt kellett lezajlania a bírósági tárgyalásnak. Itt láttam viszont Joszip Bruzsenyákot, a Domiscse fivéreket, Vaszilt és Andrijt, Hanna Molnárt és fiát, Mihajlót, Julia Plancsákot, Szemjon Sztankót, Ivan Szoljákot, a Tiszjancsin fivéreket, Ivant és Vaszilt, Ivan Halahant, Vaszil Himicset és Mihajlo Suhajdát.

A bírósági tárgyalásra azonban nem Perecsinben, hanem Uzsgorodon, a gimnázium épületében (ma az Uzsgorodi Egyetem vegyészeti kara van itt) került sor és 1942. július 15-től 28-ig tartott. Több mint 150 vádlott állt a bíróság elé. A bíróság nyilvánvalóan részrehajló volt. Se a bírák, se az ügyészek nem törődtek különösebben azzal, hogy beigazolódjanak a vádpontok, mert a tő vád az volt, hogy a kommunista párthoz tartoztunk. Július 24-én azokat ültették a vádlottak padjára, akikre az ügyészek halálbüntetés kiszabását követelték. Olyan elvtársak közé kerültem, akikkel együtt tevékenykedtem legális és illegális körülmények között, még a csehszlovák uralom idején. Némelyikükkel összeköttetésben álltam a Horthy-rendszer idején is. Úgy tettünk, mintha nem ismernénk egymást. A vádlottak padján beesett arcú, megviselt, megnyomorított, de töretlen lelki erejű emberek ültek szorosan egymás mellett.

Illegális antifasiszta tevékenységgel vádoltak minket. Az ellenem emelt vádak közül néhányat sikerült megcáfolnom.

Sokáig olvasta a bíró a vádiratot, amely tele volt koholmányokkal és provokatív állításokkal.

– Popovics vádlott, elismeri bűnösségét?

– Nem.

– Mivel bizonyítja ártatlanságát?

– A nyomozás semmivel sem bizonyította bűnösségemet. Az ellenem emelt vád egytől-egyig hazugság és durva provokáció. A nyomozás során embertelen kínzásokkal, vallatásokkal nap mint nap igyekezték kicsikarni belőlem a beismerő vallomást. A nyomozás során is és most, a bíróság előtt is kijelentem, hogy a magyar bíróságnak nincs joga ítélkezni felettünk a Csehszlovák Köztársaságban kifejtett legális tevékenységért. Viszont minden más, a magyar államban „elkövetett bűntettek"-re vonatkozó „bizonyíték" teljes egészében koholmány, kiagyalt vád. A cél nyilvánvalóan az, hogy minket, kommunistákat elítéljenek nézeteinkért, tiszta lelkiismeretünkért, a nép érdekeinek védelmezéséért...

Boda Imre ügyész nem bírta tovább hallgatni, felpattant a székéből:

– Hagyja abba ezt a kommunista agitációt! Hallgasson el! Elhallgatni!

A bíró is rázendített:

– Ülj le! Hallgass! A bíróság nem azért jött ide Budapestről, hogy kommunista szónoklatokat hallgasson! Megfosztlak a szó jogától!

A tárgyalás során Boda Imre mindegyikünkre halálbüntetést akart kierőszakolni. Én követeltem, hogy bizonyítsák be bűnösségemet. Egymás után léptek be a terembe a tanúk. Bekísérték a terembe Bacsinszki Andrást, a sztavnei erdőhivatal főmérnökét.

– Ismeri Popovics Demetert? – A bíró rám szólt, hogy álljak fel.

– Ismerem... A fakitermelésnél dolgozott nálunk.

– És tudja-e, hogy Popovics kém, és bolsevik kémeket hozott át a határon Oroszországból?

– Ilyesmiről nincs tudomásom!

– És azt se tudja, hogy a maga orra előtt fegyverraktárakat szervezett?

– Nem tudom.

– Szép kis mérnök, aki szemet huny a kommunisták felforgató tevékenysége láttán!

A csendőrökhöz fordulva megparancsolta:

– Vezessék ki ezt a tanút!

A bíró és az ügyész izgett-mozgott a székén. Majd egy kis mitugrász alak állt a bíróság elé. Mihajlo Kopcsának nevezte magát. A Velikij Bereznij környékiek még a kínzókamrákból ismerték mint provokátort. A formalitások után elkezdte a maga betanított mondókáját:

– Együtt dolgoztam a vádlott Popoviccsal. Ő az – és rám mutatott. – Mihelyt a magyar csapatok elfoglalták a Felvidéket, mi ketten Lengyelországon keresztül a Szovjetunióba szöktünk. Majd a Vörös Hadsereggel együtt megérkeztünk Lvovba. Ott diverziós kiképzésben részesültünk. E konspirációs iskola befejeztével sok fegyvert adtak nekünk, amit áthoztunk a határon. A fegyvert maga Popovics rejtette el . . .

Mindez hazugság volt. Én követeltem, hogy a „tanú" közölje a bírósággal az említettek pontos idejét. A bíróság nemigen igyekezett ennek eleget tenni. Csak állhatatos követelésemre engedett. A „tanú" zavarba jött, majd megnevezett egy időpontot. Engem azonban abban az időben, 1939-ben a Nyíregyháza melletti Varjúláposon tartottak fogva. A „tanúnak" újra és újra meg kellett ismételnie állítását . . . Én megmondtam a bíróságnak, hol voltam akkor.

– Lám ilyen emberekre, pénzért megvásárolt szégyenteljes hazudozásukra épül az önök igazságszolgáltatása. Én tiltakozom ez ellen!

Utánam Viner Rudolf ügyét tárgyalták, aki szemükre vetette a bíráknak:

– A nyomozóik hóhérok, akik kíméletlenül kínozzák a foglyokat, sok becsületes munkást gyilkolnak meg. Az igaz hazafiakról egykor még meg fog emlékezni a történelem. Soha senki nem mossa le a vért az önök hóhérjainak a kezéről. Előbb-utóbb felelni fognak gaztetteikért . . .

– Hallgass, te bandita! Őrség, kikísérni! Nincs többé szükségünk rá! – mondta ki mérgében a bíró az igazat.

Azért ítéltek el minket, mert nemkívánatos, veszélyes elemek voltunk, és meg akartak szabadulni tőlünk. A magyar ellenforradalmi rendszer tömeges letartóztatásokkal, bírósági komédiákkal,

gyilkosságokkal akarta elfojtani az illegális kommunista mozgalmat Kárpát-Ukrajnán. E cél elérése érdekében nem riadt vissza semmilyen eszköztől, képes volt bármilyen hazugságra, csalásra vagy aljasságra.

Más kommunisták is cáfolták az ellenük emelt vádakat, tanúbizonyságokat követeltek a bíróságon. Különböző hamis vádakat agyaltak ki a kommunisták ellen Ivan Ivancuszkij Zabrogyból, Szabó József Velikij Bicskovból és a megszállók más lakájai.

A bírósági tárgyalás a befejezéséhez közeledett. Boda Imre dühöngött, ordítozott. Minket hol kivezettek, hol ismét bekísértek a tárgyalóterembe. Mi továbbra is kitartottunk amellett, hogy a bíróság bizonyítsa be az ellenünk emelt vádakat.

A nyomozás nem rendelkezett bizonyítékokkal. A bíróság kénytelen volt huszonnégyünknek az ügyét, köztük Fegyir Kapkóét, Ivan Kegyulicsét, idősebb és ifjabb Kaszicsét, Pavlo Szirkóét pótnyomozás végett visszaadni a vezérkar katonai törvényszékének.

Ez győzelem volt, amit minden erőnket megfeszítve arattunk. De nem csupán a mi kitartásunk hozta meg ezt az eredményt. Említést érdemel azoknak az elvtársaknak a minden képzeletet felülmúló állhatatossága, akik inkább vállalták a halált, de nem árulták el társaikat. Azokban a tragikus napokban arra gondoltak, hogy ki viszi majd tovább a stafétabotot . . .

A vezérkar katonai törvényszéke kihirdette ítéletét. 137 embert ítélt el illegális kommunista tevékenységért. 11 vádlottat akasztás általi halálra, 35-öt életfogytiglani fegyházra, 14-et 15 évig terjedő börtönbüntetésre, a többit különböző időtartamú szabadságvesztésre.

A halálra ítélt kommunistákat: Viner Rudolfot, Vaszil Domiscsét, Oleksza Lenykót, Ivan Plancsákot, Vaszil Szemjont, Fegyir Szemjont, Szimkovics Salamont, Mihajlo Turt, Fegyir Saranicsot, Schönberger Dávidot, Jakubovics Hermant mindannyian jól ismertük. Mindannyian Velikij Bereznij járásból valók voltak. Sok hasznos dolgot sikerült cselekedniük. Nem csupán felszólították a lakosságot, hogy szegüljön ellen a hatóságoknak, hanem a magyar kormány számos intézkedésének a szabotálását is megszervezték. A fiatalok egy része megtagadta a katonai szolgálatot a fasiszta hadseregben. Ezt az akciót nagyon ügyesen

szervezték meg. Tudomást szereztek a bírótól arról, hogy kinek jött behívója, figyelmeztették a behívottakat és a tartalékosokat, segítségükre voltak abban, hogy más járásba szökjenek s ott elhelyezkedjenek munkába. A behívókat azzal küldték vissza, hogy „a címzett eltávozott".

Egyéb kárt is okoztak a berezniji illegális harcosok a megszállóknak. Besúgók és provokatőrök segítségével részben sikerült felfedni a kommunisták szervezetét. A letartóztatottak azonban senkit se adtak ki, még a szörnyű kínzások során és akkor sem, amikor a perecsini kínzókamrában elhajtották őket négyünk előtt.

Július 31-én tudomást szereztünk a súlyos veszteségről: harcostársainkat, Viner Rudolfot, Oleksza Lenykót, Ivan Plancsákot, Szimkovics Salamont, Schönberger Dávidot és Jakubovics Hermant felakasztották az uzsgorodi katonai laktanya udvarán. A rendőrség és a katonaság nézőközönséget toborzott a kivégzés színhelyére: a megszállók igyekeztek demonstrálni erejüket, megfélemlíteni mindenkit, akinek a számára drága volt a szabadság és az igazság. A hóhérok azonban éppen az ellenkezőjét érték el; az illegális harcosok számára az ilyen akciók jó leckéül szolgáltak: még szigorúbban vették a konspirációt és még inkább gyűlölték az ellenséget.

Nem tudtuk, mi történt a többi halálraítélttel. Csak később értesültünk arról, hogy halálos ítéletüket életfogytiglani fegyházra változtatták.

A bírósági tárgyalás után visszakerültünk Ilcsik és társai kezealá. Mihelyt a budapesti bírák és ügyészek lezárták az ügyet, Ilcsik és Kopcsa berontottak a tornaterembe, ahol őriztek minket.

– Popovics! Felállni!

De már nem tudtam felállni. Szörnyű ütést kaptam a fejemre, majd levonszoltak a pincébe.

– Úgyis felakasztunk – tajtékzott a pribék és kegyetlenül ütlegelt, felbőszülve a tárgyaláson elviselt kudarctól. Majd átadta a gumibotot a provokátornak és megparancsolta, hogy üssön. Az hozzálátott a főnök parancsának teljesítéséhez.

Aztán azokat ütlegelték, akiknek az ügyét pótnyomozás végett

elnapolták, és azokat, akik a tárgyaláson kijelentették, hogy megkínozták őket. Csaknem egy hétig tartott ez a „megdolgozás", „pótnevelés", „pótvizsgálat" az újabb bírósági tárgyalásra. Mindenkit ütöttek, akiknek sikerült bármit is megcáfolni a nyomozás által emelt vádak közül.

Augusztus elején az elítélteket kezdték elszállítani különböző börtönökbe és internáló táborokba. Hallgatagon, csak a tekintetünkkel búcsúztunk el egymástól mi ketten Ivan Kormossal, akivel annak idején együvé láncoltak. Elnéztem őt és arra gondoltam, milyen jó, hogy sikerült neki megcáfolni a „tanúk" állításait, és így enyhíteni a vádon, minek folytán csak hat évre ítélték őt. De számára még ez is sok volt. Szervezete legyöngült, nem bírta elviselni a koncentrációs táborokat; nem érte meg a felszabadulást. Valamelyik táborban megszűnt dobogni a szíve. A párt iránt határtalanul odaadó kommunista volt, aki az igazságért, a dolgozók jobb sorsáért küzdött.

A pótnyomozásra kijelölteket Budapestre, a Margit körúti börtönbe szállították. Engem a 80-as számú cellába helyeztek. A félhomályban fogolytársaimat néztem, és ők is engem figyeltek.

– Földink! Hát ez a mi Dmitrónk! Hogy megkínoztak téged!

A Velikij Bicskov-i Sztepán Bojcsuk, Mikola Hajnal, Joszip Szemenyuk vett körül engem. Összeölelkeztünk. Földijeim bemutatták nekem a többi foglyot: magyarokat, jugoszlávokat. A cellában szabad volt beszélgetni. Ezen elcsodálkoztam, hiszen most először részesültem ilyen „szabadságban". A foglyok hangulata a körülményekhez képest jó volt. Itt töltötték különböző időtartamú büntetésüket. Közöttük akadtak olyan politikai foglyok is, akiknek ügyében a nyomozás még tartott. Ám őrájuk még a koncentrációs táborok vártak.

Mikola Hajnal és Joszip Szemenyuk tudatták, hogy a szomszédos 79-es számú cellában tartják fogva Oleksza Borkanyukot. Ez a hír rendkívül felizgatott. Még él! A mi Olekszánk él!

Földijeim azt is elmondták. hogyan lehet beszélgetni Olekszával. Nagyon készültem rá. Végre kinyílt a cella ajtaja és elhangzott az utasítás: „Kifelé! Sétára!"

Kiengedtek minket a folyosóra, és láttam, amint a cellából kilépett Borkanyuk! Egymás mellé kerültünk, üdvözlésképpen

összeért a vállunk: „Te is itt vagy, Dmitro!" – mondta Oleksza tekintetével. Frissnek tűnt.

– Mi újság? – kérdezte.

– Már volt tárgyalásunk . . .

Amíg a folyosón át kiértünk az udvarra, beszámoltam neki az uzsgorodi katonai törvényszékről, arról, hogyan számoltak le a berezniji kommunistákkal. Jól ismerte őket, Perecsinben egy cellában ült velük . . . Borkanyuk lehajtotta a fejét, arca elsápadt a szomorúságtól.

– Hát így . . . – mondotta. Amikor kiléptünk az udvarra, hozzátette: – Már nem él földid, Mihajlo Mozsarovics és Háberman Sámuel. Ők velem együtt szálltak le ejtőernyővel . . .

Többet nem láthattam őt. Elvették az életét, de én örökre szívembe zártam: fiatalon, tetterősen, töretlenül, minden cselekedetében és gondolatában megnyerőnek.

A Margit körúti börtön 80-as cellájában csak néhány napot töltöttem. Egy éjszaka kinyílt a cella ajtaja, és a küszöbön megjelent – Ilcsik. Csikorgatta a fogát és szinte ugrált az elégedettségtől.

– No mi az, Popovics?! Azt hitted, kicsúszol a kezünkből? Tőlünk nem menekülsz el! – mutatott ujjával felém.

Ilcsik segédjei megbilincseltek és kivezettek a folyosóra. Már ott állt vagy húsz fogoly. Közöttük felismertem Pavlo Szirkót, Ivan Kegyulicsot és az uzsgorodi per más vádlottjait. Ismét visszavittek minket Uzsgorodra. Ott börtönné alakították át a zsidó gimnáziumot, ahol ma a 10. számú magyar anyanyelvű középiskola van. Egy óra múlva már hozzá is láttak a hóhérok a vallatáshoz. Amikor engem bevezettek a kínzókamrába, a kínzóim, Bogár, Szigetvölgyi, Weinrauch, Suba és mások (több mint tízen) épp befejezték a mulatozást, a pálinka utóját itták.

A vallatást elejétől végéig Ilcsik irányította.

– No nézd, a vezető! Azt hitted, hogy kivágod magad? Becsaptad a bíróságot és reméled, hogy minket is becsaphatsz?! – Részegen, dühösen öklével arcon ütött. – Nálunk beszélni fogsz! Mi kiverjük belőled a nézeteidet. Nem fogod többé hangoztatni a bíróságon, hogy téged ütöttek, hogy tönkretették az egészségedet. Mi most rendbe szedünk!

És szörnyű dolgok kezdődtek. A hóhérok felváltva ütlegeltek, több órán át egyfolytában, majd félholtan belöktek egy tanteremcellába. Minden fogolyra ez a sors várt.

A terembe bevonszolták a kínzások során megnyomorított csornoholovai Jurij Vulsinszkijt, Mihajlo Hancsint, Mihajlo Kovácsot és Mihajlo Makarovicsot, a voloszjankai Ivan Virvant és Marija Ljalkót, a sztavnei Olena Csobalt, a szimeri Ivan Kegyulicsot. Mindezt már az újabb bírósági tárgyalás előkészületei jegyében tették. Ivan Kegyulics már alig élt. A domasinói Mikola Krajnyanszkijt halálra kínozták, és holttestét kidobták az ablakon. Augusztus végén mindannyiunkat átszállítottak Pinkovci szlovákiai községbe, ott akarták a pert lefolytatni. De a bíróság csak nem jött, és a hóhérok szadista módszereikkel tovább „gyűjtötték a bizonyítékokat".

Pinkovciban rendkívüli eset történt: a katonai törvényszéki tárgyalás előtt 1942 októberében megszökött Mihajlo Havran, Fegyir Kapko és Pavlo Szirko.

Közvetlenül a szökésük után Ilcsik vallatásra hívatott engem, hogy mondjam meg, hol rejtőzik Szirko és Kapko, mik a további szándékaik.

– Semmit se tudok.

– Te jól tudod – mondta Ilcsik. – Te készítetted elő a szökésüket. Te beszélted rá őket, hogy rágalmazzanak meg minket a bíróság előtt! Mi most megmutatjuk neked a „nemtudomságodat"! – Ilcsik jelt adott Bogárnak és Szigetvölgyinek, s azok már ütlegeltek is. Több mint egy hétig kínoztak, naponta többször is. Egyszer, amint magamhoz tértem, megéreztem, hogy el van törve az oldalbordám. Nem tudtam felállni, felegyenesedni. A hóhérok meg elhatározták, hogy ilyen állapotban „medvetáncot" járatnak velem.

Néhány nappal a szökés után elfogták a kiskorú Mihajlo Havrant. A fiúcska elszökött a szüleihez Szojmiba, a mizshirjai járásba. Én félholtan feküdtem, amikor hozzám vezették Mihajlót. Az egész teste remegett, csupa kék volt az ütésektől.

– Ő ajánlotta neked, hogy szökjél meg? – mutatott rám Ilcsik.

– Én nem ismerem őt, ő nem mondott nekem semmit. Magamtól szöktem meg édesanyámhoz, az apámhoz.

– Miért tagadod meg a vallomást?! – förmedt rá Ilcsik.

– Én ilyet nem mondtam. Azt maga mondta, hogy ezt valljam. Én nem akarok hazudni – és Mihajlik elsírta magát.

A fiút egy ütéssel leterítették, és mindkettőnket megrúgdostak.

Ezek a kínzások talán végeztek volna velünk, ha nem hirdették volna ki, hogy október 20-án sor kerül a bírósági tárgyalásra. „Megérkeztek a bírák!" – terjedt el a hír.

Valóban, október 20-án katonai törvényszék elé állítottak bennünket. Én nem bírtam állni, tört bordáim kiálltak, mellem felpüffedt a daganatoktól. Amikor belépett a bíróság, nem bírtam felegyenesedni, meggörnyedve álltam.

– Hát ez meg micsoda? – ordított a törvényszék elnöke.

Hallgattam.

– Miért nem állsz egyenesen?!

– Nem bírok, el vannak törve a bordáim.

– És mit akarsz? Azt, hogy simogassák meg a fejedet?! Ki törte össze?

– Bogár és Szigetvölgyi . . .

A bírák csodálkozva összenéztek.

– Honnan ismered ezeket a neveket?

– Mindenki tudja, ha ugyan nem álnevek . . .

– Kísérjék ki! – ordította az elnök. – Mutassák meg az orvosnak!

Kivezettek. De semmiféle orvosnak nem mutattak meg. Amíg a többinek az ügyét tárgyalták, Szigetvölgyi vasóklével és gumibottal igyekezett kiszedni belőlem, honnan ismerem a nevüket. Egy csöppnyi emberség sem volt ebben az alakban.

Engem a kanorai Andrij Kobrinnal összeláncolva végül is elszállítottak. Október 23-án azt mondták, hogy visznek a košicei katonai kórházba. Útban Kobrint Uzsgorodon hagyták, engem pedig a košicei csendőrség fogházába vezettek. A cellák tele voltak foglyokkal, akik koszos szalmamatracokon feküdtek.

November 13-án éjjel kinyílt a cellánk ajtaja. Két csendőr engem szólított, kezemet hátrakötötték és elvezettek. A fogházból

az alvó város keskeny, kacskaringós utcáin kísértek. Néhányszor megbotlottam, elestem a sötétben. A csendőrök rúgdosva állítottak fel.

– Meg akarsz dögleni? Mi meg azt akarjuk, hogy éljél. Fel akarunk akasztani. Akkor majd megdöglesz!

A rangidősebb buzgólkodott így, csúnya káromkodásával törve meg az éjszakai csendet. Kis idő múlva a vasútállomásra érkeztünk. Bekísértek egy kocsiba, és a vonat elindult. A két csendőr között ültem. Mellkasomban szinte kibírhatatlan fájdalmat éreztem. Többször is leestem, és ilyenkor a bilincs belevéső dött a húsomba, és valamilyen ragacsos folyadékot éreztem a tenyeremben.

Az a csendőr, aki a csizmájával rúgdosott, elszenderült. A másik gyermekszemekkel nézett engem. Hozzám hajolt és megkérdezte:

– Hova való maga?

– Boronyavára . . . – Meglepett engem, hogy a csendőr ukránul szólt hozzám.

– Én meg Pisztrjalovóba. Monyák vagyok, Mihajlo. Nemrég kerültem a csendőrök közé, most próbacsendőr vagyok. – Monyák halkan beszélt, rá-rápillantott az idősebbre, látszott, hogy tart tőle.

– Szóval ruszin vagy? – kérdeztem csodálkozva. – Te aztán találtál magadnak munkát, jó fiú . . . – sóhajtottam.

– Én nem bántok, nem ütök senkit, mint ez itt . . .

– Mégis csak segítsz kínozni az ártatlan embereket.

– Én nem . . . Én sajnálom magát. De kénytelen vagyok őrizni magát és átadni Budapesten. Segítse meg az isten . . . – Monyák továbbra is kíváncsi szemekkel nézett. Talán valóban együttérzett velem. Sajnáltam a fiút. Arra gondoltam, hogy egy idő múlva kiirtják belőle fasiszta felettesei az emberi érzelmet, beránt ják a maguk gyalázatos dolgaikba és Mihajlo Monyák már nem gyakornok lesz, hanem csendőr, aki sajnálkozás nélkül rátapos csizmájával bárkinek a mellére . . .

A kocsi ablakában virradni kezdett. Megkértem Monyákot, nézze meg, miért ragacsosak az ujjaim.

– Mind a két keze véres – borzadt meg a gyakornok.

– Lazíts legalább egy kicsit a bilincsen.

– Ez nincs jogomban. De felébresztem a csendőr urat és megkérem őt.

Monyák engedélyt kért az idősebbtől, és meglazította a bilincseket.

Átszállítás esetén, bármeddig tartott is, a foglyokat nem etették, még inni sem adtak nekik. Monyák viszont, ahogy hozzálátott reggelizni a vagonban, engem is megkínált.

– Nem kell nekem tőletek semmi.

Nem tudom, mit gondolt akkor a fiú, talán bántotta a lelkiismeret, de állandóan mentegetőzött:

– Szegény vagyok. Nem volt miből élnem. A katonaságnál felajánlották, hogy álljak be csendőrnek. De isten látja: senkinek semmi rosszat nem tettem. Ha tehetem, segítek az embereken.

Arra gondoltam, hogy miféle rendszer az, amelyben az ember, hogy megéljen, ilyen szégyenteljes pályát kénytelen választani magának...

Amikor Pinkovciból Košicére vittek, Uzsgorodon, az állomáson észrevett engem a radványi Vaszil Olekszik. Először a kísérőimmel váltott néhány szót, majd hozzám lépett.

– Én ismerem magát, Popovics! Nagyon nehéz felismerni. Vegye el tőlem ezt a kis pénzt, hátha jól jön majd. A csendőrök megengedték, hogy átadjam magának...

Olekszik néhány pengőt dugott a zsebembe. Megkértem Monyákot, hogy vegyen kekszet ezen a pénzen. Útban eleget tett kérésemnek, s én megtömtem a zsebeimet keksszel.

A csendőröktől megtudtam, újra Budapestre, a Margit körúti börtönbe visznek. A fegyőr, aki átvett engem a kísérőimtől, megmotozott, kirázta a zsebeimet és csizmájával széttaposta a kekszet...

MÉG KÉT ÉV ÍTÉLET NÉLKÜL

Fájó érzéssel mentem végig a Margit körúti börtön folyosóin. Ismét ugyanaz a 80-as számú cella. Szívem összeszorult. Mellette, a 79-esben ott van Oleksza Borkanyuk. Mikor látjuk újra egy-

mást? Elbeszélgethetünk-e még, válthatunk-e legalább egy-két szót?

Kinyílt a vasborítású ajtó, a folyosón nehéz, állott levegő csapott meg. Az 5–6 embernek szánt cellába mintegy 60 foglyot préseltek be. Az embereket szomjúság gyötörte, de vizet naponta csak egyszer adtak. Engem is belökdöstek ebbe az embertömegbe.

– Dmitro! Popovics! – Mikola Hajnal történetett felém. Megölelt, megcsókolt, mintha testvérével találkozott volna. Más földik is hozzám léptek, ki kezet szorított velem, ki magához ölelt. Egy pillanatra megfeledkeztem fájó sebeimről, olyan jólesett barátaim meleg fogadtatása, azok együttérzése, akik tudták, milyen poklon kellett átmennem, mielőtt a Margit körútra kerültem. Ebben a börtönben több mint 120 földink sínylődött akkoriban. Ezt igazolhatják az egykori politikai foglyok is: az uzsgorodi Ivan Loj, Andrij Popovics, Rotman Miklós, Homa Roszoha és a szvaljavai Fegyir Bercik.

Újabb foglyok léptek hozzám, de Mikola Hajnal mellettem maradt. Megéreztem, hogy valamit mondani akar nekem, de ebben a nagy felfordulásban nem teheti. Révedten nézett. Aggodalom lopakodott a lelkembe.

– Oleksza . . . Mi van Olekszával?

Mikola képtelen volt kimondani a szörnyű szavakat. Jobb kezével a torkához ért, majd kézlegyintéssel fölfelé mutatott. Megértettem, hogy Oleksza Borkanyuk már nem él. Nincs többé! . . .

Éjjel elmondta nekem, hogyan végezték ki Borkanyukot. Az egész börtön gyászos hallgatásba borult, amikor kopogtatással cellából cellába adták tovább a hírt, Borkanyukot az udvarra kísérik, hogy felakasszák. Nyugodtan, emelt fővel ment. Amíg a hóhér a kötelet igazgatta, ezt kiáltotta: „Büszke vagyok arra, hogy mint kommunista halok meg. A népért halok meg. Halál a Horthy-fasizmusra! Éljen a Szovjetunió!"

Egész éjjel nem tudtam lehunyni a szemem. Oleksza Borkanyuk halálának híre emlékezetembe idézte a múlt képeit, amikor még életben láttam őt: egyszerűnek és mégis hatalmasnak. Kiemelkedett harcostársai közül az országrészi pártszervezetben mint tehetséges publicista és politikai személyiség, aki felismerte

minden újabb társadalmi-politikai mozzanat sajátosságait és tendenciáit és gyorsan, hibátlanul határozta meg a kommunisták tevékenységének legcélszerűbb formáit és módszereit. Energiája kiapadhatatlan volt. Futotta idejéből, hogy igen fontos cikkeket írjon a *Karpatszka Pravdába*, megfogalmazza az országrészi pártbizottság utasításait a legkülönbözőbb kérdésekben, és megmagyarázza a járási pártbizottságoknak, az alapsejtek kommunistáinak, mit, hogyan cselekedjenek ma, holnap, holnapután. A helyi káderek képzéséről gondoskodva Borkanyuk valóságos tankönyveket írt nekik, amelyekből megtanulhatták, hogyan kell dolgozni, harcolni, élni.

E súlyos veszteség okozta fájdalomtól összeszorult a szívem, és szinte megfeledkeztem sajgó sebeimről.

A budapesti börtönben az első percektől fogva tapasztaltam a foglyok szervezettségét, összefogását. Cellaajtónkon egy tábla hirdette: „Közveszélyesek". Pedig itt nagyon is megbízható emberek voltak. A cella lakói gondját viselték a legyengülteknek, a megnyomorítottaknak, valahonnan kenyeret és egyéb élelmiszert szereztek számukra, hogy kiragadják őket a halál karmai közül. A jobb erőben levők adagjuk egy részét a betegeknek, a gyengébbeknek adták.

Egy idő múlva megvizsgált engem Weil Emil orvos, aki szintén politikai fogoly volt, a harmincas évektől fogva sínylődött itt. Átkötözte a mellkasomat, orvosi kezelésben részesített. Ő járt Borkanyuknak a cellájába is, orvosi segélyt nyújtott neki. A foglyok szerették Weilt figyelmességéért és bátor helytállásáért. Amint kissé javult az állapotom, én is megosztottam kenyéradagomat beteg fogolytársaimmal.

Vagy egy hét múlva a budapesti börtönbe szállították a szökevényeket is: Pavlo Szirkót és Fegyir Kapkót. Elmondták, hogy Galíciában fogták el őket: a frontvonal felé tartottak, át akartak szökni a Szovjetunióba. Azt is elpanaszolták, hogy kegyetlenül megkínozták őket, miután visszakerültek a hóhérok kezébe.

Cellánk csupasz ketrec volt a vastag falak között. De a foglyok rájöttek, hogy rejtekhelyet lehet kialakítani benne. Mindannyian a padlóra terített szalmamatracokon aludtunk. Nappal stószba raktuk a matracokat és járkáltunk körülötte. Ezt a körülményt hasz-

nálták ki a leleményes foglyok: úgy rakták össze a matracokat, hogy a kupac közepén egy üreget hagytak. Felváltva ott pihentek a betegek, titokban újságot, könyveket olvastak, s az olvasottakat elmondták a többieknek. Ugyanoda rejtették a budapesti elvtársaktól titokban kapott élelmiszert. A jobb erőben levők körbe jártak a cellában, és ha kulcs csördült az ajtóban, felkeltették a gyengélkedőket.

A börtönben tökéletesen konspirált illegális szervezet működött. Minden kommunistának volt valamilyen megbízatása. A szervezet gondoskodott az önvédelemről, a politikai tájékoztatásról, sőt a szórakozásról is. Tudomást szerzett arról, kiket kínoztak agyon, és a hírt továbbadta.

Az újabb kivégzésről a foglyok úgy értesültek, hogy a börtön területén megjelent Bogár, egy osztag, a bírák, ügyészek és a pap. Az udvaron, a műhelyekben és a folyosón dolgozó foglyokat bezavarták a cellákba. Mindenütt megerősítették az őrséget. A séta idején adtuk tovább egymásnak a hírt. Amikor társunkat kivégzésre kísérték, kopogással riasztottunk mindenkit. A foglyok hallgatással búcsúztak társuktól. És a kivégző osztaghoz tartozók? Azok szórakoztak ... A tisztek magukkal hozták a feleségüket: méghozzá ezt illendő dolognak, „hazafias" megnyilatkozásnak tekintették.

Időközönként a foglyokat a börtöntemplomba terelték imádkozni. Szívesen mentek oda, jó alkalomnak tekintették arra, hogy találkozzanak, utasításokat adjanak át egymásnak. Itt lelkesítette a harcosokat Lukács Jenő, aki mintegy húsz éve ült a börtönben mint az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság egyik résztvevője. Itt találkoztam földijeimmel, az irsavai járási Ambroszij Guggyal és Sztepan Mikitával, a mukacsevói járási Mihajlo Zserebákkal, Ivan Pehnyóval, Vaszil Ruszinnal, a Volovec környéki Ivan Kanajlóval, Andrij Kobrinnal és másokkal.

A börtönben sem szűnt meg a politikai élet. Titokban újságokat, könyveket kaptunk. A rádiójavító műhelyben híreket hallgattunk, többek között a Szovjet Tájékoztatási Iroda közleményeit. Mindezt továbbítottuk cellatársainknak.

A külvilággal való kapcsolat tágította az elszigeteltség, a kilátástalanság és a tájékozatlanság gyűrűjét, tartotta az emberek-

ben a lelket. Hogy ez mennyire fontos volt, néhány nap múlva magam is tapasztaltam. A németek Sztálingrádnál elszenvedett vereségének és annak a híre, hogy a fasiszta hordák „idejekorán előkészített állásokba" vonultak vissza, szabadulásunk közeledtére, arra engedett következtetni, hogy kínszenvedéseinknek vége szakad. Ezek a hírek igen fontosak voltak számunkra, valósággal gyógyítólag hatottak. Az emberekben táplálták a reményt...

Budapesten kevesebbet kínoztak minket, bár itt is akadtak szadisták, akiknek „jólesett", ha üthették, megcsúfolhatták a kommunistákat. Ilyen volt többek között Csonka, a fegyőr, aki állandóan egy hatalmas köteg kulccsal járt. Amint valamelyik fogoly mellé került, teljes erejéből rácsapott a kulcsköteggel. A foglyok óvakodtak Csonkától, figyelmeztették egymást, ha közeledett. Nekem is szóltak, de én nem számoltam kellőképpen ennek a gazembernek az aljasságával: csupán azért, mert nem vettem le előtte a sapkámat, amikor belépett a cellába, úgy fejen vágott a kulcscsomóval, hogy minden elsötétült előttem. Ez az ütés örökre forradást hagyott arcomon.

De nem volt itt Ilcsik; Szigetvölgyi és a többi szadista hóhér, akik erővel igyekeztek kicsikarni belőlem a hazugságokat. És ami a legfőbb, itt jól szervezett illegális kommunista szervezet volt, amely mindent elkövetett, csakhogy javítson a politikai foglyok helyzetén, tartsa bennük a reményt, hogy diadalmaskodni fognak a marxizmus–leninizmus eszméi, a fasizmus feletti győzelem elkerülhetetlenül bekövetkezik.

Cellánkban többnyire szlávokat tartottak fogva. Az ukránokon kívül akadtak szlovákok, szerbek, horvátok, macedónok, de más nemzetiségűek is voltak itt, magyarok, románok, zsidók.

A horthysta Magyarország által bekebelezett Bácskából hozzánk került délszlávok rendkívül életigenlő, derűlátó emberek voltak. Emlékszem, 1942 novemberében cellánkba betuszkoltak harminckilenc bácskai foglyot. Legtöbbjük kommunista és a partizánmozgalommal kapcsolatban álló illegális harcos volt. Hamar megismerkedtünk. Sztanoe Leszkovác tanító, Danilo Gruics jogász, Jan Kuhár munkás, Petro Mazsics borbély, Totovics diák, Julian Herc földműves, Perics, Raics hivatalnokok... Csupa életkedv, szellemesség volt Zdravko Izijanov, Kiril Szkuban, Branko

Bosko... Olykor rázendítettek: „Szred pusaka, bajoneta sztrazsa oko nasz..." („Puskákkal és szuronyokkal állnak őrt mellettünk..."). Daluk a proletariátusnak az elnyomók elleni harcáról szólt.

Ilyenkor berontott a cellába a fegyőr.

– Kik dalolnak itt?!

Az éneklők elhallgattak.

– Mind egy szálig a folyosóra!

Kimentünk, a falnál sorba álltunk.

– A frontokon ömlik a vér – szidott minket a fegyőr –, ti meg itt vonittok, mint a kutyák! A magyar nemzet a bolsevizmus ellen küzd, legjobb fiai esnek el, ti meg örültök!... Aki elkezdte, lépjen ki a sorból!

Leszkovác kilépett.

– Én kezdtem. Színész vagyok, akaratom ellenére is énekelek. Az orvosok azt mondták, hogy ez betegség nálam. Nézze meg az irataimat, ott van az orvosi lelet. Ezért nekem mindenütt szabad volt dalolni. Különben meghalok, és megfosztom magukat attól az élvezettől, hogy felkössenek.

Alig tudtuk megállni, hogy ne nevessünk, Leszkovác meg nagyszerűen színészkedve folytatja:

– Mindjárt megint rázendítek, maga meg haragudni fog, pedig én nem tehetek róla – és valóban már csücsöríti is a száját, hogy énekelni kezdjen, de a fegyőr dühösen ráförmedt:

– Tudom, hogy miért énekelsz! Azért, mert a bolsevikok Budapestet bombázták! Ti örültök annak, ha magyarok pusztulnak! – és a kulcscsomóval „megsimogatta" az énekes fejét.

Mihelyt bezárult mögöttünk a vasalt cellaajtó, Leszkovácot körülálltuk, és most már valamennyien, de igen halkan, mélabúsan énekeltük kedvenc dalait.

Nem csoda, hogy megszerettem ezeket az embereket. Még ma is tartjuk a kapcsolatot egymással. Forrón szerették hazájukat, de olyan örömmel fogadtak minden hírt a Vörös Hadseregnek a fasiszta területrablók felett aratott győzelmeiről, hogy lelkendezésükkel szinte a sír széléről hozták vissza egyes fogolytársaikat. Amikor megtudták, hogy mi a Kárpátok vidékéről valók vagyunk, és orosz dalokat ismerünk, elvárták, hogy őket is tanítsuk

meg azokra. És mi Mikola Hajnallal, Pavlo Szirkóval, Fegyir Kapkóval, Ivan Kegyuliccsal, Joszip Szemenyukkal együtt rázendítettünk a harci dalra: „Salijte, salijte, szkazsenyi kátel..." („Dúljatok, dúljatok, veszett hóhérok!").

A cellába be-berontottak a fegyőrök: Regykes, Csonka, Szántó és mások. Az énekszó celláról cellára terjedt, mígnem az egész börtön énekelt. A fegyőrök fel-alá futkároztak, hogy lecsitítsák a foglyokat.

A mi cellánk hangosan énekelte oroszul és több más nyelven a „Széles ország, drága szovjet földem" dalt és más szovjet dalokat, amelyekre megtanítottuk fogolytársainkat.

Velünk raboskodott Kurta János is, aki részt vett a spanyolországi harcokban. Ő megtanított minket a spanyolországi internacionalisták dalaira. A foglyok dalt is költöttek a Margit körúti fogházról, s azt az ismert orosz népdal, a „Valahol a Volga mentén" dallamára énekeltük.

Már említettem. hogy az illegális harcosok titokban újságokat és könyveket adtak át nekünk. Cellánkba eljutott Solohov „Csendes Don"-ja, Gorkij „Anya", illetve „Klim Szamgin élete" című regénye magyarul. Mivel a cella lakói többségükben szlávok voltak, én olvastam és folyamatosan tolmácsoltam ezeket a könyveket ukránul. El tudom képzelni, mennyire gyenge lehetett ez a fordítás. De akik hallgatták, úgy hiányolták a szellemi táplálékot, hogy szívesen megbocsátották minden hibámat, s én igyekeztem igazolni bizalmukat.

A kommunisták mindig és mindenhol – szabadlábon is és a börtönben is – megtalálták a módját, hogy összefogjanak, védelmükbe vegyék és segítsék a rászorultakat. Aktívan tevékenykedtek a börtönben a magyar elvtársak, akik kapcsolatot teremtettek a budapesti illegális harcosokkal és könyveket, orvosságot, élelmiszert kaptak tőlük.

Az internacionalizmus nagyszerű iskoláját jártuk itt ki, egyetértő, összetartó családként éltünk. Ma is jóleső érzéssel gondolok vissza a magyar nemzetiségű Kovács Istvánra, Horváth Mártonra, Németi Ernőre. Igazi kommunista bajtársiasság lakozott ezekben az emberekben. Németi Ernő például a vallatásokon rendkívüli állhatatosságot tanúsított, a legbonyolultabb helyze-

tekben is megőrizte erkölcsi méltóságát. Ezért nemegyszer kegyetlenül megkínozták. Neki nem sikerült kiszabadulnia a fasiszták karmai közül, életét áldozta az egyenlőtlen harcban. Aki csak néhány napot is vele tölthetett egy cellában, sohasem felejti el őt.

Derűlátásával, állhatatosságával tűnt ki cellatársunk, a szlovák Michal Suhansky. Alapos tudású ember volt, bámulatba ejtő emlékezőtehetséggel, s elbeszéléseivel mindannyiunk látókörét tágította. Ma is örömmel olvasgatom leveleit, amelyekben különösen meleg szavakkal emlékezik vissza rabtársaira: Bradács Györgyre, Gyimesi Jánosra, Kondor Györgyre, Kuruc Jánosra, Nonn Györgyre, Petrák Ferencre, Tardos Bandira, Csillag Gézára, Sági Gyulára, Sebes Istvánra, Skolnik Józsefre, Kurta Jánosra.

Végre 1944. augusztus 10–11-én bíróság elé állítottak. És ismét előhozakodtak a régi, tarthatatlan vádakkal. Barátaim szereztek nekem ügyvédet, méghozzá eléggé tekintélyest, Geszter Aladárt. Ügyemet megint elnapolták, hogy folytassák a nyomozást. Régi fogásuk volt ez: ha nem volt alapjuk elítélni, meghosszabbították a nyomozást. A végtelenségig. Augusztus 12-én megkötöztek és átszállítottak a budapesti toloncházba, majd innen a ricsei internáló táborba.

Egy koszos barakkba kerültem. Betonpadlóján foglyok ültek vagy feküdtek. Elnéztem őket, hogy milyen megviseltek, erőtlenek, és rádöbbentem: ide szállították azokat, akikkel bíróság útján nem tudtak leszámolni, hogy az embertelen körülmények között fokozatosan múljanak ki. Még csak szeptember eleje volt, de itt már mindent átjárt a nyirkosság, a hideg a csontokig hatolt. Gondolataimból örömkiáltás rázott fel:

– Dmitro, hát te élsz?! – kiáltotta felém a bicskovi Joszip Szemenyuk. Hozzám sietett és a mellemre borult. – Sokan vagyunk itt földik, egész Kárpát-Ukrajnából. Mi újat hallottál?

Elmondtam, hogy a Vörös Hadsereg már a Kárpátokat ostromolja, Jaszinyához közeledik és Románián keresztül nyomul előre a Balkán félszigeten.

Szemenyuktól megtudtam, hogy a kommunisták a ricsei internáló tábor foglyai között propagandamunkát fejtenek ki: kommunista újságokat olvasnak, tájékoztatják őket arról, ami a szö-

gesdróton túl történik, magyarázzák a nemzetközi politikai helyzetet.

Joszippal megállapodtunk, hogyan lehetne a legsürgősebben ismertetni a foglyokkal a frontokon kialakult helyzetet. Ezt megbízható elvtársak: Mikola Hucskanyuk, Ivan Bernar, Vaszil Vurszta, Pomozi Bálint és mások révén valósítottuk meg, akik tagjai voltak az illegális csoportnak és felvilágosító munkát végeztek.

Az a hír, hogy a Vörös Hadsereg már nincs messze, szájról szájra járt, lelket öntött a foglyokba, erősítette reményüket és hitüket a felszabadulásban, abban, hogy a Szovjetunió rövidesen legyőzi a fasizmust.

A tábor őrei még jobban kegyetlenkedtek, és egyre irgalmatlanabbul kínozták a foglyokat, hozzáfűzve: „Nesze neked Sztálingrádért!", „Nesze Kijevért!" Ezekből a fukar szavakból győződtünk meg véglegesen, hol mértek újabb csapást a területrablókra.

Az ifj. Lokotával és más földikkel együtt szállítottak engem Ricsére. Lokotával még a toloncházban találkoztunk. Egyszer a barakkból kilépve egy ismerős tartású férfira lettem figyelmes. Jobban szemügyre vettem. Ez lehetetlen!

– Ivan?

– Dmitro, az istenért, hát te is itt vagy?!

Igen, ő volt az, ifj. Ivan Lokota.

– Hogy kerültél ide? Miért?

– Az ördög ismeri ki magát ezeken a hülyéken. Hát valamit is közölnek az emberekkel? Eljöttek értem, megbilincseltek és ide toloncoltak. – Ivan mosolyogva mesélte, mintha nem is internáló táborban lenne, hanem valahol a Rivna környéki erdővágáson. Végigmérve engem tekintetével halkan megjegyezte: – Jó ember, belőled alig maradt valami. Nocsak várj egy pillanatot! – és eltűnt.

Tele sapka kenyérmaradékkal tért vissza.

– Nesze, egyél, vagy téged esznek meg a tetvek.

Megpróbáltam szabadkozni, mondom, hogy neki is kell. De Ivan nevetve a zsebembe gyömöszölte a kenyeret. Felkeltette érdeklődésemet az „éléskamrája", megkérdeztem, nem tudná-e

megszervezni a legyengült foglyok pótétkeztetését. Ivan egy pillanatra elgondolkozott, elkomolyodott, majd így szólt:

– Egyet-mást tehetek.

És valóban, sok mindent tett. Itt, Ricsén sokan voltak a rahovói járásból: Ivan Bernar, Ivan Bojko, Mikola Hucskanyuk, Petro Daniljuk, valamint mások. Találkoztam ott a tyacsevói Nagy Lajossal, a duboveci Rusznák fivérekkel, Jurijjal és Vaszillal, Vaszil Vursztával, a beregovói Kota Lajossal és Németi Józseffel... Lehetelten felsorolni valamennyiüket, hiszen a magyarországi internáló táborokban nagyszámú kárpát-ukrajnai kommunista raboskodott.

Beköszöntött az október. Elkezdődtek az esőzések. A nyirkos és hideg barakkokat nem fűtötték. A koszt is jócskán romlott. Egyik nap hozzám lépett az ifj. Lokota, kenyeret adott nekem és ezt mondta.

– Többet nincs honnan szerezni. Éhen halunk. Szökni kell.

– De hogyan?

– Törjük rajta a fejünket...

Néhány nap múlva éjnek idején felzavartak és ismét a toloncházba vittek bennünket. Útközben megtudtuk, hogy e hirtelen áthelyezés oka: a Szovjet Hadsereg közeledte. Öröm töltötte el a foglyokat. Közelednek a felszabadítók! Egy hetet töltöttünk Budapesten, majd vasúti teherkocsikba tereltek bennünket, és a vonat elindult... Két napon át se enni, se inni nem adtak. Nem tudtunk semmiről. Egyszer sem nyitották ki az ajtókat. Az emberek megfulladtak a szomjúságtól, a nehéz levegőtől.

Szentkirály-Szvobodán szállítottak ki és mindjárt befogtak minket repülőteret építeni. Látástól vakulásig, esőben, hideg szélben dolgoztattak, enni nem adtak, pihenni nem hagytak minket. A régebbi fegyőröket újak váltották fel, karjukon nyilaskeresztes szalaggal. Koszorús Andrásnak, a tisztnek a parancsát teljesítve kíméletlenül ütöttek mindenkit, aki csak egy pillanatra is megállt pihenni. Sok ember odaveszett. Amikor megláttam, hogy hordágyon viszik ifj. Ivan Lokotát, borzadva gondoltam arra, hogy többé nem találkozom vele De később kiderült, hogy cselhez folyamodott és megszökött. Újabb utánpótlás érkezett. Az egyik csoportban megláttam legfiatalabb öcsémet, Mikolát is.

Nem tudtam eleget csodálkozni. Hiszen Mikola a mezőn, az erdőn kívül semmit se ismert . . .

– Miért? Mikor? Hogyan?

– Kényszermunkára hajtották a verhovinaiakat. Én meg nem mentem. Ezért elfogtak és ebbe a táborba hurcoltak.

Mikola nyomban észrevette, hogy már alig állok a lábamon. Tarisznyájából elővett néhány cső tengerit és nekem adta. Ez a pár szem kukorica mentett meg az éhhaláltól engem és néhány bajtársamat útban Sopronba. Ez decemberben történt, 1944 utolsó napjaiban! . . .

Drága szülőföldemen, a Verhovinán beköszöntött a várva várt szabadság tavasza. A Szovjet Hadsereg elhozta testvéreinek, a kárpát-ukrajnai dolgozó népnek a szabadságot, a boldogságot. Gondolatban velük voltam, míg lábaim a havat taposták a nyugatra, az osztrák határ felé tartó foglyok menetében. Egymás után dőltek ki a sorból az összefagyott, legyengült, szinte élettelen emberek. Az őrült esztelenségnek, úgy tűnt, sohasem lesz vége. A kísérők átkoztak minket, átkoztak mindent a világon, hiszen ők is látták, semmi értelme többé, amit csinálnak.

Az osztrák határtól nem messze, a sopronkőhidai börtön előtt megállítottak, hogy a rács mögé dugjanak minket. A börtön parancsnoka, amint meglátta a kapu előtt ácsorgó rongyos öltözetű, kimerült embereket, magánkívül volt: „Hova tegyem őket, így is túl van zsúfolva a fegyház. Vedd a géppuskát és lődd agyon őket! . . .”

Kísérőink elhajtottak minket a börtön mellől. Az útszélen maradt holttestek szerint nyomon lehetett volna követni utunkat Sopron-Bánfalvára. Ott Koszorús, a fegyveres kíséret főnöke átadott minket az SS-eknek. Düledező pajtákba tereltek minket. Az egyikben már zsidók tartózkodtak.

A soproniak el-eljöttek a szögesdrótkerítéshez, amellyel körül volt véve a tábor, nézegették a foglyokat, majd elmentek. Mezítláb voltunk, éheztünk, fáztunk. Nem volt olyan nap, hogy a pajtánkból ne vittek volna ki holttesteket. Földijeim összetartottak. Csaknem valamennyien tudtunk magyarul, és azt remélve, hogy sikerül élelmet, ruhát szerezni, szóba elegyedtünk a táborhoz közeledő soproniakkal. Ezek a próbálkozások nem jártak si-

kerrel. Az SS-ek annyira őriztek, hogy senki se tudott bejutni a táborba.

Szívünk már nagyon legyengült, alig vert, de hevített minket a remény: nemsokára itt lesznek felszabadítóink, a szovjet katonák. Éjjel földijeimmel, a horincsevói Vaszil Bonnyal, a bisztrai Vaszil Hovdannal, a magyar Pomozi Bálinttal és másokkal, egymást bátorítva szülőföldünkre emlékeztünk. Pomozi Bálint még a ricsei internáló táborban rám ismert, és azóta majdnem mindig együtt voltunk, segítettünk egymásnak. Még 1936-ban Prágában ismerkedtünk meg. Pomozi mint politikai emigráns, cipész volt, Ivan Petruscsakkal együtt dolgozott. Ott ismerkedtem meg vele.

Szülőföldünkre gondolva azt találgattuk, mivel foglalkozhatnak otthon felszabadult földijeink. Kik maradtak életben? Valamelyikünk megemlítette a veljatinói Mihajlo Kalinicsot, a hizsai Mihajlo Batint, akiket néhány hónappal azelőtt Huszton agyonlőttek. Ezt a hírt Petro Mazsics, a délszláv borbély hozta, aki azokat a tiszteket borotválta, akik a huszti partizánokkal és illegális harcosokkal való leszámolást irányították. Mazsics kihallgatta a beszélgetésüket. Szomorúság fogott el mindannyiunkat, s a hideg még inkább megdermesztett minket.

A szomorú hírek tovább szaporodtak. Ismerőseinkre gondoltunk, akik már nem éltek. Én a boronyavai Mihajlo Gyakunkra és testvérére Ivanra, a huszti partizánokra, akiket a fasiszták agyonlőttek. Egyeseknek a sorsáról akkor még semmit sem tudtunk. De nem feledkeztünk meg a csornotiszovói Ivan Lovháról, a nevickei Ivan Zselizkóról és Joszip Lehanról, a dubrivkai Jurij Puháról, a znyacevói Andrij Bisztrjaninról és Jurij Bindaszról, a cservenyovói Mihaló Sztrjapkóról, a rakosinói Mihalo Doktorról, a kljucsarki Vaszil Bubrjákról, a Veliki Lucski-i Ivan Hazijról, a szteblivkai Hanna Szabadosról, a szokirnicai Vaszil Andrijcóról, a Verhnya Hrabivnyica-i Jurij Labacsról, a torunyi Jurij Kurinról, a szineviri Petro Csup-Hrecsinről, a mizshirjai Fegyir Pazinról, Joszip Szkuncról, a hanicsai Mihajlo Kalinicsról, a Ruszke Pole-i Ivan Lázárról és Ivan Petejcsukról, a terebljai Vaszil Leváról, a hrusevói Ivan Mikuljanicsról, a taraszivkai Vaszil Gyologról, az ilnicai Vaszil Ursztáról, a zahattyai Jurij

Jakimáról, a liszicsevói Mihajlo Szmozsanikról, a lozai Vaszil Vasról, a korolevói Jurij Ivegesről. E szomorú gondolatok közepette ismét eszembe jutott az öreg Szukics apai sikolya. Fia, Joszip, Budapesten illegálisan rejtőzködött Pataki Ferenccel. Mintha a szívét szakította volna ki, olyan fájdalommal mesélte az öreg, hogyan lőtték agyon a szeme láttára fiát. Szukicsot a Margit körúti börtön egyik kőfalu cellájába zárták, kegyetlenül kínozták, faggatták, hogyan működött együtt fia a szovjet felderítőkkel. Az apa semmiről sem tudott. És amikor kivégzése előtt fia engedélyt kért, hogy elbúcsúzhasson az apjától, a kővé dermedt Szukics megkérdezte a fiától: „Miért ölnek meg, fiam?" – „Az igazságért, apám" – válaszolta az.

Szomorú emlékek voltak ezek, de egyben büszkék is voltunk a harcosokra. Hány ilyen harcos van a sorainkban! Senki se győzheti le őket!

Az egész január, február, március fagyoskodás, éhezés, szörnyű kínzások közepette telt el. Nappal, munka közben a földhöz lapulva hallgatóztunk, hátha meghalljuk az ágyúdörejt, mert tudtuk, hogy közeleg a szabadulásunk, a fasizmus által igába döntött milliók szabadsága és boldogsága.

De a fasiszták is hallani vélték a dörgést. Március végén riasztották az internáltakat, hogy tovább hajtsák őket Nyugatra. Mi, földik, előre megállapodtunk, hogy betegséget színlelünk és nem kelünk fel. Így is tettünk.

Miután a fegyveres kíséret elhajtotta a foglyokat, a padlón maradtak a tífuszosok, s köztük feküdtünk mi is a magyar elvtársakkal együtt. A sopron-bánfalvai csendőrök tudták, hogy a barakkban holttestek maradtak és a tífuszosok. A járvány elterjedésétől tartva, a csendőrök két nap múlva az élőket áttelepítették a Hestenyi utca egyik házának berácsozott pincehelyiségébe. Errefelé az SS-ek szálltak meg mindent. Afelől kérdezősködtek, miért tartanak minket fogva. Mi tudtuk, hogy ők nem ismerik az ellenünk emelt vádakat, ezért különböző meséket találtunk ki. Itt, ebben a pincében hallottuk meg először az ágyúdörgést.

A pincében találkoztunk Bali Ferenc, Kovács Imre és Molnár István ejtőernyősökkel, akiket annak idején Uszta Gyula parti-

zánparancsnok választott ki osztagába a magyar hadifoglyok közül.

Az Uszta Gyula vezette soknemzetiségű partizánalakulat, melynek a kötelékében vállvetve harcoltak a Kárpátokban a fasiszták ellen ukránok, magyarok, oroszok – a szovjet–magyar barátság ragyogó fejezete. Ennek az alakulatnak a létrejötte arról tanúskodik, hogy a magyar dolgozók felismerték, kik az ellenségeik, s vállalták is a fegyveres harcot ellenük, a harcot a jobb, szebb jövőért, igazi barátaik oldalán.

Erre gondoltunk, erről beszélgettünk a sopron-bánfalvai sötét, nyirkos pincehelyiségben.

Végre bekövetkezett a régen várt pillanat, de nem úgy, ahogy elképzeltük: hirtelen jött, mint egy mindent elmosó nyári zápor. A hosszas, feszült várakozás a pince réseihez tapasztott minket, amelyeken át testvéreinket akartuk megpillantani . . .

1945. április elseje. Csillagos hajnal. Mi újra a résekhez tapadtunk. Vártunk. De mi ez? Sehol egy fegyőr. Körös-körül halálos csend, mintha csak mi maradtunk volna élve. Messziről tompa ágyúdörej hallatszott. „Törjük fel az ajtót! Gyerünk!" Elsatnyult, gyenge vállunkat nekivetettük az ajtónak, kiszakítottuk ajtófélfástul és az udvarra estünk. Felálltunk és teljes erőnkből szaladtunk az országútra . . . Vörös csillagos tankok száguldanak rajta, s azokon – szovjet katonák!

Így jutott el hozzánk kínszenvedéseken keresztül a várva várt, megálmodott szabadság.

V. Szabadság

SZÜLŐFÖLDEM, SORSOM

Az út szélén álltunk és örömkönnyekkel a szemünkben teljes erőnkből kiabáltunk:

– Hur-rá! Dicsőség! Dicsőség a Vörös Hadseregnek!

Örömmámorunkból kissé kijózanodva bementünk a városba. Hogy is volt hozzá erőnk? Az útkereszteződésnél odaléptünk a forgalmat irányító katonalányhoz, aki az út közepén állt és az irányt mutatta a járműveknek. Kezet szorítottunk vele, elmondtuk, hogy az internáló tábor foglyai voltunk és megyünk a városparancsnokhoz. Bizonyára nem először találkozott ilyen emberekkel, mert kedvesen mosolyogva azonnal útba igazított minket.

Sopron város szovjet katonai parancsnoka dolgozószobájából elébünk sietve e szavakkal fogadott minket: „Zdravsztvujtye, tovariscsi!"

Ettől a perctől kezdve új élet kezdődött számunkra. Ezektől a mesébe illő szép és sokatmondó szavaktól kezdve: „Zdravsztvujtye, tovariscsi!"

A városparancsnok megörült, amikor megtudta, hogy közülünk egyesek tudnak oroszul. Felkért bennünket, hogy tolmácsoljunk a hadifoglyokkal és a polgári lakossággal való foglalkozás során, segítsünk rendet teremteni a városban.

Egy hónapot dolgoztam a szovjet elvtársakkal Székesfehérvárott. Velük együtt ünnepeltem meg május elsejét és a Győzelem Napját. Olyan ünnepélyesen, olyan bensőségesen méltattuk ezeket a nagy napokat, hogy még ma is emlékszem rájuk. Az a nagy megtiszteltetés ért, hogy felszólalhattam az ünnepi nagygyűlésen. Magyarul és ukránul beszéltem, mert az összejövetel 30 ezer résztvevője között szép számmal voltak földijeim. Mindkét beszédemben legelőször hálás köszönetet mondtam felszabadítóinknak, megmentőinknek.

Amikor a Szovjet Hadsereg felszabadított minket, gyengék, megviseltek voltunk. Mikola Hucskanyukot, Pomozi Bálintot és másokat, akik betegek voltak, katonai kórházban ápolták. Testvéri gondoskodással viseltetett irántunk Piszarenko ezredes, Székesfehérvár katonai parancsnoka, Grivnyák Lajos, a Magyar Kommunista Párt városi bizottságának titkára, Baranyuk és Szemencov tisztek. Amikor az elvtársak első csoportja, köztük én is hazaindultunk, a szovjet parancsnokság gépkocsit bocsátott a rendelkezésünkre. Bek János, Bali Ferenc, Molnár István, Kovács Imre magyar partizánokkal együtt érkeztünk Budapestre. Május 25-én fogadtak minket a Magyar Kommunista Párt Központi Bizottságán. Ott tudtam meg egyet-mást Kárpát-Ukrajnáról, a Néptanácsról, Ivan Turjanicáról, Borkanyuk Szerénáról és más hű harcostársaimról, akik szülőföldemen a néphatalom élére álltak. A Központi Bizottságban találkoztam olyan elvtársakkal, akikkel a börtönben ismerkedtem meg. Megható volt számomra a találkozás Horváth Mártonnal, a Szabad Nép szerkesztőjével, Kovács Istvánnal, Weil Emillel, Kurta Jánossal, akik Oleksza Borkanyukkal egy cellában raboskodtak. Itt találkoztam először földimmel, Uszta Gyulával, a partizánparancsnokkal, aki tárt karokkal fogadta a velem érkezett partizánokat.

1945 júniusában szabad, boldog emberként tértem vissza Uzsgorodra. A város különösnek tűnt Mindenütt ukrán és orosz feliratok. Olyan szokatlan, szívemhez olyan közeli minden. Még Budapesten megtudtam, hol székel a Néptanács, és e szavakat olvasva a mai területi végrehajtó bizottság és területi pártbizottság épületén, meghatódtam, büszke voltam szülőföldemre, annak dolgozóira.

Betértem a Néptanácshoz. Ott épp üléseztek.

Elsőnek Borkanyuk Szeréna vett észre engem.

– Elvtársak, hát ez Dmitro! Popovics! – A találkozás örvendetes, megható volt.

– Hogy kerültél ide? Honnan?

– Internáló táborból. Magyarországról... De talán beszélgessünk majd az ülés után...

Leültem oldalt és hallgattam, milyen kérdésekben döntenek. És lelkem megtelt örömmel. Egész lényem magába szívta az új,

friss levegőt. Jóleső érzéssel tapasztaltam, milyen messzemenően gondoskodik az új hatalom a dolgozókról.

Alkotni! Alkotni! Alkotni!

Lám, mivel voltak elfoglalva ezek az emberek. „Munkára fel! Mielőbb munkára fel!" – parancsoltam meg magamnak.

A Néptanács ülése után barátaimmal maradtam: Ivan Vassal, Weiss Sámuellel, Ivan Petruscsákkal, Ivan Turjanicával, Dmitro Tarahoniccsal és másokkal. Egyet-mást felidéztünk emlékezetünkben, hol az átéltekre, hol a jelenre terelődött a szó . . .

Éjjel egy szemet sem aludtam. Az eszem csak édes kis fiamon, Petriken járt.

Uzsgorodon megtudtam, hogy Petrik Szolotvinón van. Nyomban útra keltem. Másnap visszatértem vele Uzsgorodra. Elvtársaim látták, hogy teljesen legyengültem, elhagyott az erőm. Gondoskodtak rólam: felajánlották, hogy Petrikkel együtt utazzak a poljanai úttörőtáborba, ugyanis akkoriban területünkön még nem voltak szanatóriumok, üdülőotthonok.

A poljanai úttörőtábor az új élet egyik első jele volt, melyet mind több követett. Az ifjúság nagyszerű lelkesedésével és a felszabadító testvérek segítségével jött létre: abból az összegből létesítették, amelyet a Kárpátontúli Ukrajna Ifjúsági Szövetségének a kezdeményezésére a szovjet légierő számára egy harci repülőgéprajra gyűjtöttek. A parancsnokság viszont javasolta, hogy az összegyűjtött pénzt fordítsák tábor létesítésére a Szovjet Hadsereg önkéntesei, a partizánok, az illegális tevékenység résztvevői árváinak az üdültetésére.

Már tudtam, hogy falubelijeim, a boronyavaiak, akikkel együtt kezdtem a harcot kommunista ügyünk diadaláért, munkához láttak. Oleksza Timko egy személyben volt Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja huszti járási bizottságának és a járási népbizottságnak a titkára. Ugyanitt a nők szervezője Marija Velicsko volt. Mihajlo Mackanyuk a Velikij Bereznij-i járási pártbizottság titkára lett. Joszip Lehan Perecsinben, Ivan Zseliznyák Rahovón, Petro Varga Uzsgorodon volt járási, Mihajlo Ljalko pedig városi pártbizottsági titkár. Irsaván Vaszil Fuscsics, Mukacsevón Cipf István volt a pártbizottság titkára. Ivan Simon a voloveci, Jurij Kozub a peprecsini járási Népbizottság elnöke volt. Borkanyuk

Szeréna és Ivan Andrijco a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságában dolgozott. A *Zakarpatszka Pravdá*hoz visszatért Mikola Klimpotyuk.

A kommunisták, akik megérték a felszabadulást, hatalmas energiával láttak hozzá az építőmunkához. A dolgozók lelkesen követték őket. A fasiszta megszállás viszontagságai ismételten igazolták, hogy nincs még egy olyan szervezett politikai erő, amely olyan odaadóan védelmezné a dolgozók érdekeit és harcolna azokért, mint a kommunisták. Kárpát-Ukrajna lakossága szeretetével és osztatlan bizalmával tüntette ki őket a néphatalom kialakításánál. A dolgozók őket bízták meg, hogy irányítsák a Szovjetunióval való egyesülésért folyó harcot, segítsék ősi álmaik valóra váltását: területünk új, szocialista alapon való átalakítását.

Amikor az egészségem engedte, az úttörőtáborból a közel eső Szvaljava környéki falvakba indultam, ahol egykori pártmunkástársaimmal találkoztam. A szocialista átalakítás ezernyi feladatával voltak elfoglalva.

Találkoztam ifjabb Ivan Lokotával.

– Amikor hordágyon elvittek téged, Ivan, azt hittem, hogy baj van.

– Mindent elkövettem, hogy kórházba kerüljek. Onnan pedig megszöktem!

De szomorú hírek is érkeztek: bajtársaink haláláról. Nem bírta ki a fasiszta hóhérok kínzásait a jaszinyai Vaszil Borkanyuk, a kanorai Ivan Bruncvik, a tyacsevo-lázi Ivan Spilka, a Veliki Komjati-i Jurko Kopcsa; Petro Deák szteblivkáról, Petro Kopcsa Olesnikből. Meghalt a Velikij Rakovec-i Joszip Roman is. Az illegális munkában való részvételükért a horthysták agyonlőtték Handera Ilonát és Farkas Szerénát... Mint partizán vesztette életét Turjanica Anna.

A nép boldogságáért küzdő dicső harcosok sorából sokakat kiragadott a fasizmus. De nem téphette ki szívünkből emléküket, nem törölhette ki nevüket Kárpát-Ukrajna pártszervezete dicső történetének lapjairól.

Az első úttörőtábor gyermekzsongásától felmelegedve, meghatódó érzéssel olvasva a számomra kedves, újra megjelenő *Zakar-*

patszka Pravda minden sorát, lépésről lépésre fogtam fel szülőföldem rohamos változásait. A lap minden száma ezzel a történelmi felhívással kezdődött: „Éljen Kárpátontúli Ukrajna újraegyesülése Szovjet-Ukrajnával!" Noha a népbizottságok első kongresszusának újraegyesülési kiáltványán nem volt ott az aláírásom, jóleső érzés volt számomra, hogy én is harcoltam e ragyogó célért.

Nemsokára, 1945. június 29-én beköszöntött az a nap, amikor valóra vált Kárpát-Ukrajna lakosságának ősi álma. A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének állampolgárai lettek! Kárpátontúl számára ez évszázados ugrás volt a burzsoá-földesúri rabságból a szabad szocialista világba, a munkások és parasztok államába, édestestvéreik családjába.

Minden kárpátontúli jól tudta, hogy ezzel viszontagságainak vége szakadt, s az élet ezen a területen napról napra javulni fog, hogy attól fogva államunk, a hatalmas Szovjetunió teljes jogú állampolgárai lettünk.

Közvetlenül a párt- és tanácsi szervekben végzett munka folyamán mértem fel a Kárpát-Ukrajnán folyó szocialista átalakítások arányait és magasztosságát: először a beregovói járási néptanács elnökévé választottak, később pedig a járási pártbizottság első titkárává, 1951 óta a megyei végrehajtó bizottság elnökhelyettese, 12 évig (1947–1959) az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának képviselője, az Ukrajnai Kommunista Párt több kongresszusának a résztvevője voltam (a XVI. kongresszuson az Ukrajnai Kommunista Párt Ellenőrző Bizottságának tagjává választottak). Nem tudom megállni, hogy ne osszam meg az olvasóval határtalan örömömet, amit 1948-ban éreztem, amikor a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége Lenin-renddel tüntetett ki.

Nem azért sorolom mindezt, hogy kérkedjek egykori magas tisztségeimmel, esetleg kiértékeljem munkámat vagy kiemeljem érdemeimet. Egész életemben távol állt tőlem az ilyen szándék. Csakis azzal a céllal mondtam el, hogy megosszam az ifjú nemzedékkel a forradalmi harcban szerzett tapasztalataimat: mindazt, amit a kommunisták tettek Kárpát-Ukrajnáért, mielőtt a Szovjet Hadsereg felszabadította, mielőtt Kárpátontúl Szovjet-

Ukrajnával egyesült, mindazt, amit a szovjet években cselekedtek – mindig hazájuk és a dolgozók érdekében tették. Ennek a tudatában munkám megelégedést nyújtott nekem, teljes odaadással igyekeztem azt végezni, csakis annak éltem, mert szeretett szocialista hazám, az egész nép javára és felvirágoztatásáért fáradoztam.

Mondanom sem kell, milyen nagy utat tett meg Kárpát-Ukrajna a szovjethatalom éveiben az összetartó, szabad, új családban. Ez közismert. A harminc-egynéhány év alatt véghezvitt szocialista átalakítások évszázadokkal érnek fel! Életünk tanúsítja ezt a legjobban.

Amikor manapság területi lapunk minden számában hirdetéseket olvasok, amelyekben számos vállalat tudatja, hogy munkásokat vesz fel, önkéntelenül is emlékezetembe idéződik a múlt: a tömeg a munkaerőpiacon, a több száz rongyos, éhes ember (magamat is köztük látom), akik remélik, hogy munkához jutnak és lesz mit éhező gyermekeik szájába tenni. Örvendetes, hogy a mai nemzedék törvényszerűnek tekinti az új életet. Mert valóban így van: a szovjet társadalomban mindenki számára akad kedvére való munka. Ezért harcoltunk – és győztünk.

Amikor ma arra gondolok, hogy területünk ipari termelése tízszeresen felülmúlja a szovjet kormányzat előtti szintet, amikor új üzemeket, gyárakat látok, méghozzá impozáns, korszerű létesítményeket, amelyekben van hol megmozdulni és kényelmesen lehet dolgozni, nem tudom elfelejteni a füstös kisipari műhelyeket, a primitív gyárakat, amelyek e terület „iparát" jelentették.

Mennyire előreléptünk! És nemcsak azért, mert a szovjet haza, a párt, a kormány semmit sem sajnált és sajnál legfiatalabb gyermekétől – Kárpátontúltól. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsában nemegyszer voltam szemtanúja a megható atyai gondoskodásnak, amikor a Kárpátontúlnak szánt segítségről volt szó. Olvastam a párt Központi Bizottsága, a Szovjetunió, illetve a köztársaság Minisztertanácsa határozatát arról, hogy meggyorsítják területünkön a szocialista átalakításokat, azzal a céllal, hogy vidékünk mihamarább elérje az általános szintet. Aki látta a romokban heverő Ukrajnát és az ideiglenesen fasiszta megszállás alá került többi köztársaságot, kellőképpen méltányolhatja a

szovjet emberek bőkezűségét, áldozatkészségét, amikor elhatározták a Rahovói Kartonpapírgyár, a Tereblja-Rikai Vízerőmű és más ipari létesítmények felépítését.

Ha megújhodott városainkat és falvainkat látom s a milliomos kolhozokra, az érdemrendekkel, magas megtisztelő címekkel kitüntetett dolgozóikra, módos kulturált életükre gondolok, megmegjelenik lelki szemeim előtt a régi falu képe, amilyennek az éhségmenetek idején, a kollektivizálás kezdetén ismertem. Jó néhány éven át az állam mentesítette fiatal kolhozainkat az adókötelezettség alól, hogy gyorsabban talpra álljanak. A kolhozrendszer kivezette a parasztságot az ínségből, a sötétségből, a műveletlenségből, abból az állapotból, amelyet Engels falusi idiotizmusnak nevezett, s jómódhoz juttatta, megérttette vele, milyen jelentős szerepet tölt be a társadalomban a dolgozó, előítéletektől mentes méltóságérzetet ébresztett benne. Bárcsak feledhetetlen harcostársaink, Ivan Lokota, a mi „vörös szenátorunk", Olekszа Borkanyuk és a többiek, akik a harcban elestek (összesen csaknem 115 ezren) megélték volna ezeket a napokat. Mennyire tetszene nekik a jelen!

Kárpátontúl pártszervezetei, mélyreható szocialista átalakításokra mozgósítva a dolgozókat, kezdetben számos nehézségbe ütköztek. Ez érthető. Hiszen nemcsak a gazdasági és a kulturális elmaradottságot kellett leküzdeniük, a nullával kellett kezdeniük, nemcsak a begyepesedett szokásokat, a maradi szemléletet, a kispolgári elemek és pártjaik maradványainak az ellenállását kellett leküzdeniük, hanem a magunk képzetlenségét is. Az én nemzedékemhez tartozó kommunisták végtelenül odaadóak voltak a marxizmus–leninizmus eszményeihez, meg tudták nyerni a dolgozókat, viszont volt egy gyengéjük. Mesterien értették a burzsoázia elleni harc művészetét, de még nem voltak járatosak a szocialista üzemgazdaságtanban, nem voltak tapasztalataik a társadalomformáló munkában. Bizonyára nem egyhamar álltunk volna meg a magunk lábán, ha a kommunista párt és a szovjet kormány nem nyújt segítséget párt- és tanácsi káderekkel, gazdasági és kulturális szakemberekkel. Igen nagy szükség volt rájuk ott, ahol városok és falvak épültek újjá a romokból, iparvállalatok, kolhozok, szovhozok létesültek, ahol a földkunyhók helyébe kórhá-

zakat, iskolákat kellett építeni! A gazdasági és kulturális szakemberek odaadóan, önzetlenül tanítottak is. Munkájukat bő termés, szép gyümölcs koronázta a Kárpátok földjén.

Amikor az én nemzedékemhez tartozó kommunisták boldognak vallják magukat, nem túloznak. Mert szerintem a boldogságot mindenekelőtt a győzelem teremti meg! Márpedig az, amit vidékünk és dolgozói elértek, történelmi győzelem volt. S e győzelem révén Kárpátontúl a szüntelen fejlődés, a hallatlan felvirágzás széles útjára jutott.

A legnagyobb változás azonban magukban az emberekben ment végbe. Én bejártam területünk városait és falvait mind a szovjet kormányzat előtti években, mind napjainkban. Betértem házakba, beszéltem emberekkel, osztoztam velük örömükben-bánatukban. De manapság az érdemrenddel kitüntetett Kárpátontúlon merőben új, szovjet emberek élnek. Az új idők új életmódot hoztak számukra, ők pedig ezt kellően értékelik. Ezért törvényszerű, hogy egyszerű munkásokból, kolhoztagokból újítók, munkahősök, parlamenti képviselők, hírneves és megbecsült emberek lettek. Az emberekre ma az jellemző, hogy az egész állam szemszögéből ítélik meg a társadalmi jelenségeket, a gazdasági problémákat, a kulturális eseményeket, így gondolkodnak, s ez alapján cselekszenek. Hát nem forradalmi erejű vívmányok ezek!?

Amikor mi léptünk a kommunista párt soraiba, ez azt jelentette, hogy állandó üldözésnek tesszük ki magunkat, hogy a burzsoá rendszerrel, a tőkések osztályával szembeni kérlelhetetlen harc útjára lépünk. Azt jelentette, hogy vállaltuk a börtönt, sőt a halált is a kommunista eszmények győzelméért.

Én megértem ezt az örömet. Részem volt benne nemegyszer. És részem van ma is, amikor hazalátogatok Boronyavára. A község megfiatalodott, új házakkal, tágas és világos épületekkel, új iskolával, klubbal, üzlettel, könyvtárral fogad. Műút vezet a gyümölcsösök övezte faluba. Az egykori mocsarakat lecsapolták. Azok helyén bő termések érlelődnek. Kissé odébb, Boronyava és Szokirnica között egy 100 hektárnyi halastó terül el. Mindenütt változás! Az emberek jómódban, kulturáltan, örömben élnek.

Ezért az én szívem is örül. Különösen megtelik örömmel, ami-

kor egykori társaimmal találkozom, akikkel együtt vívtuk forradalmi harcunkat, együtt szenvedtünk a börtönökben. Amikor 1967-ben a Margit körúti börtön foglyai illegális kommunista szervezetének és antifasiszta harcának szentelt iskolai múzeum megnyitása alkalmából meghivtak engem Budapestre, találkoztam a horthysta kínzókamrák volt rabjaival. Felkerestük az ipari szakmunkásképző iskola tanulóit (az iskola az egykori börtön épületében kapott helyet), megemlékeztünk azokról a harcosokról, akik népük boldogságáért áldozták fel életüket. Az utókor sohasem felejti el nevüket. Ezek az emberek élethalálharcot vívtak a marxi-lenini eszmék diadaláért, a dolgozók szabadságáért és boldogulásáért. Kegyelettel adóztunk kivégzett elvtársaink emlékének, koszorút helyeztünk az emléktáblához.

A nemzedékemhez tartozó kommunisták örülnek a vívmányoknak, melyek elérését harcukkal és munkájukkal ők is elősegítették, de a holnapra is gondolnak, útmutatásokkal látják el azokat, akik átveszik a forradalom, a kommunizmus stafétabotját s továbbvitelére vállalkoznak – a szovjet hazafiság, a proletár, szocialista internacionalizmus szellemében nevelik az ifjúságot.

Tartalom

I. AZ IGAZSÁG FELÉ 5

Keserű kenyér 5
Kiszista éveim 16
A fejlődés évei 24
Forradalmi menetben 29

II. A TUDÁS - HATALOM 45

Kísérőm a szolidaritás 45
Harcra fel! 55
A „vörös szenátorral" Verhovinán 59
A rendőrség árgus szeme rajtunk 65
Mennydörgés a Verhovinán 70

III. A DOLGOZÓ PARASZTSÁGGAL KARÖLTVE 77

Betiltották a DPSZ-t? Létrejött az FDE! 77
Harcostársak 86
A fasizmus ellen 93
Antifasiszta egységfrontban 108

IV. FOGSÁGBAN 124

Aljas árulás 124
Nehéz napok, aggasztó gondolatok 130

A terror fokozódik 147
Újra a kínzókamrában 152
Lélekben erősen... 159
A kínzókamra új – a módszer a régi 165
Egy tragikomikus tárgyalás 171
Még két év ítélet nélkül 181

V. SZABADSÁG 195

Szülőföldem, sorsom 195

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
79.5782/9 – Zrínyi Nyomda, Budapest
Felelős vezető Bolgár Imre vezérigazgató
A kötetet szerkesztette Sipos Attila
Képszerkesztő Fábri Magda
A borító, a kötésterv és a tipográfia Erdélyi János munkája
Műszaki vezető Aranyi Imre
Műszaki szerkesztő Jordán Kati
Terjedelme 13 (A/5) ív + 12 oldal képmelléklet

Дмитрий Петрович Попович
СКВОЗЬ ПЫТКИ
(На венгерском языке).
Перевод Яноша Фееша
Редактор Аттила Шипош
Художественное оформление Яноша Эрдели
Совместное издание издательства им. Кошута (Будапешт, ВНР) и издательства «Карпати» (Ужгород, УССР).

Информ. бланк № 952.

Формат 84×108¹/₃₂. Бумага типографская № 1. Печать высокая. Усл. печ. л. 11,55. Уч.-изд. л. 12,8. Тираж 8000 экз. Зак. № 163. Цена 1 р. 60 к.
Отпечатано с матриц типографии «Сикра» (Будапешт, ВНР) Киевской книжной фабрикой «Жовтень» республиканского производственного объединения «Поліграфкнига» Госкомиздата УССР, г. Киев, ул. Артема, 25.